

535

GÂZİ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI EĞİTİMİ BÖLÜMÜ
YÜKSEK LİSANS TEZİ

TÜRKİYE KUMUKLARI AĞZI
Ses ve Şekil Bilgisi

Çetin PEKACAR

T. C.
Yükseköğretim Kurulu
Dokümantasyon Merkezi

ANKARA
Ağustos, 1986

Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğüne,

İşbu çalışma, jürimiz tarafından Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı'nda YÜKSEK LİSANS TEZİ olarak kabul edilmiştir.

Başkan :.....

Üye :.....

Üye :.....

ONAY

Yukarıdaki imzaların adı geçen öğretim üyelerine ait olduğunu onaylarım.

.../.../1986

Enstitü Müdürü

İ Ç İ N D E K İ L E R

SÖZ BAŞI.	1
İŞARETLER	4
GİRİŞ	5

İ N C E L E M E

S E S B İ L G İ S İ	19
Ü N L Ü L E R	19
FARKLI ÜNLÜLER	19
Türkiye Kumukları ağzındaki ünlüleri gösterir şema:1.	28
Türkiye Kumukları ağzındaki ünlüleri gösterir şema:2.	29
UZUN ÜNLÜLER	30
A. ALINMA KELİMELERDE GÖRÜLEN UZUN ÜNLÜLER. .	30
B. SES HÂDİSELERİYLE İLGİLİ UZUN ÜNLÜLER. . .	30
1. Ünsüz Düşmesinden Doğan Uzun Ünlüler. .	30
2. Hece Kaynaşmasından Doğan Uzun Ünlüler.	32
3. Ünlü Karşılaşmasından Doğan Uzun Ünlüler	33
C. VURGU VE TONLAMAYA BAĞLI UZUN ÜNLÜLER . .	33
1. Vurguya Bağlı Uzun Ünlüler	33
2. Tonlamaya Bağlı Uzun Ünlüler	33
KISA ÜNLÜLER	34
İKİZ ÜNLÜLER	36
A. EŞİT İKİZ ÜNLÜLER	36
B. ALÇALAN İKİZ ÜNLÜLER	37
C. YÜKSELEN İKİZ ÜNLÜLER	39
ÜNLÜ UYUMU	40

A. KALINLIK - İNCELİK UYUMU	40
1. TÜRKÇE UNSURLARDA KALINLIK - İNCELİK UYUMU	40
2. ALINMA KELİMELERDE KALINLIK - İNCELİK UYUMU	41
a. İlerleyici Benzeşme Yoluyla	41
b. Gerileyici Benzeşme Yoluyla	42
c. İlerleyici-Gerileyici Benzeşme Yoluyla	42
ç. Ses Düşmesi Yoluyla	42
ALINMA KELİMELERDE KALINLIK - İNCELİK UYU- MUNUN YARIM KALMASI	43
KALINLIK - İNCELİK UYUMUNUN BOZULMASI	43
KÖKTE ÜNLÜ DEĞİŞMESİNE DAYANAN KALINLIK-İN- CELİK UYUMU	47
B. DÜZLÜK - YUVARLAKLIK ULUMU	47
DÜZLÜK - YUVARLAKLIK UYUMUNUN BOZULMASI	48
ÜNLÜ DEĞİŞMELERİ	50
A. KALIN ÜNLÜLERİN İNCELMESİ	50
B. İNCE ÜNLÜLERİN KALINLAŞMASI	52
C. DÜZ ÜNLÜLERİN YUVARLAKLAŞMASI	56
Ç. YUVARLAK ÜNLÜLERİN DÜZLEŞMESİ	59
D. GENİŞ ÜNLÜLERİN DARALMASI	61
E. DAR ÜNLÜLERİN GENİŞLEMESİ	63
F. ÜNLÜ KISALMASI	65
G. GENİZLİLEŞME	66
ÜNLÜ DÜŞMESİ	66
ÜNLÜ TÜREMESİ	67
ÜNLÜ BİRLEŞMESİ	68

Ü N S Ü Z L E R	69
FARKLI ÜNSÜZLER	69
Türkiye Kumukları ağızındaki ünsüzleri gösterir şema	78
ÜNLÜ - ÜNSÜZ UYUMUNUN BOZULMASI	79
ÜNSÜZ DEĞİŞMELERİ	79
A. BOĞAZLILAŞMA	79
B. SEDALILAŞMA	80
C. SEDASIZLAŞMA	85
Ç. SÜREKLİLEŞME	86
1. SIZICILAŞMA	86
2. AKICILAŞMA	92
D. SÜREKSİZLEŞME	93
Süreksiz Ünsüzlerin Korunması	94
E. SÜREKLİ ÜNSÜZLER ARASINDA DEĞİŞMELER	95
F. İNCE ÜNSÜZLERİN KALINLAŞMASI	96
ÜNSÜZ BENZEŞMESİ	97
A. İLERLEYİCİ ÜNSÜZ BENZEŞMESİ	97
1. İLERLEYİCİ YÖNDE TAM BENZEŞME	97
2. İLERLEYİCİ YÖNDE YARIM BENZEŞME	99
B. GERİLEYİCİ ÜNSÜZ BENZEŞMESİ	100
1. GERİLEYİCİ YÖNDE TAM BENZEŞME	100
2. GERİLEYİCİ YÖNDE YARIM BENZEŞME	101
C. UZAK ÜNSÜZ BENZEŞMESİ	101
AYKIRILAŞMA	102
ÜNSÜZ İKİZLEŞMESİ	102
ÜNSÜZ DÜŞMESİ	103
ÜNSÜZ TÜREMESİ	107
YER DEĞİŞTİRME	107

HECE KAYNAŞMASI	108
Ş E K İ L B İ L G İ S İ	109
İ S İ M	109
A. İSİM YAPMA EKLERİ	109
1. İSİMDEN İSİM YAPMA EKLERİ	109
2. FİİLDEN İSİM YAPMA EKLERİ	114
B. İSİM ÇEKİM EKLERİ	116
1. ÇOKLUK EKİ	116
2. İYELİK EKLERİ	117
3. HAL EKLERİ	118
a. İlgî Hâli	118
b. Yükleme Hâli	119
c. Yaklaşma Hâli	120
ç. Bulunma Hâli	122
d. Uzaklaşma Hâli	123
e. Vasıta Hâli	123
f. Eşitlik Hâli	124
4. SORU EKİ	124
S İ F A T	
A. VASIFLANDIRMA SIFATLARI	125
B. BELİRTME SIFATLARI	125
1. İŞARET SIFATLARI	125
2. SAYI SIFATLARI	126
a. Asıl Sayı Sıfatları	126
b. Sıra Sayı Sıfatları	126
c. Üleştirme Sayı Sıfatları	126
3. SORU SIFATLARI	127
4. BELİRSİZLİK SIFATLARI	127

Z A R F	128
A. YER VE YÖN ZARFLARI	128
B. ZAMAN ZARFLARI	128
C. HAL ZARFLARI	128
Ç. MİKTAR ZARFLARI	129
D. SORU ZARFLARI	129
Z A M İ R	130
A. ŞAHİS ZAMİRLERİ	130
B. DÖNÜŞLÜLÜK ZAMİRİ	131
C. İŞARET ZAMİRLERİ	132
Ç. BELİRSİZLİK ZAMİRLERİ	134
D. SORU ZAMİRLERİ	134
F İ İ L	135
A. FİİL YAPMA EKLERİ	135
1. İSİMDEN FİİL YAPMA EKLERİ	135
2. FİİLDEN FİİL YAPMA EKLERİ	137
B. FİİLLERİN BASİT ÇEKİMİ	140
1. ŞAHİS EKLERİ	140
2. ŞEKİL VE ZAMAN EKLERİ	141
a. BİLDİRME KİPLERİ	141
1) Geniş Zaman	141
2) Şimdiki Zaman	143
3) Görülen Geçmiş Zaman	144
4) Öğrenilen Geçmiş Zaman	145
5) Gelecek Zaman	147
b. TASARLAMA KİPLERİ	148
1) Emir	148
2) Şart	150

3) Gereklilik	150
C. BİRLEŞİK ÇEKİM	151
İ S İ M F İ İ L İ	156
A. GENİŞ ZAMAN	156
B. GÖRÜLEN GEÇMİŞ ZAMAN	156
C. ÖĞRENİLEN GEÇMİŞ ZAMAN	157
Ç. ŞART	158
D. İSİM FİİLİN OLUMSUZ ŞEKLİ	159
S İ F A T - F İ İ L L E R	160
Z A R F - F İ İ L L E R	162
ZARF-FİİLİN İKTİDAR ŞEKLİ İÇİNDE KULLANILMASI	165
E D A T	167
A. ÜNLEM EDATLARI	167
1. ÜNLEMLER	167
2. SESLENME EDATLARI	167
3. SORMA EDATLARI	167
4. GÖSTERME EDATLARI	168
5. CEVAP EDATLARI	168
B. BAĞLAMA EDATLARI	168
1. DENKLEŞTİRME EDATLARI	168
2. KARŞILAŞTIRMA EDATLARI	168
3. CÜMLE BAŞI EDATLARI	169
4. SONA GELEN EDATLAR	170
C. SON ÇEKİM EDATLARI	172
S O N U Ç	176
B İ B L İ Y O Ğ R A F Y A	180

M E T İ N L E R

ÜÇGÖZEN METİNLERİ	184
KUŞOTURAĞI METİNLERİ	235
YAVU METİNLERİ	255
S Ö Z L Ü K	298

SÖZ BAŞI

Bugün Türkiye'de, çeşitli ülkelerden gelmiş olan muhtelif Türk kabileleri vardır. Bunların dilleri, aradan geçen uzun yıllar süresince Türkiye Türkçesinden az da olsa etkilenmiş ve bir takım değişikliklere uğrayarak her biri kendine has bir ağız meydana getirmiştir. Bu ağızların incelenmesi ,Türk dili çalışmaları açısından önemlidir. Biz de bu çalışmalara Türkiye Kumuklarının ağızını inceleyerek katkıda bulunmak istedik. Gerçi bu köylerden Üçgözen'deki Kumukların ağızı, bir öğrenci bitirme tezine konu olmuştur. Kendisi de Üçgözenli olan Murat İpek tarafından Atatürk Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümünde yapılan bu çalışma, sahanın genişliği düşünülecek olursa, tatmin edici olmaktan uzaktır.

Kumuklar, Türkiye'ye 1835'lerden başlayarak gelen Kuzey Kafkasyalı (Dağıstan) bir Türk boyudur. Türkiye'de Tokat'a bağlı Turhal İlçesinin Üçgözen ile Kuşoturağı köyünde, Sivas'a bağlı Yıldızeli İlçesinin Yavu köyünde ve Çanakkale'ye bağlı Biga İlçesinin Akköprü, Doğancı, Aziziye, Geyikkırı köylerinde yerleşmişlerdir. Bunlardan Üçgözen köyü Kumukları 1960 senesinde, o zamanki Tokat karayolu üzerinde yeni kurulan Şenyurt belediyesine göçerek Üçgözen mahallesini meydana getirmişlerdir.

Kuşoturağı Kumukları da 1978 senesinde bu köyün iki kilometre kadar aşağısındaki Tekagaç mevkiinde yeni kurdukları ve geçici olarak Yenimahalle diye adlandırdıkları köye göçmüşlerdir. Buranın yeni adı, araştırmamızı kaleme aldığımız sıralarda Ataköy olarak belirlenmek üzereydi. Diğer köylerin yerleşim merkezlerinde her hangi bir değişiklik olmamıştır.

Türkiye'de oturan Kumuklar kendi şiveleri olan Kumuk Türkçesini aralarında kullanmaya devam etmektedirler. Diğer köylerle olan münasebetlerinde ise Türkiye Türkçesini kullanmaktadırlar. Yaklaşık olarak 150 senedir Türkiye'de oturan Kumukların dillerinde bir takım değişiklikler olmuş ve bugün Kumuk ağzı diyebileceğimiz bir ağız teşekkül etmiştir. Bu sebeple çalışmamızın adını Türkiye Kumukları ağzı olarak seçtik.

Çalışmamıza Kumukların Türkiye'de oturdukları yerleri araştırmakla başladık. Bunun neticesinde sözü edilen köyleri tesbit ettik. Bazı imkânsızlıklar sebebiyle sadece Tokat ve Sivas'ta oturan Kumuklardan derleme yapabildik. Bu şekilde yapılan saha sınırlandırmasında incelemenin sağlıklı olması endişesinin de rolü vardır.

Metinler, 1985 senesinin Şubat ayında, sahada ses kayıt cihazı kullanılarak derlenmiş, fonetik ayrıntıları ve-
recek işaretler sistemi kullanılarak yazıya geçirilmiştir. Metinler kısmında büyük harfler, sadece yarı sedalı ünsüzler için kullanılmıştır. Bunun dışında, cümle başlarında ve özel isimlerde büyük harf kullanılmamıştır. Üçgözen,

Kuşoturağı ve Yavu sırasıyla sunulan metinlerin her birine ayrı numaralar verdik. İnceleme kısmında örneklerin yanındaki parantez içinde verilen numaralardan ilki metni, ikincisi ise o metnin satır numarasını gösterir. Derlemede kullanılan bantların birer kopyesini, ilerde başka araştırmacıların istifadesine sunulabilmeleri için TDK arşivine teslim ediyoruz. Metinlerin bantlardan kolaylıkla bulunabilmesi için metin başlarında ait olduğu bandın numarası ve yüzü kaydedilmiştir.

Kumuk ağzının ses ve şekil özelliklerini vermeye çalıştığımız bu araştırmanın hazırlanmasında kıymetli vakitlerinden feragatle yardımlarını esirgemeyen hocam Prof. Dr. Ahmet B. Ercilasun Bey'e; derlemeler sırasında şahsıma ananevî Türk misafirperverliğinin en güzel misâlini göstermiş olan Üçgözen, Kuşoturağı ve Yavulu kardeşlerime, bilhassa Sami Yaşın, Rüştü Şahin, Şahinbey Bat, Hilmi Alparslan, Kâzım Zengin, Süreyya Özdemir beylere; metinlerin kontrolünde yardımcı olan Mahmut Erten Bey ve eşi Nejlâ Erten Hanım'a teşekkürlerimi sunarım .

Çetin PEKACAR

İ Ş A R E T L E R

- (-) : Ünlüler üstünde uzunluk, c ve ç ünsüzleri altında yarı sızıcılık, k ve g ünsüzleri altında orta damaklı oluş işareti.
- (˘) : Ünlüler üzerinde kısalık işareti.
- (ˆ) : İkiz ünlü ve ulama işareti.
- (/) : Kalın ünlüler üzerinde yarı incelik, kalın ünlülerle hece kuran ünsüzler üzerinde ön damaklılık (incelik) işareti.
- (˚) : Ünlüler üzerinde yuvarlaklık, ünsüzler altında hafif boğumlanma (düşmek üzere oluş) işareti.
- (˜) : h ünsüzü altında hırıltılı oluş işareti.
- (~) : Ünlüler ve n ünsüzü üzerinde nazallık işareti.
- (!) : Hece başında vurgu işareti.
- (ˉ) : Yükselen ton işareti (Uzunluk da ifade eder).
- (ˊ) : Alçalan ton işareti (" " " ").
- (ˋ) : Hemze ve kesme işareti.
- (˙) : k, K ünsüzleri altında ve g ünsüzü üzerinde art damaklılık (kalınlık), h ünsüzü altında nefeslilik, v ünsüzü üzerinde çift dudaklılık, geniş ünlüler üzerinde yarı darlık işareti.

ä : Açık e.

â : Sıkı boğumlanmalı ğ.

ğ : Gırtlak g'sı.

ķ : Gırtlak k'sı.

ŗ : Peltek r.

(Majiskül): Ünsüzlerde yarı sedalılık işaretidir.

GIRLS

A. DAĞISTAN KUMUKLARI

Araştırmamıza konu olan ağız konuşan Kumuklar, Türkiye'ye XIX. yüzyılın ortalarına doğru Dağıstan'dan gelmişlerdir. Bu sebeple Kumukların Dağıstan'daki durumlarından kısaca bahsetmek faydalı olacaktır.

"Kumuklar (KUMIH, KUMUH, KUMIK ve baştaki k-'nın ğ-'ya değişmesi ile: Gumık, Gumuh v.b.), toplu olarak şimâlî Dağıstan'daki Kumuk düzlüğü ile ona bitişik Şâmil-Kale (eski Tarki) ve Buynak (Timurhan-Şura) kazaklarında, dağınık olarak da, küçük cemaatler hâlinde, Çeçen, Balkar ve Kabartay ülkeleri ile Derbend havâlisinde yaşayan bir Türk kabîlesidir"(1). Bugün SSCB sınırları içinde kalan ve idarî taksimata göre Otonom Dağıstan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti olarak adlandırılan bu bölgenin ahalisinin mühim bir kısmını teşkil eden Kumukların nüfusu, 1925 yılı sayımlarına göre 160.000 kişidir (2). Buna karşılık, İslâm Ansiklopedisi'nin Kumuklar maddesinde de muhtelif kaynakların 1926 yılı itibariyle Kumukların nüfusunun çok değişik rakamlar hâlinde verildiği ifade edildikten sonra söz konusu yıl için en az 150.000 kişi oldukları tahmininde bulunulmaktadır (3). Kumukların nüfusu 1970 yılı için 390.000 olarak hesaplanmıştır (4).

(1) Kumuk md., İA., c. , s.986.

(2) A. Caferoğlu, "Kumuk Türkleri", Türk Kültürü, S. 17,s.9.

(3) İA., a. y.

(4) A. Caferoğlu, "Kafkasya Türkleri", Türk Dünyası El Kitabı, Ankara, 1976, s.1123.

"Kumukların tarihi hakkında kesin bir bilgiye rastlanmamaktadır. Jeopolitik durum sebebiyle ülkeleri VII. yüzyıldan itibaren Hazar devleti sınırları içerisine alınmış ve Oğuz-Kıpçak Türk boylarının bu sahadaki kaynaşması neticesinde, bir Türk uruğu olarak teşekkül etmiştir. Bu suretle Kumuk Türk uruğu, Moğol istilâsından çok önce, bilhassa Oğuz ve Kıpçak gibi kudretli iki öz Türk halkının karmasından türemiştir"(5). Caferoğlu'nun bu görüşünü Zeki Velidi Togan'ın Umumi Türk Tarihine Giriş adlı eserinde kaydettiği bilgiler de doğrulamaktadır: "Oğuz destanının MÜNECCİMBAŞI tarafından istifade olunan bir rivayetinde, K u m u k l a r, Oğuz Han zamanında Derbend'in muhafazasıyla memur edilen Kıpçakların bir boyu olarak zikredilmiştir, ki "Serîr" sülâlesi bunlardanmış; Sasanîlerle münasebette bulunmuşlarmış. Azerbaycan'da bu hususda bir takım rivayetler yaşamıştır. Bu rivayetler, Genceli şâir NİZAMÎ ile müfessir ve müverrih BAYDAVÎ'nin eserlerine de aksetmiştir.

Baydavî'nin naklettiği rivayetlerde Nuşirvan, Hazar Hakanı Kakım ile sulh akdetmiş olmasına rağmen Derbend'i istilâ eden Kıpçaklar üzerine ordu sevk ederek onların kuvvetini kırıp itaate mecbur etti ve Derbend'i mamur eyledi denilmiş ve Nuşirvan'a tâbi olup tahtı yanında yer tutan dört melik'in birisi sıfatıyla de "Kıpçak - Meliki" zikredilmiştir. Bu rivayetler Hazarlara tabi olan, bazan Sasani-lere de itaat mecburiyetinde kalan Kumuk'lara ait görünüyor. Kumuk'lar, bugün hakikî Kıpçak şivesini safiyetle

(5) A. Caferoğlu, "Kumuk Türkleri", TK, S.17, s.9.

muhafaza eden başlıca bir boydur. Bu Kumuk'lar, Azerbaycan ile Derbend Arapların idaresinde bulunduğu zaman dahi mevcuttu, ki kendilerinden Târîkh al-Bâb va'l-Abvâb'ın arabça dahi bahsedilmektedir. İşte bu Kumuk Kıpçak'ların³ Milâd çağında "Kuman" denildiği gibi bazan "Türk" de denilmiştir" (6). Zeki Velidî, aynı eserin 38 numaralı dipnotunda da Kumuklardan bahisle, bunların Alp Arslan'ın Derbend'e kendi emirlerinden Yagma'yı tayin etmesiyle burasının tamamıyla Müslüman olduğunu belirtmektedir (7). Ahmet Caferoğlu da, "Her ne kadar Sovyet antropologlarının bunları çeşitli hipotetik faraziyelerle, Türk olmayan kadim İndocermenlere bağlamakta iseler de bu doğru değildir" (7), demektedir. Zaten Kumukların yaşayış tarzı, konuştukları şive ve millî kültürleri bunu açıkça teyid etmektedir. Sovyet antropologlarının Kumukları Türk olmayan unsurlara bağlamak istemelerinin ilmî gerçeklerden çok siyasî endişelerden kaynaklandığı açıktır.

"Terek'ten Derbend'e kadar hükmeden son Kazı Kumuk hanı Şamhal Çoban'ın 1578'de ölümü üzerine devleti parçalanınca, beşinci oğlu Sultan- But'un, merkezi Sulak ile Terek arası olmak üzere, kurduğu müstakil emaret tamamı-
li millî bir Kumuk beyliği idi" (9). Kumuklar uzun yıllar Dağıstan'ın geniş bir bölgesine hakim durumda idiler ve Kumuk Türkçesi diğer kabileler tarafından da kullanılı-
yordu.

(6) Z. V. Togan, Umumî Türk Tarihine Giriş, İstanbul, 1970, s.155.

(7) a. e., s.441.

(8) A. Caferoğlu, "Kumuk Türkleri", TK, S.17, s.9.

(9) İA., s.987.

"Rus istilâsına kadar Kumuklar, Şahmallık (Şamhal) sistemine bağlı müstakil ve millî bir idareye sahip idiler. XIX. yüzyıla kadar Rus istilâ ordularına karşı üstün başarı gösteren Kumuklar, sonunda bîtâb düşmüşlerdir. 1813 yılında diğer Dağıstan toprakları gibi Kumuk Türkleri de Rusya esaretine alınmıştır. Bundan sonra Kumuklar çarlık rejimi tarafından Kuzey Kafkasya halkları içerisinde eritmeye çalışılmıştır.

Fakat çarlık Rusyası'nın bu yoldaki bütün teşebbüsleri, hiç bir netice vermemiştir. Kendi millî âile yapılarına ve tarihî Türk geleneklerine sıkı sıkıya bağlı olarak, kendi şiveleri ve halk edebiyatları ile yaşamış, en ufak bir asimilasyona tâbi olmamışlardır. Rus edebiyatında "adat" diye köklü bir yer almış bulunan Kafkasya halklarına ait tarihî "örf"e bağlı idare sistemi ve aile kuruluşu, Kumuklar için de bir nevi "yasa" değerinde olmuştur. İşbu "adat" yahut "örf ve gelenek" Türk-İslâm halklarını Rus istilâsı şerrinden korumaya yaramış ve bugün de yaramaktadır" (10).

"Kumukların bugünkü anlayışımızla klâsik bir edebiyatları olmamıştır. Buna mukabil, oldukça zengin bir halk edebiyatları mevcuttur. Çeşitli nevilere ayrılan bu edebiyatın kurucusu XIX. yüzyıl ortalarına doğru yaşamış olan şair İrçi Kazak'tır. Halk arasında millî Kumuk mazisini, istiklâl devrini terennüm etmesiyle geniş bir şöhrete sa-

(10) A. Caferoğlu, "Kumuk Türkleri", TK, S.17, s. 9-10.

hipti. Fakat Çarlık Rusyası bu halk ozanını, Kumuk Türklerine çok görmüş, İrçi Kazak'ı Sibiryaya sürmüştür.

Aşağı yukarı aynı tarihlerde, hem şâir ve etnograf olan Manay Alibeyli ile, 1883 yıllarında Petersburg'da ilk Nogay ve Kumuk Şarkıları örneklerini yayınlayan Mago-met Efendi Osmanzade faaliyette idiler, Bu örnekler içerisinde Osmanzade ile Kazak'ın da şiirleri bulunmaktadır.

Kumuk edebiyatı daha fazla son zamanlarda, çeşitli branş ve nevilerde, bir ilerleme göstermeye başlamıştır. Kendi muhitlerine göre yetişmiş şâir, edip, hikâyeci ve yazarları vardır" (11).

Kumuk halk edebiyatı mahsulleri arasında sarınlar ve yırlar başta gelir. Yırlar, tarihî, hayatî ve talimî mahiyette olan destan tarzı türkülerden ibarettir. Yukarıda bahsettiğimiz İrçi Kazak'ın yanında Aksaylı Batır-Ay, Tarkili Ananay-Arslan ve Torkalı Piri belli başlı yır şâirleridir. (12).

"Kumuk Türkçesi, Türk şivele ri tasnifinde Kıpçak-Kuman dili dalı içerisine alınmıştır. Bununla beraber, kendisine mahsus özel gramer hususiyetlerine de mâliktir. Bu kabilden olarak k-'nin yerini g-'ye (ms.: kişi gişi kelimesinde görüldüğü gibi) terkettiği tesbit edilmektedir.

Kumuk şivesi üç ağza ayrılmaktadır:1) Hasavyurt,

(11) A.Caferoğlu, a. y.

(12) İA., s. 988.

2) Buynak 3) Haydak ağızları ki, her birinin mahalline göre bazı farkları vardır.

Kumuk şivesi araştırmasının iki asırlık bir tarihi vardır. Vaktile J. Klaproth (1814), Salemann (1871), Osmanzâde (1870) gibi bilginlerin dikkatini çekmiş ve bu hususta, tarihî değer taşıyan bir yığın malzeme toplanmıştır⁽¹³⁾. Kumuk şivesi üzerine en çok çalışan dilci, N. K. DİMİTRİEV, 1940 yılında Grammatika Kumıkskogo Yazı-ka adlı kitabını yayımlamıştır (14). Bu arada Çobanzâde (1926) ve J. Benzing (Kumukça md., Philologiae Turcicae Fundamenta, 1959, s. 391-406)'in çalışmalarını da hatırlatmak gerekir (15).

"Sahanın özelliği, Kumuk şivesinin canlılığı ve akıcılığı sayesinde bu Türk şivesi, Kumuk'lar muhiti dışına da taşarak bir nevi 'lingua franca' karakterini almıştır ve 'Kumuk tili' adı altında Kuzey-Kafkasya'nın doğu halkları arasında da konuşulmaktadır" (16).

B. TÜRKİYE KUMUKLARI

1. ÜÇGÖZEN KÖYÜ

İstilâcı Rus ordularına karşı verilen hürriyet mücadelesinin destanlaşmış lideri Şeyh Şâmil'in esir düşmesi, diğer Kafkas kabileleri gibi Kumukları da ye'se sürüklemiş

(13) A. Caferoğlu, a. m., s. 11.

(14) H. Eren, Kumuk Türkçesi md., Türk Ansiklopedisi, c.XXII.

(15) a. y.

(16) A. Caferoğlu, a. y.

ve bunlardan bir kısmı dinini, namusunu koruyabilmek ümidiyle Osmanlı topraklarına göç etmeye karar vermişlerdir.

İlk göç edenler 1258 (1841)'de gelen Üçgözen köyü Kumuklarıdır. Bunların Dağıstan'da oturdukları yer, kendi ifadelerine göre Temirhan-Şura'ya bağlı Endirey kazasının Yahzay (Yaksay) nahiyesinin Borağanyurt köyüdür (17). Bu köyün Terek nehrinin Hazar Denizi'ne dökülen kolları arasında verimli bir arazi üzerinde olduğunu söylüyorlar (18).

Üçgözen'e gelen Borağanyurtlu Kumuklar, Şeyh Şâmil'in esir düşmesi üzerine göçe karar vermişler. Bunlar 12 hane (bazılarına göre 35 hane) olarak deniz yoluyla Samsun'a, oradan da Turhal'a gelerek Kazova mevkiinde hoşlarına giden ve şimdiki adıyla Üçgözen köyüne yerleşmişler. Evlerini yapıncaya kadar civar köylerde, bilhassa Necip'te altı ay misafir olmuşlar. 100 sene kadar bu köyde oturduktan sonra, belediyelik olmak maksadıyla kendilerine komşu olan Asarcık, Ortaköy ve Karaevli köyleri ile birleşerek o zamanki Tokat karayolu üzerine göçmüşler, yeni kurulan bu köye de Şenyurt adını vermişlerdir.

Son sayıma göre (1985) Şenyurt Belediyesinin nüfusu 3346'dır. Birleşme sırasında her köy kendi adlarını taşıyan Üçgözen, Asarcık, Karaevli ve Ortaköy mahallelerine yerleşmişlerdir. Şenyurt'ta Kumukların oturduğu Üçgözen mahal-

(17) Bkz. Metin: 2 ve M. İpek, Üçgözen Köyü Kumuk Ağzı, Atatürk Üni., TDE Bölümü, bitirme tezi, Metin:1.

(18) Bkz. M. İpek, a. y.

lesi 60 hanedir.

2. KUŞOTURAĞI KÖYÜ

Kuşoturağına gelen Kumuklar, Dağıstan'da Temirhan-Şura'ya bağlı Endirey kazasında oturanlardandır. Kendi ifadelerine göre Bolşevik ihtilâlinin emareleri belirmeye başlayınca göç etmeye karar vermişler (19). 1870'li yıllarda pasaport alıp mümkün olduğu kadar mallarını satarak hazırlık yapmışlar. Ama evlerini, eşyalarının da çoğunu satamamışlar; öylece bırakıp gelmek zorunda kalmışlar.

Bunlar da deniz yoluyla Samsun'a, oradan da Amasya'ya geçmişlerdir. Amasya'da onları, daha önce gelen Üçgözenli Kumuklar karşılamış ve altı ay köylerinde misafir etmişlerdir. Kaç hane olarak geldikleri kesin bilinmemekle beraber, bir hanenin Denizli'ye bağlı Akköy'e, üç hanenin de Yavu'ya gittiği, geriye kalanların ise Kuşoturağı'na yerleştiğini biliyoruz.

Üçgözen'de altı ay kaldıktan sonra kendilerine yerleşmek için iyi bir yer arayan Kuşoturağı Kumukları, bir hayli yer gezdikten sonra nihayet, Turhal'a bağlı Tekağaç köyüne gelmişlerdir. Burada, yine Dağıstan'dan gelen Nogay Türkleri oturmaktadır. Nisbeten bataklık olan Tekağaç mevkiine iki kilometre mesafedeki bir yere de Kumuklar yerleşmiş ve buraya Kuşoturağı adını vermişlerdir. O yıllarda bataklık olan Tekağaç köyünde çıkan sıtma salgını sebebiyle, burada oturan Nogaylar da Kuşoturağı'na göçmüşlerdir.

(19) Bkz. Metin: 8.

Kumuklar ve Nogayların geçim bakımından durumu çevre köylere nisbetle daha iyidir. Hattâ kendi işlerinde çalıştırmak üzere, 1900'li yıllarda Tunceli'den gelen bir kaç âileyi işçi olarak yanlarına almışlar.

Yıllar geçtikçe Kuşoturağı'na gelip yerleşen Tuncelilerin sayısı artmış. Öyle ki, Kumuklarla Nogaylar kendi âdetleri üzere yaşayamaz olmuşlardır. Daha başka bir takım sebepler de buna eklenince aralarında geçimsizlik hâsıl olmuş ve Kumuklarla Nogaylar tekrar Tekagaç mevkiine göçmeye karar vermişlerdir. 1978 yılının baharında yeni evlerinin temellerini atıp sonbaharda, yarı bitmemiş evlere kış bastırmadan göçmüşlerdir (20).

Yeni kurdukları bu köye geçici olarak Yenimahalle adını vermişlerdir. Bu araştırmanın kaleme alındığı sıralarda köyün adının resmen Ataköy olarak belirlenmesi çalışmaları tamamlanmak üzereydi (21). Şu anda köyde yaklaşık olarak 200 kişi yaşamaktadır. Bunların 12 hanesi Kumuk, 18'i de Nogay olmakla birlikte Kumuklar, sayısı daha fazladır. Terkettikleri Kuşoturağı köyünün nüfusu ise 500 kişidir. Bugün Kuşoturağı'nda bu 500 kişinin içinde ne Kumuk ne de Nogay vardır.

3. YAVU KÖYÜ

Yavu Kumukları da Dağıstan'ın Temirhan-Şura'ya bağlı köylerinden gelmişlerdir. Bu köylerin adları kesin olarak belli olmamakla birlikte, çoğunun Eryak'tan geldiğini söy-

(20) Tekagaç mevki hakkında bir rivayet için bkz. Metin:8.

(21) Metinlerde bu köyün adı, Kuşoturağı köyü, Yenimahalle olarak verilmiştir.

luyorlar.Yavulular, 1862 yılında İstanbul'a gelmişler, kendilerine yurt kuracak bir yer arayarak Yıldızeli'ne bağlı olan bugünkü köyleri, Yavu'ya 12 hane, 36 nüfus olarak yerleşmişlerdir. Burayı seçmelerine sebep, bölgenin dağlık, ağaçlık ve sulak olması imiş(22). Köyün adı hakkında bazı rivayetler vardır. Bunlardan biri, burasının sahipsiz, boş, ören yer olmasına bakarak, bu mânâyı ifade eden "yavî" kelimesini ad olarak seçmeleridir. Bir diğer rivayet ise, köyün karşısındaki dağda bulunan Yuva deresinden köyün adının alınmış olması. Yuva isminin Yavu olarak değiştiği söyleniyor.

Eskiden nahiye olan Yavu, nahiyeliklerin kaldırılması ile belediye için yeterli nüfusa sahip olmadığından muhtarlıkla idare edilmeye başlamıştır.

Köy caminin kapısında inşa tarihi olarak 1296 rakamı, yapıcıları için de "Endirey ve Yaksaylı ustalar" ifadesi vardır.

Köy kurulurken evlerini ikişer katlı ve aynı hizada pilânlı olarak yapmış, geniş ve düzgün yollar ayırmışlar. Bu düzen sonradan biraz bozulmuştur.

Yavu'da son sayıma göre (1985) 937 kişi yaşıyor. 1965'te 1050 olan köyün nüfusu, 1975'te 618'e inmiş, sonradan yapılan kendir fabrikası ve diğer kalkınma faaliyetlerinin sonucu 1985'te eski rakama yaklaşmıştır. Yavu'da

(22) Bkz. Metin: 15.

Kumukların yanında 35 hane kadar da, 93 Harbinden sonra gelen Karslılar vardır.

Âdet ve gelenekleri korumada Yavu köylü Kumuklar, Üçgözen ve Kuşoturağı'ndakilere nazaran daha şanslı bir durumdadırlar. Yedisinden yetmişine kadar herkesin Kumuk ağzını kullandığı köyde, hayatın çeşitli safhalarında yerine getirilen âdetler hâlen az ço yaşatılıyor. Üçgözen Kumukları, 1960 yılında göçtükleri Şenyurt'ta bir nevi şehir hayatı yaşamaya başlayarak çoğu âdetlerini yerine getiremez oldukları gibi, Kumuk ağzını da yavaş yavaş unutmaya başlamışlardır. Kuşoturağı Kumukları ise yukarıda anlatılan hâdiseler sebebiyle 1978'de kurdukları Yenimahalle'ye göçünceye kadar âdet ve geleneklerinden nisbeten uzak kalmışlardır. Şu anda Nogaylarla aralarında kullandıkları ortak ağız, Kumuk ağzıdır.

Türkiye Kumuklarının tamamına yakın bir kısmı ilkökulu bitirmiş, yarısından fazlası da orta öğretimini tamamlamıştır. Yüksek öğrenim görenlerin sayısının da bir hayli fazla olduğu söyleniyor. Yüksek öğrenim görenlerin hemen hemen hepsi, iş sebebiyle şehirlere göçmüştür.

Kumuklar, daha çok kendi aralarında, nisbeten de diğer Kafkas göçmenleriyle kız alış verişinde bulunmuşlardır. Her şeye rağmen âdetlerine olan sıkı bağlılıkları da buna eklenince, bugüne kadar kendilerini koruyabilmişlerdir. Son yıllarda yerli halktan olanlarla evlenelerin sayısı artmaktadır.

4. DİĞER KUMUK KÖYLERİ

Yukarıda anlattığımız üç köyden başka, Kumukların toplu olarak oturduğu dört köy daha tesbit ettik. Bunlar, Çanakkale'nin Biga ilçesine bağlı Akköprü, Doğancı, Azi-ziye ve Geyikkırı köyleridir. Araştırmamıza başladığımız günlerde, bu köylerde oturan Kumuklardan gelen mektuplardaki ifadeleri ve manzum parçaları (sarınlar) incelediğimizde, Tokat ve Sivas'takilerle aralarında hiç bir fark olmadığını gördük. Araştırmanın sınırlarını fazlasıyla genişleteceği düşüncesiyle bu köylerden metin derlemedik.

Bunların yanında, bize söylenen diğer bir çok köyün, araştırmamız neticesinde başka Kafkas göçmenlerine ait olduğunu gördük. Yalnız Kuşoturağı'na gelen Endireyli Kumuklardan bir hanenin Denizli'ye bağlı Akköy'e gittiğini, ancak bunlardan çoğalan yeni nesilin Kumuk ağzını tamamiyle unutmuş olduğunu, onlara gidip gelen Kuşoturağılı akrabalarından öğrendik.

İNCELEME

S E S B i L G i S i

Ü N L Ü L E R

FARKLI ÜNLÜLER

Kumuk ağzında sekiz ana ünlünün yanında şu ünlüler vardır: $\tilde{a}$, $\grave{a}$, $\hat{a}$, $\acute{a}$, $\ddot{a}$, $\acute{e}$, $\acute{e}$, $\acute{i}$, $\acute{i}$, $\acute{i}$, $\tilde{i}$, $\acute{i}$, $\tilde{i}$, $\tilde{o}$, $\acute{o}$, $\acute{o}$, $\ddot{o}$, $\acute{u}$.

ã ünlüsü: Teşekkülü sırasında havanın kısmen geniz yolundan çıktığı nazal a ünlüsüdür. Kumuk ağzında az görülen bu ses, yaklaşma hâli ekinin ñ veya ğ sesinin düşmekle beraber, tesirin ekin ünsüzü üzerinde devam ettirmesi sonucunda ortaya çıkmıştır. Bu arada, ã ünlüsünün diftongla birlikte görüldüğüne dikkat çekmek gerek: buã < buña (3-236), buãr < buñar "buna" (5-27), oãr "ona" (5-149), saã "sana" (8-177), oã "ona" (11-47), bulaã bular-ğa "bunlara" (15-156), yanã (17-104), Bu örneklerinin yanında "o kadar" kelime gurubundan bozulma o_ãr (4-79) kelimesinde de bu sesi görmekteyiz; ancak bu söyleyiş, kaynak kişiye has bir değişiklik olmalıdır.

â ünlüsü: a ile ı arası, düz, yarı geniş, kalın tür-
den bir ünlü olup daha çok a'ya yakındır. a > ı değişmesi-
nin bir ara merhalesini gösteren bu ünlü, bir kaç örneğ-
te, bunların çoğu da b, m, y ünsüzlerinin yanında görülür:
hâli "şimdi" (1-47), zâman (4-106), aşacak " (yemek)

yiyecek" (5-15), yarâmdan (6-71), çığarâ Keleler "çıkarıp gelirler" (8-113), 'sokmâyğanlar "sokmamışlar" (8-117), salârsan "koyarsın" (11-54), yatmağâ odası "yatak odası" (15-28), arbâlanı "arabaların" (17-112).

â ünlüsü: a ile o arası, yarı yuvarlak, geniş, kalın türden bir ünlüdür. Metin derlediğimiz her üç köyde de görülmekle birlikte fazla yaygın olmayan bu ses, daha çok dudak ünsüzlerinin, bir kaç örnekte de ünlü benzeşmesinin tesiriyle teşekkül etmiştir: yavâ "yağıyor" (3-234), dāvât_eter (3-460), bolğân (8-5), âlvânı (8-89), harmâa < harmanga (10-24), hâlvânı "helvayı" (11-56), istâsyonuna (17-67), vâlla < vallâhi (20-79), oğâr "ona" (21-59).

Yukarıdaki örneklerde görüldüğü gibi, a ünlüsünün dudak ünsüzlerinin tesiriyle yuvarlaklaşması yanında, iki kelimede o ünlüsünün düzleşmesiyle meydana gelmiş â ünlüsüne de rastlamaktayız: içdân "iç donu, külot" (3-407), bâlşevûğlûg "Bolşeviklik" (8-10).

á ünlüsü: a ile e arası, düz, geniş, yarı kalın türden bir orta damak ünlüsüdür. Daha çok a > e değişmesinin, bâzen de e > a değişmesinin bir ara merhalesidir:

1) a > á değişmesiyle: biráz (1-58), gâdâr (3-36), Táne (4-18), hâtâ (4-149), cıymâa < cıymağâ "toplamaya" (6-104), bácıdan (8-79), garáysan "bakıyorsun" (8-173), hásıl < hâsıl (11-55), meselá (15-42), háydi (20-3), háyrat (21-52), átiklikde (21-149).

2) e > á değişmesiyle: dâvam < devam (1-57), hárhalda (4-43), 'ávêlden < evvelden (8-26), 'şáhar (8-48), davát (10-6), ásgiden (10-15).

ä ünlüsü: a ile e arası olmakla birlikte daha çok e'ye yakın olan, düz, geniş, yarı kalın türden bir ünlüdür. Sistemli olarak (millätni 3-247 hâriç) kelimelerin ilk hecesinde bulunur. Şu durumlarda görülür:

1) Bâzı alınma kelimelerde h ve l ünsüzlerinin yanında a ve e ünlülerinden bu sesin meydana geldiğini görüyoruz: hâlkileni "helkeleri" (1-55), âmen "hemen" (3-221), 'älvân < elvân (8-85), hâlva < helvâ (11-58), hâli (15-317), hâzir hâzır (21-178).

2) Bâzı Türkçe kelimelerin ilk hecesindeki e ünlüleri genişleyerek ä olmuştur: gâlinni (3-428), âşitdiñ "işittin" (4-117), gâlip (17-96). Bu kelimelerdeki ä ünlüleri ârizîdir.

3) a ünlüsünün Yavu'ya âit metinlerden tesbit edebildiğimiz iki kelimede ä ünlüsüne dönüştüğünü görüyoruz: 'bâribiz < barıbiz "hepimiz" (17-53), ävlüdëreye (17-53).

ë ünlüsü: e ile i arası, düz, yarı geniş, ince türden olan bu ses, yaygın adıyla kapalı e'dir. Aşağıda açıklanan fonetik hâdiseler sonucu teşekkül etmiştir:

1) Eski Türkçedeki i ünlüsünün tarihî gelişimi içinde e'ye dönüşmüş şekli, Kumuk ağzında sistemli olarak ve sıkça görülmektedir: gëtyennen "gittikten" (1-7), gëtti (3-193), gëter (5-267), gëtyen "giden" (6-24), 'gëtiiz (8-15), gëteçëkbiz (21-23); yërden (1-44), yërre (2-7), yërde (3-179), yërleşgenler (8-31), yërleşgeller "yerleşmişler" (15-5); dëp (1-35), dëysen "diyorsun" (5-20), dëyler (8-150), dëy (17-134); gëçe "gece" (6-67), gëçecei (5-15); ëki (20-140); bëş (20-36); bërir (19-21); yëdi

(1-28), y $\acute{e}$ ti (3-14); g $\ddot{o}$ ç $\acute{e}$ tyenler (2-9), devam $\acute{e}$ tmektedir (2-27), seyir $\acute{e}$ tmek (3-249), 'yılın $\acute{e}$ tilir (10-23); $\acute{e}$ lni "yabancıнын" (3-179), $\acute{e}$ line "memleketine" (6-100).

2) Bu ses, e > i değişmesinin bir ara merhalesi olarak da b $\acute{a}$ zı kelimelerde g $\ddot{o}$ r $\ddot{u}$ lmektedir: t $\acute{e}$ ğirmen (3-53), h $\acute{e}$ ç (3-309; 4-108; 5-109), $\acute{e}$ yi "iyi" (4-41), b $\acute{e}$ ş (4-179), n $\acute{e}$ (7-25), n $\acute{e}$ ysa (21-4), n $\acute{e}$ çik (21-95).

3) Daha çok y $\ddot{u}$ ns $\ddot{u}$ z $\ddot{u}$ n $\ddot{u}$ n yanında olmak $\ddot{u}$ zere orta hece $\ddot{u}$ nl $\ddot{u}$ s $\ddot{u}$ daralarak $\acute{e}$ olmaktadır: i $\acute{c}$ m $\acute{e}$ 'ye (3-389), ist $\acute{e}$ y-men "istiyorum" (4-6), kes $\acute{e}$ cek (5-8), g $\acute{o}$ çm $\acute{e}$ ye (8-6), bil-m $\acute{e}$ yler (9-15), kes $\acute{e}$ yen (8-101), ep $\acute{e}$ yce (8-145), penc $\acute{e}$ re-den (13-9), terez $\acute{e}$ ye "pencereye" (17-105).

$\acute{e}$ $\ddot{u}$ nl $\ddot{u}$ s $\ddot{u}$: e ile $\ddot{o}$ arasında, yarı yuvarlak, geniş, ince t $\ddot{u}$ rden bir $\ddot{u}$ nl $\ddot{u}$ d $\ddot{u}$ r. şu fonetik h $\acute{a}$ diseler sonucunda teşek-k $\ddot{u}$ l etmiştir:

1) Dudak $\ddot{u}$ ns $\ddot{u}$ zlerinin tesiriyle e'den tek $\acute{a}$ m $\ddot{u}$ l ederek meydana gelen $\acute{e}$ $\ddot{u}$ nl $\ddot{u}$ s $\ddot{u}$ ne her $\ddot{u}$ ç k $\ddot{o}$ yde de rastlanır: giy $\acute{e}$ v "g $\ddot{u}$ v $\acute{e}$ y" (3-418), giy $\acute{e}$ v $\ddot{n}$ $\ddot{u}$ (4-167), ek $\acute{e}$ v $\ddot{n}$ $\ddot{u}$ "ikisini" (6-81), $\acute{a}$ v $\acute{e}$ lden (8-142), d $\acute{e}$ ve (9-20), c $\acute{e}$ ma $\acute{a}$ t (10-40), b $\acute{e}$ rse (13-3), m $\acute{e}$ n (15-41), $\ddot{u}$ ç $\acute{e}$ v $\ddot{u}$ "u $\acute{c}$ $\ddot{u}$ " (16-121), d $\acute{e}$ v $\ddot{u}$ re "deviriyor" (17-45), t $\ddot{o}$ b $\acute{e}$ "tepe" (21-70).

2) İnce, yuvarlak $\ddot{u}$ nl $\ddot{u}$ l $\ddot{u}$ b $\acute{a}$ zı fiillere gelen -gen (-egen) ekinin $\ddot{u}$ nl $\ddot{u}$ s $\ddot{u}$, Kuşoturağı ve Yavu'da yuvarlaklaşarak umumiyetle $\acute{e}$ olmuştur: $\ddot{o}$ l'g $\acute{e}$ n "o $\ddot{l}$ m $\ddot{u}$ ř" (8-62), t $\ddot{u}$ řg $\acute{e}$ n "d $\ddot{u}$ çm $\ddot{u}$ ř" (8-158), s $\ddot{u}$ yg $\acute{e}$ n "seve" (12-3), ada $\acute{m}$ $\ddot{o}$ lt $\ddot{u}$ r-g $\acute{e}$ ller (15-152), t $\ddot{u}$ řg $\acute{e}$ ne "d $\ddot{u}$ şende, d $\ddot{u}$ řt $\ddot{u}$ g $\ddot{u}$ nde" (16-91), y $\ddot{u}$ r $\ddot{u}$ g $\acute{e}$ ne (17-109).

3) Yine ince, yuvarlak $\ddot{u}$ nl $\ddot{u}$ l $\ddot{u}$ b $\acute{a}$ zı kelimelere gelen

-ge yaklaşma hâli ekinin ünlüsü, Kuşoturağı ve Yavu'da yuvarlaklaşarak umumiyetle $\bar{e}$ olmuştur: kóyğē (8-48), üyğē "eve" (15-167), örgē "yukarıya" (17-87).

4) Ünlü benzeşmesinin tesiriyle bâzı kelimelerdeki $\bar{e}$ ünlüsü, daha çok Kuşoturağı ve Yavu'da $\bar{e}$ olmuştur: óbür üylēni "öteki evlerin" (3-502), üçgözēnlüler (8-54), tóğērsēn "dökersin" (11-47), bólğē (17-111), sādıç_üy dē "sağdıç evi de" (21-16).

í ünlüsü: Dar, yarı yuvarlak, yarı ince bir orta damak ünlüsüdür. Daha çok i ünlüsünden gelişerek teşekkül eden bu ses, pek az misâlde görülür: çí "ki" (6-13), alğān_íçün "aldığı için" (8-41), túrkíyaní (8-196).

ı ünlüsü: i ile $ı$ arası, düz, dar, yarı kalın bir orta damak ünlüsüdür. İki şekilde ortaya çıkar:

1) Kumuk ağızında kalınlık-incelik uyumuna aykırı alınma kelimelerdeki i ünlüleri sistemli olarak kalınlık-incelik uyumuna girmekte ve $i > ı$ değişmesinin bir ara merhalesi olarak $\acute{i}$ sesi teşekkül etmektedir: 'vazífeñi (3-250), yānı (4-84), sılāh (5-69), vazíyetine (10-35), gayrí (11-3), nahíye (15-129), fabríkaa (15-231), sívasğa (17-127), nışan_étméye (20-17).

2) ç, ş, y ünsüzlerinin inceltici tesiri sonucu $i > i$ değişmesinin bir ara merhalesi olarak sistemli bir şekilde $\acute{i}$ ünlüsü meydana gelmektedir: cıyılaydı "toplaniyordu" (1-46), gıríyına "kenarına" (2-9), soğaymış "(akordeon) çalarmış" (4-134), garayım "bakým" (4-139), aldı mıydı (5-128), gamıçín "kırbacı" (6-17), yaşı "çocuğu" (8-79), açıp (19-69), síydılar < sığdılar (21-151), síyır-

larıbız (21-186).

î ünlüsü: ı ile u arası, dar, kalın, yarı yuvarlak türden bir ünlüdür. Şu fonetik hâdiseler sonunda doğmuştur:

1) Bilhassa Üçgözen'de, kısmen Kuşoturağı ve Yavu'da dudak ünsüzleriyle hece kuran u ünlüleri düzleşme temayülü göstererek î ünlüsüne dönmüştür: miayyen (1-50), yımırta (3-28), bî (3-138; 4-42; 5-60), mîkdarıymış (3-281), bîday (3-489), bînda "burada" (4-75), yılîv yuluṽ "fidye; bir yıllık yiyecek" (6-103), 'yāmîr (10-49), yımîr'ta (11-7), yımışak "bir yemek adı" (11-1), bî (15-106), mîhakgak (15-243).

2) Metin derlediğimiz her üç köyde de dudak ünsüzleriyle hece kuran ı ünlüleri yuvarlaklaşarak umûmiyetle î olmuştur: yaşavubîz "hayatımız" (1-31), 'ğabilman "kapılmam" (3-64), akrabalaribîz (8-51), toplanîp (8-111), salîp (20-89).

Eski Türkçe birleşen "ile" edatı, Kumuk ağzında gelişerek bulan şekline dönüşürken edatın ilk ünlüsü i > u değişmesinin bir ara merhalesi olarak bâzen î safhasında karşımıza çıkmaktadır: bîlan (1-26; 3-410; 4-69; 5-165; 6-52; 15-190; 17-100; 18-5), bîlan (17-16; 21-120).

3) Son sesi k olan hecelerde bulunan î ünlüleri, Eski Türkçedeki yuvarlaklığın izini taşımaktadır: başlık (1-50), sandıkını (5-103), yarlılıkdan "fakirlikten" (6-33), garışıklık (8-15), goşardık (10-19), ataladıkdan "karıştırdıktan" (11-5).

î ünlüsü: i ile ü arası, dar, ince, yarı yuvarlak

bir ünlüdür. Şu fonetik hâdiseler sonucu teşekkül etmiştir:

1) Bâzen dudak ünsüzlerinin tesiriyle $i > ü$ değişmesinin bir ara merhalesi olarak ortaya çıkar: giyivlarni "giyimlerini" (1-12), ümit (4-44), biyip "oynayıp" (7-41), sibiryada (8-142), otuz bir (15-307), misafirleri < misafirlerini "misafirlerin" (17-35), hepibüz (21-46), bissürü bir sürü (21-148).

2) Bâzen de ünlü benzeşmesi yoluyla $i > ü$ ve $ü > i$ değişmelerinin ara merhalesinde teşekkül eder: 'böyüdik işde (1-17), türkiyeye (2-3), başıKgê (3-479), Çunki (4-89), ki (5-70).

ĩ ünlüsü: Teşekkülünde havanın kısmen geniz yoluyla dışarı çıktığı bir nazal i ünlüsüdür. Diftong ile birlikte ortaya çıkmakta olan bu ses pek az görülür: bir yāĩ "bir yanı" (3-127), gatınlarıĩz (3-299).

î ünlüsü: Teşekkülünde havanın kısmen geniz yoluyla dışarı çıktığı bir nazal i ünlüsüdür. Bu da diftong ile ortaya çıkmakta olup az görülür: haliĩsi < hālikisi "şimdiki" (1-47), berseĩz < berseñiz (3-55), yiberĩz "gönderiniz" (3-257), etiĩz (20-4).

õ ünlüsü: Bu da nazal bir e ünlüsüdür; yalnız bir kelimede rastlanmıştır: onnan sō "ondan sonra" (11-19).

ö ünlüsü: o ile u arası, yuvarlak, yarı geniş, kalın türden bir ünlüdür. Alınma kelimelerin birinci hecesinden sonra yer alan o ünlülerinin daralmalarıyla veya Türkçe kelimelerde $o > u$ değişmesinin bir ara merhalesinde ortaya çıkar: töğduk (1-2), ö (1-50; 4-85; 5-70), kazóva

(2-6), istasyonna < istasyonga (8-160), göyarsañ (11-27), öram "yer" (15-128), gövaladı (20-75).

u > ö değişmesi şeklinde de nâdir olarak görülebilir: möhabbet (4-136).

Bâzen de v ünsüzünün kalınlaştırıcı tesiriyle ö > ö değişmesi şeklinde teşekkül eder: övüzleni < öküzlerini "ö-küzleri" (9-3).

ó ünlüsü: Yarı kalın, yarı dar bir ö ünlüsüdür. İnce ünlülü kelimelerde g ve k ünsüzlerinden gelişmiş ğ, ģ, k, v ünsüzlerinin kalınlaştırıcı tesiriyle e > ó, ö > ó ve ü > ó değişmeleri sonucu teşekkül etmiş olan bu ses de pek az görülür: hókumet (8-56), biróvú "birisi" (15-113), kóy-de (20-78), kóp "çok" (21-15).

ó ünlüsü: o ile ö arası, yuvarlak, geniş, yarı kalın türden bir ünlü olup aşağıdaki fonetik hâdiseler sonunda doğmuştur:

1) ö > ó değişmesiyle: Kumuk ağzında k ve g seslerinden gelişen ğ, ģ, ģ, k, v ünsüzlerinin yanındaki hemen hemen bütün ö sesleri kalınlaşarak ó olmuştur: kóyübüzden (1-6), kóp (1-26), ğózlerine (3-41), ğóre (4-8), ğórdü (4-104), kóşeye (4-144), ğóz (5-205), tóğeyim "dökeyim" (7-42), tüşğón "indiği" (8-25), ğórülsün (10-32), ğóçler (15-3), ğól "göl" (16-2), kór (17-21), ğörme (21-130).

Kalınlaştırıcı ünsüzlerinin tesirinin söz konusu olmadığı diğer bazı kelimelerde ö ünlüsünden gelişmiş ó ünlüsü de vardır: şóle (5-5), 'bóyle (5-117), bóyle (4-36), ótekiler (8-123), óbür (1-47).

2) e > o değişmesiyle: Bu hâdisede de yine ğ, ģ, k, v

gibi ünsüzlerin kalınlaştırıcı tesiri yanında ünlü benzeşmesinin rol oynadığını söyleyebiliriz: sürgón < sürgen "sürmüş" (8-148), tüşgónnú "düğünde eğlencenin mühim bir kısmının yapıldığı güveyin akrabalarından birinin evi" (19-67), biróv < biregü "birisi" (20-91). Bu tür hâdiselerin sonunda teşekkül etmiş ó ünlülerinin sayısı azdır.

3) ü > ó değişmesiyle: hókumet (3-293), Bu değişmeyle meydana gelmiş ó ünlülerinin sayısı da azdır.

4) o > ó değişmesiyle: y ünsüzünün tesiriyle ortaya çıktığı anlaşılmaktadır; örneği azdır: ó yerde (3-430), ó yerye (4-154).

ö ünlüsü: ö ile ü arası, yuvarlak, yarı geniş, ince türden olan bu ünlü de Kumuk ağzında çok az görülmektedir. ö > ü değişmesinin bir ara merhalesi olarak teşekkül ettiği söylenebilir: 'ölüm (3-150), örye "yukarıya" (3-192), dört (5-57).

ú ünlüsü: u ile ü arası, yuvarlak, dar, yarı kalın türden bir ünlüdür, Muhtelif fonetik hâdiseler sonucunda ortaya çıkmıştır:

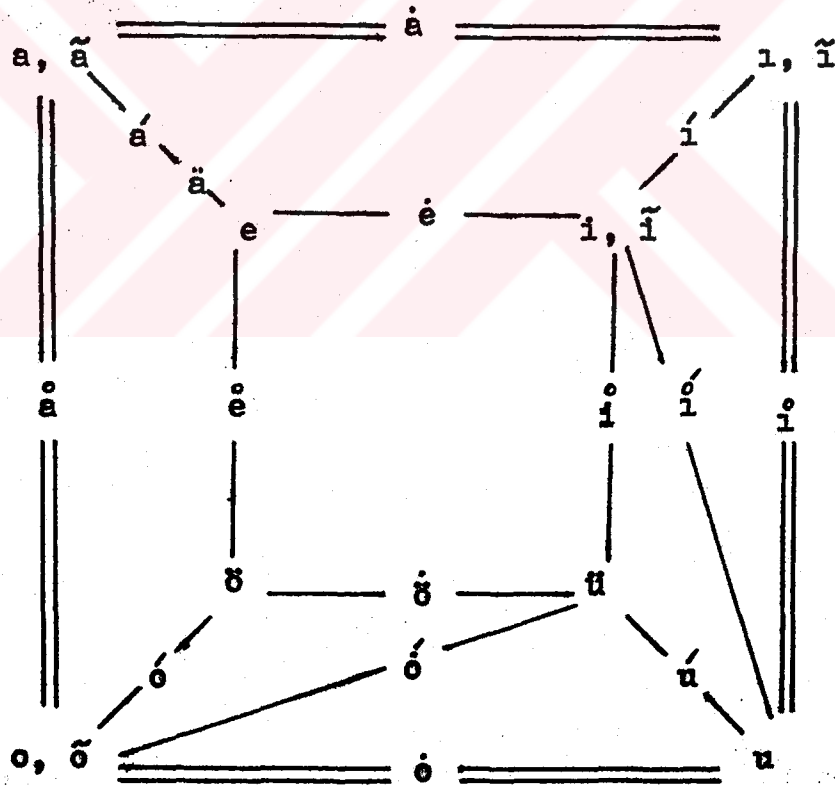
1) erúv "iyi, güzel" kelimesinde bu ünlüye sıkça rastlıyoruz: erúv (1-31; 5-202; 15-12; 15-66), äruv (3-117; 5-214; 8-45; 177; 11-42; 20-10; 21-11)..

2) Gerek k > k̄, g > ğ değişmesiyle meydana gelen k̄ ve ğ ünsüzlerinin, gerekse aslî k̄ ve ğ ünsüzlerinin kalınlaştırıcı tesiriyle, bu ünsüzlerin yanındaki ü seslerinin ú olduğunu görüyoruz: ğún (1-42), ğúzel (3-251), haĸ úzere (3-301), düún (5-177), ğúrcü (6-84), şúğúr (15-88), túğúl "değil" (15-168), kúteydik "güdüyorduk" (19-

14), t^uv^uldun "değildin" (19-47), ğ^ul (20-143).

3) Bâzı kelimelerdeki i ünlüleri, umûmiyetle dudak ünsüzlerinin tesiriyle, bâzen de ünlü benzeşmesi sonucu ú olmuştur: m^usâfir (5-78), ç^u "ki" (6-33), 'bâlsev^ukler < bolşevikler (8-39), ç^umendêferden < şimendiferden (8-168), ç^ut < çift (10-17), k^u' < ki (21-25).

4) Bâzı kelimelerdeki ü ünlüleri de ünlü benzeşmesi sonucu ú olmuştur: n^ufus (1-25), d^uñ^url^ugl^uni (1-61), ç^unku < çünkü (3-61), bu^unk^ur (6-61), úĝ^uz^uenne (8-25), k^uy^u (8-47).

Kalın ünlüler

İnce ünlüler

Türkiye Kumukları Ağzındaki ünlüleri gösterir şema: 1.

DÜZLÜK-YUVAR- LAKLIK VE DARLIK-GE- NİŞLİK	D Ü Z Ü N L Ü L E R			Y A R I Y U V A R L A K Ü N L Ü L E R			Y U V A R L A K Ü N L Ü L E R		
	GENİŞ	YARI GENİŞ	DAR	GENİŞ	DAR	GENİŞ	GENİŞ	YARI GENİŞ	DAR
KALIN- LIK-İNCE- LİK									
K A L I N Ü N L Ü L E R	a, ă	â	ı, ĭ	â	î	o, ȳ	ö	ü	u
Y A R I K A L I N Ü N L Ü L E R	â, ă		í		í	ó	ó	ú	ú
İ N C E Ü N L Ü L E R	e	é	ı, ĭ	ê	ï	ö	ö	ü	u

Türkiye Kumukları Ağzındaki ünlüleri gösterir şema: 2..

UZUN ÜNLÜLER

Kumuk ağzında normal süreli ünlüler hâkim olmakla birlikte yer yer uzun ünlülerle de karşılaşılır. Bunlar, alınma kelimelerde bir dereceye kadar kendilerini muhafaza etmiş uzun ünlüler ve muhtelif ses hâdiseleri sonucu ortaya çıkmış olan uzun ünlülerdir.

A. ALINMA KELİMELERDE GÖRÜLEN UZUN ÜNLÜLER

Kumuk ağzındaki uzun ünlülerin çoğu, alınma kelimelerde kendilerini muhafaza etmiş olan ünlülerdir; ancak bunların uzunlukları kendi dillerinde olduğu kadar fazla değildir: şāmil (1-5), kabīle (2-18), şāfī (2-29), rāzı (3-116), müdāfa (3-154), salāmi aleykūm (3-351), ce'zā (4-96), hattā (4-162), kāye (5-10), ādetleribiz (5-41), āit (5-60), lāyık (5-93), usūsü < husūsī (5-142), allāhım (6-76), mafāt_etti < vefāt (8-68), kātıp (8-163), kāfir (8-208), hākim (9-2), kāzım (10-1), lāzım (10-31), hāne (15-7), mecbūriyetinne (15-103), azīrāil (16-108), şikāyet_ettiler (17-127), allain (18-4), müsāit (19-76), husūsu (21-53), vallā (21-137).

B. SES HÂDİSELERİYLE İLGİLİ UZUN ÜNLÜLER

Ses hâdiseleriyle ilgili uzun ünlülerin sayısı da hatırı sayılır miktarda olup muhtelif sebeplerle ortaya çıkmaktadır:

1) Ünsüz Düşmesinden Doğan Uzun Ünlüler

Hâdise, bazı hâllerde düşen ğ, h, l, n, r, y ile

ayın (ع) ve hemze (ء) gibi ünsüzlerin yanındaki ünlülerin uzaması şeklinde ortaya çıkar:

ğ düşmesiyle: Daha çok kelime köklerindeki, bâzen de eklerdeki ğ ünsüzünün, kalın ve bir kaç örnekte de ince ünlülü kelimelerde eriyip yitmesi sonucu yanındaki ünlü uzamıştır: bāları (2-26), 'ūraşmañ (3-170), dōduḡ (4-4), ūraşaymıṣ (4-123), ūrenip (5-41), bāıp "doğru anlamında edat" (6-74), kuşoturāı (10-2), dōdum (10-3), yāmur (10-34,38), sālām (15-16), öretmensen (15-96), bārına (15-206), sāl_olsuñ (21-31).

r düşmesiyle: r ünsüzü, sonra kelimesinde, öteki ünsüz düşmelerinin yanlarındaki ünlüyü uzatmalarına karşılık, bir önceki ünlüyü uzatmaktadır: sōna (1-7; 3-117; 4-53; 5-84; 8-93; 10-44; 15-44, 19-61).

Çokluk ekinin r'si de bâzen düşer ve ekin ünlüsünün uzamasına sebep olur: gatınnānı "kadınların" (3-443), bizimkilē (15-144), zamanlādan (15-163).

n düşmesiyle: Yalnızca sonra kelimesinde görülür: sōra (8-8; 15-288; 19-17).

y düşmesiyle: Örneği fazla değildir: ōle (4-40; 5-97; 8-175; 15-244), hādī (5-21), sōle (11-44).

h düşmesiyle: āmetge "Ahmet'e" (18-5), sōbed_eterler (19-71), rāmetlik (20-105).

l düşmesiyle: kāsın < kalsın (17-136).

Ayın (ع) ve hemze (ء) düşmesiyle: Arapça menşeli bâzı kelimelerdeki ayın ve hemze sesleri düşmüş, yanlarındaki ünlüler uzamıştır: bâzı (1-4; 2-15; 19-62), yāni (3-232; 15-15), 'īdam (5-21), mānasına (5-167), māmur < me'-

mür (15-203).

2. Hece Kaynaşmasından Doğan Uzun Ünlüler

a. ğ ve h ünsüzleriyle başlayan iki sesli hecelerin tamamen düşmesi veya aynı sırayı barındıran, ancak sonunda bir t/d ünsüzü daha bulunan hecelerin ilk iki sesinin erimesi sonucu bir önceki ünlü uzamaktadır: dā < daha (3-238), alacā < alacağı (5-114), bayrābiz (5-119), guşoturā (9-1), ayāmıznı (15-75), bayā (15-191), yuvūdu "yakındı" (17-40), kāt (8-9), guçānna "kucağında" (17-56), ācemilīmnen "acemiliğimle" (21-54).

b. -dık/-dik, -duk/-dük sıfat-fiil eki almış bir kelimeye ünlü ile başlayan bir ek geldiğinde, ekin son ünsüzü sızıcılılaşarak ğ olmakta ve kendisinden sonra gelen ünlü ile birlikte eriyip yitmekte, bunun sonucu olarak da bir önceki ünlü uzamaktadır: gōrdūbūz < gördüğübüz (4-33), bildībiz (5-176), annatdīña göre (15-64), geldi < geldiği (21-103).

c. -ayım/-eyim teklik birinci şahıs emir ekinin -ay/-ey sesleri bâzı çekimlerde düşmekte ve ekin ünlüsü uzamaktadır: bakīm (5-216), söylīm < söyleyeyim (6-62), bilīm (15-111).

ç. Bâzen -nı/-ni ilgi hâli eki almış bir kelime-den sonra, ünlü ile başlayan bir kelime geldiğinde, ilgi hâli eki düşer, sonraki kelimenin ilk ünlüsü uzar. Bu hâdise sonucu meydana gelmiş uzun ünlülerin sayısı azdır: atam, ātı < atamnı atı "babamın adı" (10-1).

d. Yine yaygın olmayan bir hâdise ile, çokluk

eki almış bir kelimeye -ğa/-ge yaklaşma hâli eki geldiğinde çokluk ekinin r'si ile yaklaşma hâli ekinin ğ/g'si eriyip yitmekte, böylece bir diftongla beraber uzun ünlü meydana gelmektedir: usullağ < usullarga "usûllere" (4-21).

3. Ünlü Karşılaşmasından Doğan Uzun Ünlüler

Bu hâdiseyle teşekkül eden uzun ünlülerin sayısı azdır: cümêrtesi (20-31).

C. VURGU VE TONLAMAYA BAĞLI UZUN ÜNLÜLER

1. Vurguya Bağlı Uzun Ünlüler

a. Bâzı kelimelerde anlama kuvvet vermek için veya kelimenin aslî telâffuz şeklinde mevcut olan vurgu, âit olduğu hecenin ünlüsünün uzamasına sebep olmaktadır: gay'nātaya (3-340), ğıdı'rāyık "dolaşalım" (8-44), 'bāri "hepsi" (15-234), bo'lāyık_ölum "olalım oğlum" (20-2), 'bāribizni "hepimizi" (20-74). Şu örneklerde uzunluk işareti kullanmamamıza rağmen, vurgu ile beraber hafif bir uzunluk kendini hissettirmektedir: mel'hamıdır (3-60), ni'ye (3-242), bekle'teler (4-146), kabuľ_é'temen (5-27), bi'le misen (8-1), so'larıdıñ (8-72), bol'maydık (15-74), sa'yadık (15-86), anna'tayâğ mı < anlatayık mı (19-66), ur'laydılar "çalışıyorlardı" (20-101).

b. Ünlüleme edatlarında da vurgu ile birlikte uzun ünlüler görülür: î (3-201), hā (4-2), hē (4-34), yā (5-29), hēy yā rabbim (8-137), hā (15-18).

2. Tonlamaya Bağlı Uzun Ünlüler

a. Alçalan Ton İle Birlikte Görülen Uzun Ünlüler

Alçalan ton, her zaman kelimenin son hecesinde bulunmakta ve uzun ünlü ile ortaya çıkmaktadır. Bu tür kelimelere duraklamalarda, anlamına dikkat çekilmek istenen ve konu bitimini ifade eden cümlelerde rastlanmaktadır: bekledik (3-232), mağā "bana" (3-238), hālī "şimdi" (3-267), akdırdılār (3-267), cuvaydıılār "(çamaşır) yıkıyorlardı" (3-273), halī (14-15), şimdi (15-41), úyğē "eve" (17-41), beenirsēñ (20-2), bīlamırlū "Bulamurlu" (20-59).

b. Yükselen Ton İle Birlikte Görülen Uzun Ünlüler

Bu tür uzun ünlüler, anlama kuvvet vermek için ortaya çıkmakta olup kelimenin başında, ortasında veya sonunda görülebilmektedir: cumā (1-45), hocaā "hocaya" (1-74), geçēñ (2-9), geçdi (3-127), berdılēr (3-133), olağā< olarga (3-136), gēldi (3-200), yiberecēdik "gönderecektik" (3-252), anahdarī (5-97), şöyle (5-145), zamannā "zamanda" (15-21), vē (15-22), kurābız "kurarız" (15-43), āylanıp (20-122), ciyılğāñ "toplanmış" (21-83), aşlār (21-83).

KISA ÜNLÜLER

A. İlk Hecede Kısa Ünlüler: Daha çok b dudak patlayıcısından sonra gelenler olmak üzere ğ, m, ş, t ünsüzlerinin yanındaki dar ünlülerin bâzen kısaldığı görülür:

müşalar "iseler" (1-43), bılan < (Eski Türkçe) birlen "ile" (1-53; 15-118; 16-34; 17-72; 19-88; 21-20), bılan < birlen (3-245; 15-51), miseler "iseler" (3-144), bülây "böyle" (12-11), ğiriy "kenar" (15-161), şulay "şöyle" (18-2), bīlamīrlū "Bulamurlu" (20-55), tīraḡtorubuz (21-43) kelimesindeki kısa ünlü türeme bir sestir.

B.Orta Hecede Kısa Ünlüler:

1. Sonunda ünsüz bulunmayan orta hecenin dar ünlüleri vurgusuzluk sebebiyle kısalmaktadır. Bu hâdise daha çok r ünsüzünün yanında meydana gelir: yurtlarına (1-15), birileri (3-181), ğatınlarını (3-220), yazğanlarībız "yazdıklarımız" (3-260), canına (8-171), gelir ğidi (10-24), motīrīnan (10-32), bişirimiz (11-34), aytarıdı "söyledi" (15-293).

Daha çok dar ünlülerin kısalmasının yanında orāza < rūze "oruç" (3-224), āvlūdēre (17-53) ve arbālar < arabalar (17-116) kelimelerindeki a ve e ünlülerinin de kısaldığını görüyoruz.

2. Orta hecede türeyen bazı ünlüler normal boğumlanmalarından daha kısa bir sürede söylenmektedirler: titiredim mitīredim (3-175), edīrefindegi < etrāfındaki (5-203), ibīrahim (8-84), metīre (17-54), aḡıraba (21-6).

C. Son Hecede Kısa Ünlüler: Bunların sayısı azdır: yirīm "yirmi" (1-30), tolūp (1-48), yanı (15-87), tabı (11-46), Tabı (15-89).

İKİZ ÜNLÜLER

Kumuk ağzı ikiz ünlüler bakımından oldukça zengindir. Bilhassa eşit ikiz ünlülerle alçalan ikiz ünlülerin örneği boldur.

A. EŞİT İKİZ ÜNLÜLER

Her iki unsuru da birbirinin aynı olan ikiz ünlülerdir. Aşağıda izâh edilen fonetik hâdiseler sonucunda ortaya çıkmışlardır:

1. Ünsüz Düşmesinden Doğan Eşit İkiz Ünlüler:

g, ğ, h, ñ, v, y ünsüzlerinin eriyip yitmesi sonucunda, bu ünsüzlerin iki yanında bulunan ve ayrı hecelere âit olan aynı cinsten ünlüler birleşerek aynı nefes bas-kısı altında söylendikleri zaman meydana gelirler:

aa : yaşa^{an}lar "yaşamışlar" (1-25), hoca^a (1-74), alma^a (3-67), ma^a "bana" (3-142), ciyma^a "toplamaya" (3-276; 6-104), selâaT^dinni "Selâhattin'in" (5-138), saa "sana" (8-11), gara^an "bakmış" (8-161), kılba^a "kibleye" (10-40), fabrika^a (15-231), çala^an "(müzik âleti) çalan" (19-81), guvala^an (20-78).

ee : beense (1-36), bilmeen (3-261), deen "demiş" (4-124), eer (5-81), beenilirdi (14-15).

uu : yuug^ları "yakınları" (1-47), yuurt (3-371; 11-20), yaluuz (5-137), suuyunça (11-36), olduun^u alda (15-97).

ii : beriiz (3-371), tiip<tiyip (4-35), dediⁱ (4-

73), 'gètiiz (8-15), çifliibiz (8-17), halii < haliği < hā-
liki "şimdiki" (9-8), yit (16-4).

i : kullandııbiz (2-14), meydanlıından (5-117),
uyaldından "utandığından" (6-65), 'yın_étilirdi (10-
23), ışın "ışığını" (17-35).

ü : sütüznü (3-371), gördüübüz (5-177).

Eriyip düşen ünsüzün iki yanındaki ünlüler aynı cins-
ten olmadığı hâlde, ünlü uyumu sonunda eşitleşen ikiz ün-
lüler de vardır: kuracañ < kuracağın (2-31), ördee < örde-
ği < ördeki "yukarıdaki" (3-276), buunki (5-114).

Bunlardan başka rg, yg ünsüzlerinin eriyip düşme-
siyle hece kaynaşması şeklinde meydana gelen eşit ikiz
ünlülere de rastlıyoruz: gonaqlaa < konaklara (578), gı-
rıybızdālaa "etrafımızdakilere" (15-54).

2. Ünlü Karşılaşmasından Doğan Eşit İkiz Ünlüler:

Bâzı alınma kelimelerde yan yana bulunan iki ünlü,
Kumuk ağzında ikiz ünlüye dönmüştür: mutaassıb (4-55),
aīaaddin (10-1), cēmaat (10-40).

Son sesi ünlü olan bir kelimeden sonra yine ünlü
ile başlayan bir kelime gelmesi hâlinde yan yana düşen
ünlülerin ikiz ünlü oluşturmalarına bir yerde rastlanmış-
tır: halağa_ayt (20-55).

B. ALÇALAN İKİZ ÜNLÜLER

İkinci unsuru birinciye göre daha dar olan ikiz ün-
lülerdir. Şu durumlarda ortaya çıkarlar:

1) Ünsüz Düşmesinden Doğan Alçalan İkiz Ünlüler:

En çok ğ olmak üzere g, h, n, n, r, v, y ünsüzleri-
nin eriyip düşmesi sonucu meydana gelirler:

ei : tebendei "aşağıdaki" (1-27), ördei "yukarıdaki"
(1-29), 'nèteceini (3-261), geçeci (5-115), bere'ceidi-
ler (8-212), 'deişdi (10-27), terei "ağacı" (15-119), ne-
tiseiz (20-3).

ai : air (3-263), suvlai < suvları (3-275), daisTan-
dan (4-4), daitayık (5-82), yaını (11-47), guçayıma (17-
33), daıtdık (20-27), taıp < tağıp < takıp (21-25).

ou : 'youdu (1-35), doumum (2-1), 'youken "yokmuş"
(8-193), soudu mu "soğuyunca" (11-46), doumluman "doğum-
luyum" (18-1).

ai : baisle (2-23), taır_için (4-151), saibi (15-
5), dail (15-215).

uü : 'Tuülüdü "değildi" (15-51), buün < buğün (3-
320; 15-25), buünkar (6-61).

au : aur "ağır" (3-198), auruna (3-261), yau (3-319).

öü : dörtöübüz (3-269), bir_öün (11-16).

öü : döüşsüz (5-163).

öü : öüzler (10-24).

ai : bai < bavı "bağ" (15-81).

2. Ünlü Karşılaşmasından Doğan Alçalan İkiz Ünlüler:

Bâzı alınma kelimelerde yan yana bulunan iki ünlü,
ikiz ünlüye dönüşmüştür: reislikge (3-265), ait (8-191),
aile (15-268).

Biri ünlüyle biten, diğeri ünlüyle başlayan iki ke-
lime peş peşe söylendiğinde de ikiz ünlü meydana gelebilir:

hatırı için (3-52), onu üsdüne (3-263), onu üzerine (4-119), ne ise (5-41), urma âmri "vurma emri" (8-193).

C. YÜKSELEN İKİZ ÜNLÜLER

Birinci unsurları ikinciye göre daha dar olan ikiz ünlülerdir. Bunların sayısı daha önce gördüğümüz ikiz ünlülere nazaran daha azdır. Meydana gelişleri ise öncekilerden fazla farklı değildir:

1. Ünsüz Düşmesinden Doğan İkiz Ünlüleiz Ünlüler:

ğ, h, ñ ünsüzlerinin düşmesiyle meydana gelirler:

oa : oar < oñar "ona" (3-189), soacak "(akordeon) galacak" (4-120).

uã : buãr < buñar "buna" (5-27), buã "buna" (3-236).

úu : dúun (5-44), 'túul "değil" (15-222), dúunçu (21-23).

üü : düün (5-177), düül (3-125).

ie : dier (2-32), cierleri (8-131).

ia : ciara "sigara" (19-59).

iü : giriüz "giriniz" (20-61).

âa : harmâa < harmaña < harmanga (10-24).

ua : erduan (17-51), bu aní < bu hani (14-9).

ôa : erdoğan (17-29).

Bu örneklerde görülen değişmelerin kalıcı değil ârizî olduğu anlaşılmaktadır.

2. Ünlü Karşılaşmasından Doğan Yükselen İkiz Ünlüler:

Bunların meydana gelişi de öncekilerden farklı değildir: köyü olarak (2-21), o anda (3-217), elli at (4-57),

şindi_o (5-94), barı_atlardan "bütün atlardan" (6-75), sarı_ayaklı (7-9), anamı_atı (10-1), rüşdü_efendi (15-313), yakşı_ulallar (16-87).

Bâzı alınma kelimelerde de bu şekilde meydana gelen ikiz ünlüler vardı: dua (6-25).

ÜNLÜ UYUMU

A. KALINLIK-İNCELİK UYUMU

Kumuk ağzında kalınlık-incelik uyumu yalnızca Türkçe kelimelerde görülmemekte, bir çok alınma kelimeyi de tesir sahasına almaktadır. Bunun yanında uyum dışı kalmış Türkçe unsurlar az da olsa vardır.

1. Türkçe Unsurlarda Kalınlık-İncelik Uyumu:

Âitlik eki -ki, Kumuk ağzında çoğu defa uyuma girerek ünlüsü kalınlaşır: gaydağı "neredeki" (6-48), eTraFı-bızdağı "etrafımızdaki" (15-117).

Gerek ilerleyici, gerekse gerileyici benzeşme yoluyla bâzı kelimeler yanlarına gelen diğer bâzı kelimeleri tesir altına alarak kendileriyle uyuma sokmaktadırlar. Hızlı konuşmanın da tesirinin söz konusu olduğu bu hâdise yaygın olmamakla birlikte, ağız bölgesinde bu yönde bir gelişme olduğu söylenebilir: ö dört deliğanlı (5-267), 'na ğadar "ne kadar" (14-18), her na ğadar (15-193).

Bu cümleden olarak, değişik şekillerde telâffuz edilen busa "ise" edatı da Kumuk ağzında uyuma girme yolundadır: görüyo mūsalar (1-43), dedi mīseler (3-144), 'öde-

yi miseñ (3-180), netyen mısá "ne ettiyse" (4-118), yakın mısa (5-3), suvuğ musa (5-46). Bu edatın kalınlık-incelik uyumuna Üçgözen'de girmeye başladığını görüyoruz; ancak bu köye âit manzum parçalarda edat kesinlikle uyum dışı kalmaktadır. Öte yandan Kuşoturağı ve Yavu'da busa edatı her zaman uyum dışı kalır: bir bısa (12-3), belcik mısa da (15-168).

2.ALINMA KELİMELERDE KALINLIK-İNCELİK UYUMU

Alınma kelimelerin çoğu kalınlık-incelik uyumuna girmiştir; ancak hem asıl şekilleriyle hem de uyuma girmiş şekilleriyle telâffuz edilenler de vardır; yâni bir kısmında meydana gelen uyum arızîdir. Alınma kelimelerde bu uyum, gerileyici, ilerleyici, ve ilerleyici-gerileyici benzeşme yoluyla meydana gelmektedir:

a. İlerleyici Benzeşme Yoluyla

Daha çok kalınlaşma yönünde ortaya çıkmaktadır: başış bahşış (3-393), dāvāt_eter (3-460), halı hazırda (5-7), fayda (6-71,80), habarını (8-46), kıblaa (10-40), para para < pāre pāre (13-14), tayın_etgeller (15-143), rahmatlık (17-11), asTa asTa < āheste āheste (19-16), ada-tıbiz (20-45), ğahva (21-40), husûsu (21-53), hayrıya (21-174), sıhıyā (21-190).

İlerleyici benzeşme yoluyla meydana gelen kalınlık-incelik uyumu, incelme yönünde daha az görülür: mekdüp (3-246), edirefindégi (5-203), mezerlikge (10-39), mesele < meselā (15-61).

b. Gerileyici Benzeşme Yoluyla:

Bu yolla daha çok e > a değişmesi olmak üzere kalınlaşma yönünde bir uyum ortaya çıkmaktadır: bayan_eter (3-367), salām < selām (3-390; 7-10), sahPasını (5-22), darman < dermān (7-14), 'aşya (8-21), mafāt_etti < vefāt (8-68), farahlandı (10-43), mudafā (15-155).

Diğer örneklerde i > ı değişmesinin olduğu görülür: sığara (5-127), sivaSğa "Sivas'a" (8-49), sığara (21-21).

İncelme yönündeki gerileyici benzeşmeyle ortaya ortaya çıkan kalınlık-incelik uyumu, a > e değişmesi ile meydana gelir: hālî (3-267), he'li (15-78), sede (15-188), seniye < Sāniye (21-131).

c. İlerleyici-Gerileyici Benzeşme yoluyla:

Bâzen orta hecedeki farklı ünlü, iki yanındaki ünlülerin; bâzen de iki yandaki ünlüler ortadaki ünlünün tesirinde kalarak onlara benzemekte, böylece uyum gerçekleşmektedir. Kalınlaşma yönünde meydana gelen bu uyumun örneği azdır: munāsıp (3-360), acaba (5-153), apturazağ (20-110).

ç. Ses Düşmesi Yoluyla:

Bâzi alınma kelimelerde de kalınlık-incelik uyumuna aykırı seslerden biri düşmekte, böylece kelime uyuma sokulmuş olmaktadır. Düşen ses, elde ettiğimiz bütün örneklerde i ünlüsüdür: daKğa (19-59), hakKat (20-62).

vallahi kelimesinde ise son hecenin düşmesiyle bu uyum gerçekleşmiştir: vallā (3-320; 21-137).

ALINMA KELİMELERDE KALINLIK-İNCELİK UYUMUNUN YARIM KALMASI

Kalınlık-incelik uyumunun tamamıyla tesirini gösteremediği bazı alınma kelimeler de vardır:

1. Bir Ünlüsü Uyum Dışı Kalan Çok Heceli Kelimeler: hekaya mekaya (3-125), musāde (3-451), tavā'tir < tevā-tür (4-141), şaha'det (7-1), vesayıtlar (21-6).

2. Benzeşmeden etkilenen ünlünün tam değişmemesi ile uyum dışında kalan kelimelerin sayısı daha çoktur: nūfus (1-25), mūnağāşasını (1-51), tabí (3-264), sūr'atı-nan (4-36), sīlah (5-69), garíp (8-86), tārifini (8-128), gayrí (11-3), māmur (15-203), fabríkaa (15-231), nīşan, etmēye (20-17), átiklikde (21-149).

KALINLIK-İNCELİK UYUMUNUN BOZULMASI

Kumuk ağzında kalınlık-incelik uyumu aslında kuvvetli olmakla beraber bazı hâllerde bu uyumun bozulduğunu görüyoruz. Umumiyetle h, ğ, ğ, k, v, ñ gibi ünsüzlerin kalınlaştırıcı; c, ç, l, r, s, y gibi ünsüzlerin ise inceltici tesiriyle bozulan bu uyum, kendi içerisinde ses benzeşmeleri sonucu yeni bir ünlü uyumunu da hazırlamaktadır. Aşağıda verilen örnekler incelendiğinde bu açıkça görülür. Tabiî uyumu bozan yalnızca yukarıda saydığımız sesler değildir; başka bir takım unsurlar da bu uyuma aykırı durumlar doğurmaktadır. Şimdi bunları sırasıyla görelim:

1. Kalınlaştırıcı Ünsüzlerin Tesiriyle: İnce ünlülü

kelimelerde $k > \text{ğ}$, $g > \text{ğ}$, ğ değişmesi sonucu ortaya çıkmış olan kalın ünsüzler, yanlarındaki ince ünlülerin boğumlanma noktalarını kendilerine yaklaştırarak bâzen kısmen, bâzen de tamamen kalınlaştırmakta, kelimenin diğer ünlüleri ince olarak kaldığı için kalınlık-incelik uyumu bozulmaktadır: kóbeldi "çoğaldı" (1-25), ğudeyen "ğüden" (3-34), kórúklerde "fırınılarda" (3-498), gózesine "kaynağına" (3-297), gósderirler (4-40), türkú (5-179), tülkü "tilki" (6-1), tüşdúk (8-23), gózerinen "elekke" (10-25), kufdeni "köfteyi" (11-39), ğunleri (15-313), oğúz (16-10), kutüg-üsüyünnü (17-6), patır kutür (20-97), püşküller-étTik (21-25).

ı ünsüzü de ince ünlülü kelimelerde kalınlık-incelik uyumunun kalınlaşma yönünde bozulmasına sebep olmaktadır. Bu sesin ğ ünsüzünden gelişerek teşekkül ettiği göz önüne alınırsa, uyumun bozulması hâdisesinin ğ safhasındayken ortaya çıkmış olduğu da söylenebilir: tüvül "değil" (1-33), erúv "iyi" (1-31), tuvül mü (3-296), gi-yevün "güveyin" (4-128), üçóvünü (8-52), óvüzler minen "öküzlerle" (9-3), biróvú "birisi" (15-113), erúv (21-44).

Seyrek olarak ñ ünsüzü de yanındaki ince ünlüye tesir ederek kalınlaştırmakta ve ünlü uyumunun bozulmasına sebep olmaktadır: düñúrlúkleri (1-39), düñúr (8-98; 21-2), ğatınıñ ólsün_ulan (3-37).

2. İnceltici Ünsüzlerin Tesiriyle: Kalın ünlülü kelimelerde c, ç, l, r, ş, y, z ünsüzleri, yanlarındaki kalın ünlülerin boğumlanma noktalarını ön damak bölgesine

kaydırarak onları bâzen kısmen, bâzen de tamamen inceltmekte, kelimenin diğer ünlüleri kalın olarak kaldığı için kalınlık-incelik uyumu bozulmaktadır: yúvuğları "yakınla-rı" (1-39), ciyarman "toplarım" (3-221), ūraşaymış (4-123), gamıçın "kırbacı" (6-17), yaşı "çocuğ" (8-79), 'bu-laydır (10-14), bıçak (12-14), ğaysi "hangi" (15-1), aciy "acıyor" (16-50), açıp (19-69), açayım (20-145), ışıklar (21-42), sıydılar < sığdılar (21-151).

3. i- fiilinde: i- fiilinin -ken eki almış şekli Kumuk ağzında kalınlık-incelik uyumuna girmez: bulayıken bulay "böyle böyle" (3-254), oğıken "okmuş" (6-79), 'çık-mayıken "çıkılmıyormuş" (8-113), buzakenler "bozuyorlarmış" (15-139).

4. -ki âitlik ekinde: Bu ek, kalın ünlülü kelimelere geldiğinde bâzen uyum dışı kalır: hağındaki (5-177).

5. ı > i değişmesiyle: Normalden daha kısa sürede bo-ğumlanan ırmak kelimesindeki ı ünlüsü i olmuş, böylece uyum bozulmuştur: ırmağ (3-272; 8-56; 17-68). Başka örneği görülmemiştir.

6. Türkiye Türkçesinden alınma şu kelimelerde kalınlık-incelik uyumu yoktur: hángi (2-18), bóyle (4-36), óy-le (4-166), bóyle (5-24), dahi (5-158), anne (20-3).

7. Yine Türkiye Türkçesinden alınma -yor şimdiki zaman eki de ince ünlülü kelimelerde kalınlık-incelik uyumunun dışında kalır: söylüyo (3-342), biliyoñ mu (5-172).

8. Ünlü benzeşmesiyle: Umumiyetle hızlı konuşma sebebiyle bir kelimenin ünlüsü bir önceki veya sonraki kelimenin kendisine yakın ünlüsüne tesir ederek o kelimeye kalınlık-incelik uyumunun bozulmasına sebep olmaktadır: onu_u úsdüne (3-263), gol_o ópmeye (3-469), alğan_ı için (8-41), bolğan_ı için "olduğu için" (8-126).

9. Şart ekinde: -sa/-se şart eki ince ünlülü kelimelere bâzen kalın şekliyle gelerek uyum dışı kalmaktadır: dedimsá da (4-124), néysa (21-4).

10. Alınma Kelimelerde: Kumuk ağzında kalınlık-incelik uyumuna giren alınma kelimelerin yanında girmeyenlerin de vardır; hattâ bunlardan bir kısmı^{nın} bâzen uyuma girdiği hâlde, bâzen de uyum dışı kaldığı görülür: hali (1-60), izah (2-3), kabile (2-30), neāyet < nihāyet (2-6), zekāt (3-46), icaT_ı etdiler (3-131), imzāsız (3-251), müsāde (4-27), idārecisi (4-62), ziyāfet (4-84), ce'zā (4-96), hākim (4-89), kāye (5-10), 'ayşe (8-2), kātıp (8-163), kāfir (8-208), 'karne (9-12), 'hayrihan (10-2), itTahağa (21-51), istikāmetleri (15-58), meselā (15-60), mecbūriyetinne (15-103), müsāit (19-76).

11. Birleşik Kelimelerde: Bâzi birleşik kelimeler de uyum dışı kalmıştır: biraz (1-22), içdān "iç donu, külot" (3-407), delikānlı (4-105), obir "öbür" (5-264), han-gişi (18-1).

KÖKTE ÜNLÜ DEĞİŞMESİNE DAYANAN KALINLIK-İNCELİK UYUMU

Kumuk ağzında kalın sıradaki bâzı kelimelerin s, y, z gibi inceltici ünsüzlerin tesiriyle ince sıraya geçtiğini görüyoruz: 'bērini < barını "hepsini" (3-221), 'bēri "hepsi" (15-119), seri < sarı (16-19).

İnce sıradaki bâzı kelimelerin de h, g, v gibi kalınlaştırıcı ünsüzlerin tesiriyle kalın sıraya geçtiği görülür: haman (8-202), çutğa < çiftge (10-31), havas_ët-geller < heves (15-136). Bâzı kelimelerde bu hâdise gelişme durumundadır: tûvûl "değil" (3-62; 8-119), şâ'har < şehir (8-139), şûgûr < şükür (15-88).

B.DÜZLÜK-YUVARLAKLIK UYUMU

Ağız bölgesinde, bilhassa Kuşoturağı ve Yavu'da, ünlü benzeşmelerinin kuvvetli tesiri sonucu, yuvarlak ünlülü kök ve gövdelere gelen eklerin düz ünlüleri yuvarlaklaşma yönünde uyuma girme yolundadır: türkiyeye (2-3), bolğân (8-5), orâya (8-20), öl'ğân (8-62), üsdünê (8-71), üyün-nên (8-113), süyüngên (8-133), örgê "yukarıya" (8-177), süygên "seven" (12-3), 'türküyeye (15-6), ada'm_öltürgêl-ler (15-152), üygê "eve" (15-167), tüşgênne "düştüğünde" (16-91), tükên "dükkan" (16-133), örgê (17-87), yürügênne "(ben) yürüdüğümde" (17-109), bôlgê (17-134), süygên "seven" (19-39), tüşgênler "düşmüşler" (20-104), töbê "tepe" (21-70).

Bu tür bir uyum temayülü, bâzen kelime dışına da

taşmakta ve önceki veya sonraki kelimenin düz ünlüsünü de tesir sahasına alabilmektedir: no bola "ne olur" (13-16), sâdıç_üy de "sağdıç evi de" (21-16).

DÜZLÜK-YUVARLAKLIK UYUMUNUN BOZULMASI

1. Dudak ünsüzlerinin tesiriyle: b, m, p, v gibi dudak ünsüzleri, düz ünlülü kelimelerde yanlarındaki veya bir ses ötelerindeki ünlüyü yuvarlaklaştırmakta, böylece uyum bozulmaktadır. Örneklerin çoğunda yuvarlaklaşmanın yarım kalması, hâdisenin gelişme devresinde olduğunu göstermektedir: yaşavubuz "hayatımız" (1-31), avruv "hastalık" (3-17), yamav "yaması" (5-257), yamuçin "pelerini, kepenegi" (6-16), biçim (8-20), geçevimiz "geçimiz" (8-65), devē (9-21), yavdi "yağdı" (10-49), avzuni "ağzını" (11-44), ärüv (11-37), ğaburları "kabirleri" (15-45), altın çalu "altına çalan, altın renkli" (16-40), devüre "deviriyor" (17-45), dāved_eterler (19-69), bayrak mī (21-52).

2. g, ğ, ģ, k, k ünsüzlerinin tesiriyle: Bu ünsüzleri barındıran bazı eklerin dar, yuvarlak veya dar yarı yuvarlak ünlülerle kullanılıyor olması, düz ünlülü kelimelerde bu uyumu bozar: başlık (1-50), asarcık (3-132), beşikge (3-479), savcılıkdan (4-96), dei'sir < değışir (4-99), sandığunda (5-104), yarlılıkdan "fakirlikten" (6-33), ğarannik (7-29), ğarışıklığ (8-5), ğoşardık (10-19), ataladıkdan "karıştırdıktan" (11-5), giriüz < giriğüz (20-61), aylaññanduk "dönmüştük" (20-70). Bu eklerden -dık/

-dik, -duk/-dük sıfat-fiil eki, Eski Türkçedeki yuvarlaklığın izini taşımaktadır. Diğerleri düz ünlülü kök ve gövdelere çoğu değa düz ünlü alarak gelirler.

3. Birleşik kelimelerde: Bu tür kelimelerde düzlük-yuvarlaklık uyumu yoktur: kazova (2-6), gışoturakdan (8-58), savbolnu "sağolu: Düğünden belli bir süre sonra güveyin büyüklerin yanına çıkabilme izninin verildiği merasim" (8-121), atlıboyun (15-307), homuztoy "çalgi âleti olarak akordeonun kullanıldığı düğün" (21-41).

4. Yükleme hâli ekinde: Yükleme hâli eki olan -nı/-ni, aslında düzlük-yuvarlaklık uyumuna tâbidir; ancak çok az olarak yuvarlak ünlülü kelimelere geldiğinde düz ünlüsünü muhafaza ederek uyum dışı kalır: toynı "düğünü" (1-58), hamırnı (11-12).

5. Eski ve aslî şekillerin korunmasıyla: batumğa < Batum'ğa (2-4), yau < yāhū (3-320), ümit (4-44), k̄anunlar (4-178), yahuT (5-139), yıldız (6-42), altun (6-58), paşapurt alğallar (8-7), yalañuz (8-16), arzu eterse (11-28), 'balkon (15-42), şarampulu (17-75), tıraktörubuz (21-43).

6. Bâzi kelimelerdeki yuvarlak ünlülerden biri veya bir kaç düzleşerek uyum dışına çıkmaktadır: sürdik (1-26), tüşürdik "indirdik" (1-30), muni (3-357), biyiklik-Te (17-47), bitünü (20-42).

7. Belli bir sisteme bağlayamadığımız hâdiseler so-

nucu şu kelimelerde düzlük-yuvarlaklık uyumu bozulmuştur: eterlêrdi (4-112), veriřlêrdi (4-113), derlêrdi (4-120), ahîr (5-47), aldîrğan (6-32), kıynalmasun "üzülmesin" (16-131), ahîrğa (19-76).

8. Şimdiki zaman ekinde: Kumuk ağzına âit olmayıp Türkiye Türkçesinden alınma şimdiki zaman eki -yor, düz ünlülü kelimelere geldiğinde bu uyumun dışında kalır: ya-pıyorlar (3-341), gidiyoñuz (3-282).

ÜNLÜ DEĞİŞMELERİ

A. KALIN ÜNLÜLERİN İNCELMESİ

i > i değişmesi:

Hâdiseye bilhassa y, daha sonra sınırlı olarak ç, ş, l, r, s, z gibi inceltici ünsüzler sebep olmaktadır: ğart_acayım "yaşlı büyükannem" (1-3), 'darayni "ipeği" (3-436), ağıl<akıl (5-39), bıçağ (12-14), mezerlikge (10-39), nâzimnen (15-281), ğaysi yıl (15-1), aciy "acıyor" (16-50), ırmak (17-68), açayım "20-145), ışıklar (21-42), ísinniler (21-146). Bu değişiklik en bâriz şekilde ciy-<yığ- fiilinde görülür. Kelimenin ünlüsü artık hemen hemen tamamen i sesine dönüşmüştür; yer yer í'li hâli de kendini muhafaza etmektedir: ciyilğan (3-443), ciyılır (5-102), ciyílsín "toplansın" (19-54).

i > í değişmesi:

i > i değişmesinin í merhalesinde kalmasıyla mey-

dana gelen bir değişmedir. Bunda da c, , l, n, r, s, ř, y gibi ünsüzlerin inceltici tesirleri söz konusudur: s- yır "sığır" (1-24), mkdaryđı (3-317), kıymet (4-113), aldı mıyđı (5-128), ęamın "kırbacı" (6-17), yaşı "ocu- ęu" (8-79), yazıcı (8-163), 'bulaydır "böyledir" (10-14), yldızelinne<Yldızeli'nden (17-66), aytayım mı "söyle- yeyim mi" (19-7), açıp (19-69), sıydılar < sığdılar (21- 151).

a > e değişmesi:

Bu değişiklik daha çok alınma kelimelerde, ünlü ben- zeşmesinin tesiriyle olmuştur: ille (3-127), mesele<me- sel (15-61), he'li < hli "şimdi" (15-78), sede < sde (15-188), heleli "şimdilik (15-204), seniye < Sniye (21- 131), ęader (21-19). Bu değişmelerde d, l, r, s, y nsz- lerinin inceltici tesirinin rol oynamış olduğu da açıktır.

a > e değişmesi bzi Türkçe kelimelerde de meydana gelmiştir. Hdisenin meydana gelmesine sebep, önemli lde yukarıda sözü edilen inceltici nszlerdir: 'brini < barı- ni "hepsini" (3-221), dene < tana "tane" (3-278; 8-44), se- ri < sarı (16-19).

a >  değişmesi

Yaygın nl değişmelerinden bir de budur. c, , n, r, s, ř, t, y, z gibi ünsüzlerin inceltici tesiri ve ünlü benzeşmeleri bu değişikliğin en büyük sebebidir: birz (1-58), hngi (2-18), ęadr (3-247), 'arzi (8-65), bcı- dan (8-79), trifini (8-128), cemilnnen (21-54), tik- likde (21-149).

a > ä değişmesi:

Kumuk ağzında az görölen bu değişme, alınma kelimelerde h, l, r, z ünsüzlerinin yanındaki a ünlüsünün incelmesiyle meydana gelmiştir: hālī "şimdi" (3-267), hābicey "mısır" (15-12), apTulhālim (20-110), hāzir_ēti-ceKsen (21-178).

bar "hep,bütün" kelimesindeki a ünlüsünün e'ye doğru değişmesinin bir ara merhalesi olarak a sesi teşekkül etmiştir: 'bāri "hepsini" (15-145), 'bāri "hepsi" (15-234).

u > ú, ü değişmesi:

c, ş, y gibi ünsüzlerin inceltici tesiriyle meydana gelen bu değişiklik az görölür: yúrt (15-5), cúma (15-315), şú (17-73).

mekdüp (3-238) kelimesinde ise ilerleyici benzeşme yoluyla u > ü değişmesi meydana gelmiştir.

o > ó, ö değişmesi:

Yalnızca o işaret sıfatında arızî olarak görölür; gerileyici benzeşme yoluyla meydana geldiği anlaşılmaktadır: ö yerde (3-290), o yerye (4-154), o gışi (20-75).

B. İNCE ÜNLÜLERİN KALINLAŞMASIö ó, o değişmesi:

Kalınlık-İncelik Uyumunun Bozulması bahsinde de ifade ettiğimiz gibi, g ve k ünsüzlerinden gelişerek teşekkül etmiş olan ğ, ğ, k, ñ, v ünsüzleri, ekseriya ön seste ve aynı hecedeki ince, yuvarlak ö, ü ünlülerini ya

yarı yarıya veya tamamen kalınlaştırmaktadırlar. İşte şimdi göreceğimiz ö>ó, o ve biraz aşağıda ele alacağımız ü>ú, u değişmelerinin başlıca sebebi budur. Bu tür kalınlaşma hâdisesi, söz konusu özelliği barındıran hemen hemen bütün kelimelerde meydana gelmektedir.

ö>o değişmesi daha çok ó safhasında kalmaktadır: kóp köp "çok" (1-24), kókrek "yürek" (3-17), gózelere "kaynakları" (3-290), góññülsüz (4-124), gómer (5-249), kókke "gökke" (6-42), tóğeyim "dökeyim" (7-42), üçóvünü (8-52), gózerinen "elekle" (10-25), giççinekov "küçücük" (13-11), görükmeydi (14-18), gókçe (15-33), gól "göl" (16-2), kór kör (17-21), görmeyé (18-15), biróv mü "biri mi" (20-91), kórüknü "fırının" (20-95), koyğé (21-3).

ö>ó değişmesi, çok az olarak benzeşme yoluyla da meydana gelmektedir: gól öpmeye "el öpmeye" (3-469).

ö>ó değişmesi bâzen o safhasına ulaşır: koyden (5-135), koyünden (9-1), ogúz (16-10).

ü>u, ú değişmesi:

Yukarıda da izah edildiği gibi, k ve g ünsüzlerinden gelişmiş olan ğ, ğ, k, v ünsüzleri, ü ünlüsünü de kalınlaştırmaktadır. Bu değişiklikte de kalınlaşma daha çok ú safhasında kalmıştır: tívúl "değil" (2-29), tükürseñ (3-124), gümüş (3-377), ğún (4-85), döüşsüz (5-163), türküsü (5-208), ülgü<ülgü "hisse, pay" (6-59), tüşdük (8-25), erúvüdü "iyiydi" (9-18), kúp<küp (15-19), kültürübüz (15-90), túken<dükkān (16-120), ğúzüdü (17-97), gúl (20-143), püşküller, étlik (21-25), töğüldü (21-91).

ü > ú değişmesi, gerileyici ve ilerleyici benzeşme yoluyla de meydana gelmektedir: múnagaşasını (1-51), súr'atınan (4-36), kóyún (4-62), mısāde (5-81), múnāsib adam-lar (5-103), bolğan_úçün (8-126), dokuz_úz < dokuz yüz (10-2), kutuğ usúyünnü < Kütük Hüseyin'ni (17-10).

Kalınlaştırıcı ünsüzlerinin tesiriyle ü ünlüleri bâzen tamamen kalınlaşarak u olmaktadırlar: ğunye "güne, güneşe" (3-32), ğudeyen "güden" (3-34), kufür (3-3-156), hükümetni (15-141), ğunleri (15-313), ğuzüdü (20-97).

e > a değişmesi:

Bu değişiklik, kalınlık-incelik uyumuna aykırı alınma kelimelerde ünlü benzeşmesi sonucu oldukça sık görülür: 'bayan_éter (3-367), tavatır < tevātür (4-119), sahPasını (5-22), darman (7-14), habarını (8-46), farahladı (10-43), şu alda < halde (15-64), rahmatlık (17-11), adatıbiz (20-45), sıhıyā (21-190).

ne edatının ünlüsü de hızlı konuşma ve ünlü benzeşmesiyle kalınlaşmaktadır: 'na ğadar (14-18), na ğader (21-19).

e > a değişmesi, bâzen ince sıradaki kelimelerde h ve v ünsüzlerinin kalınlaştırıcı tesiriyle kökte ünlü değişmesi şeklinde meydana gelir: havās_étyenler "heves etmişler" (1-23), haman (8-207), havas_étgeller (15-136).

e > á değişmesi:

e > a değişmesinin bir ara merhalesi olarak görölmektedir. Alınma kelimelerde ünlü benzeşmesi yoluyla meydana gelir: dávam_éteydi (1-57), hárhalda (4-43), idará_é-

tip (8-51), hárhal (8-168), davát etmek (10-6).

i > ı, í değişmesi:

Tamamen ünlü benzeşmesi sonunda meydana gelmekte olup i- fiili ile -ki âitlik eklerinin ünlüleri de bu değişmeye uğrarlar: munāsıp (3-360), daıstandan (4-4), halı hazırda (5-7), vaktına (5-91), yabarıdım (6-9), havadağı (6-55), aytarıdım "söylerdim" (7-35), sıvasğa (8-49), tutarı'dı (8-71), eTraFıbizdağı (15-117), tayın etgeller (15-143), Fağır idi (17-98), vesayıtlar (21-6).

i > ı değişmesi bâzen í safhasında kalır; hattâ bazı kelimeler hem ı hem de í ünlüsüyle söylenebilmektedir: vazífe (3-250), bízaz (4-156), sílah (5-69), yānı (6-103), ğaríp (8-86), vaziyyetine (10-36), nahíye (15-129), sıvasğa (17-127), nışan etmek (20-17).

e > ó değişmesi:

Daha çok g ünsüzünden gelişmiş ğ, ğ, v ünsüzlerinin kalınlaştırıcı ve yuvarlaklaştırıcı tesiriyle, kısmen de ünlü benzeşmesi yoluyla ortaya çıktığı anlaşılmaktadır: tüşğón < tüşgen (8-25), sürgón "sürmüş" (8-148), tüşğónnú "düşeni" (19-67).

i > í değişmesi:

Az görülen bir değişmedir. k ünsüzünün kalınlaştırıcı, yuvarlak ünlülerin de benzeştirmesi yoluyla meydana gelmiştir: türkíyağa (8-189).

ö > ó, ö değişmesi:

İncelerinden gelişmiş ğ, k, ve v ünsüzlerinin kalınlaştırıcı tesiriyle ö ünlüsünden teşekkül eden ó ünlü-

sünün hafifçe daralması hâdisesidir: övüzleni (9-3), gör-
'geller (15-114), kóyde (20-78), kóp "çok" (21-15).

C. DÜZ ÜNLÜLERİN YUVARLAKLAŞMASI

17 i, u değişmesi:

Kumuk ağzında görülen yaygın ünlü değişmelerinden-
dir. Şu fonetik hâdiseler sonucu ortaya çıkar:

1. Dudak ünsüzlerinin tesiriyle: b, m, p, v gibi
ünsüzler, yanlarındaki düz ünlüyü bâzen kısmen, bâzen
de tamamen yuvarlaklaştırır; hattâ bunlardan v ünsüzü,
tesirini bir ses uzağındaki ünlü üzerinde de hissettirir:
yaşavubiz "hayatımız" (1-31), 'gabılman "kapılmam" (3-
64), bılan<(Eski Türkçe) birlân "ile" (4-74), çubug (5-
193), tabulayım "bulunayım" (7-30), avruvlar "hastalık-
lar" (8-74), yavdı (10-49), avzunı<ağızını "ağzını" (11-
14), gaburları<gabırları<gabirleri<kabirleri (15-45),
bāu<bavı "(üzüm) bağı" (17-58), salıp (20-89), bulan
"ile" (21-24).

2. k ve ğ ünsüzlerinin tesiriyle: Kumuk ağzında,
k ve bundan gelişmiş ğ ünsüzü, kendisinden önce gelen
düz, dar ünlüleri yuvarlaklaştırmaktadır: asarcıknı (3-
317), başlıg (3-379), savcılıkdan (4-96), sandıknı (5-
103), yarlılıkdan "fakirlikten" (6-33), garannik (7-29),
garadık "baktık" (8-48), ğuraqlıg (10-35), ataladıktan
"karıştırdıktan" (11-5), yatTık (17-50). -dik/-duk sıfat-
fiil ekinin, Eski Türkçedeki yuvarlaklığın izini taşıdığını
hatırlatmalıyız.

Hece başında ğ ünsüzünün etkisiyle de ı ünlüsü yuvarlaklaşır; ancak bu yaygın değildir: başına (6-62), ğizni (8-96), ğirğa (17-20).

3. Ünlü benzeşmesiyle: Örnekleri fazal değildir: sandıunu (5-101), goñşular (10-37), avzunı "ağzını" (11-14).

i > i̇, i̇, ú, ü değişmesi:

i > i̇ değişmesinin örnekleri az, i > i̇, ú, ü değişmelerinin ise eşit sayıdadır; hepsi de aynı hâdiselere bağlı olarak meydana geldiği için ayrı ayrı maddeler hâlinde vermiyoruz:

1) Dudak ünsüzlerinin tesiriyle: b, m, p, v ünsüzlerinin yanında i ünlüsü kısmen veya tamamen yuvarlaklaşır; hâdiseye ğ, k, v gibi kalınlaştırıcı ünsüzler ve benzeşme de katılırsa, değişiklik kalınlaşmayla birlikte ortaya çıkar: giyivlarnı "giyimlerini" (1-12), minavnı "küçük ve yuvarlak bir tür ekmek" (3-503), ümit (4-44), mūsāfir (5-78), geçevimiz "geçimimiz" (8-65), bir (15-307), bizze (17-122), birêv "birisi" (20-13), bissürü (21-148).

2. Ünlü benzeşmesiyle: Bu değişmede en az dudak ünsüzleri kadar etkilidir: Çunki (4-89), usūsü < husūsī (5-142), üçgözēnlüler (8-54), görün çü < ki (16-105), husūsü (21-53). i- fiili de yer yer yuvarlaklaşır: yoğ i-ken "yokmuş" (6-80), kóbüdü "çoktu" (8-73), ğüzüdü (17-69).

3. Başka şekillerde: Yukarıdakilerin yanı sıra, hece başında ğ ünsüzünün (dei'sir 4-99, giriüz < girigiz < giriñiz 20-61); çift ve vazife kelimelerinde muhtemelen f di-

dudak ünsüzünün (çut < çift 9-7, çutğa 10-31, vazûfama 21-165) tesiriyle bir takım değişmeler olmuştur.

e > ê, ö, ó, o değişmesi:

Bu da çok görülen yuvarlaklaşma hâdiselerindendir:

1. Dudak ünsüzlerinin tesiriyle: b, m, v ünsüzleri, e ünlüsünün çoklukla yarı, bâzen de tam yuvarlaklaşmasına sebep olurlar: halvê_étmeye (3-110), giyö̇v "güvey" (3-475), bekê̇vñü "Bekev'i(şahıs adı)" (6-82), âvê̇lden (8-142), devê̇ (9-21), cê̇maat (10-40), vê̇ (15-101), üçö̇vübüz (Eski Türkçe) üçegü "üçümüz" (16-122), mê̇rmileni (17-114), tō̇bê "tepe" (21-70).

2. Ünlü benzeşmesiyle: İlerleyici yöndeki ünlü benzeşmesi yoluyla meydana gelir. Burada dikkat çeken husus, yuvarlaklaşmanın hemen hemen bütün örneklerde g, ğ, ğ, k, k, k ünsüzlerinden sonraki e ünlülerinde ortaya çıkmasıdır. Bu ünsüzlerin içerisinden kalınlaştırıcı tesiri olan ğ, ğ, k, v ünsüzleri, değişmenin kalınlaşmayla birlikte meydana gelmesine sebep olmakta ve e > o değişmesi bu şekilde görülmektedir: süyüngē "sevinmiş" (8-133), üylēni < üylerni "evlerin" (3-502), üsdüñē (8-71), sürgōn "sürmüş" (8-148), örgē (8-177), süygēn "seven" (12-3), gōcgēn "göçmüş" (15-198), tüşgēnne (16-91), örgē "yukarıya" (17-87), tüşgōnnü "düşeni" (19-67), sādıç_üy dē (21-16).

Sadece bir metinde görülen çokluk şahıs ekinin ünlüsünün yuvarlaklaşmasını ise her hangi bir sebebe bağlayamadık: eterlê̇rdi (4-112), derlê̇rdi (4-120).

e > ü, ú değişmesi:

Bu değişiklik üç kelimedede kalıcı olarak meydana gel-

miştir. Bunların üçünde de $\dot{v}$ ünsüzünün yuvarlaklaştırıcı tesiri söz konusudur: $\ddot{u}y < (\text{Eski Türkçe})$ eb "ev" (1-21), a $\ddot{s}$ $\ddot{u}yye$ "mutfağa" (3-437), $\ddot{s}üyünür < (\text{Eski Türkçe})$ sebin- "sevinir" (3-495), $\ddot{s}üyenime$ "sevdiğime" (6-94), $\ddot{t}üvül < \text{tegül} (?)$ "değil" (2-29), $\ddot{t}üvüldü$ "değildi" (15-157).

e $\rightarrow$ ü değişmesinin meydana gelişinde ünlü benzeşmesinin tesiri azdır: $\ddot{s}öylüyo$ (3-342), $\ddot{k}ütüg$ $\ddot{u}süyünnü < \text{Kütük Hüseyin'ni}$ (17-6).

a $\rightarrow$ â değişmesi:

Daha çok m, $\dot{v}$ dudak ünsüzlerinin tesiriyle, bâzen de ünlü benzeşmesiyle meydana gelen bir değişiklik olup örneği azdır: $yavâ$ "yağıyor" (3-234), $dāvât\_eter < dāvāt < dāvet$ (3-460), $'ālvān < Elvān$ (8-85), $vāy!$ (8-208), $harmāa < harmāga$ "harmana" (10-24), $hālvānı$ "helvayı" (11-56), $olturgān$ (17-28), $vāllahi$ (20-94); $bolgān$ "olan" (8-5), $orāya$ (8-20), $istāsyonuna$ (17-67), $sonnā < sonra$ (18-4), $oğār$ "ona" (21-59).

Ç. YUVARLAK ÜNLÜLERİN DÜZLEŞMESİ

u $\rightarrow$ i, ı değişmesi:

Kumuk ağzında, dudak ünsüzleriyle hece kuran yuvarlak ünlüler, kuvvetli benzeşme tesiriyle düzleşebilmektedir: $māyyen$ (1-50), $māđarıymış$ (3-281), $mīnāsıP$ (3-354), $mīhabbet\_eterler$ (3-464), $mīhakgāk$ (15-243), $gābıl\_etlimse$ (18-10), $mīhaKgāk$ (19-73).

ü $\rightarrow$ i, ı değişmesi:

Az görülen bir değişmedir. Bunda da dudak ünsüzle-

rine rağmen benzeşme tesiriyle düzleşme olmuştur: aleykîm selâm (4-123), tavâ'tir < tevâtür (4-141), inci < (Eski Türkçe) yinçü (6-57).

Yalnızca bir metinde rastladığımız 'böyüdük işde (1-17), sürdük (1-26), tüşürdük (1-30) kelimelerindeki düzleşme, her hangi bir fonetik hâdiseye dayanıyor gibi görünmüyor.

Öteki düzleşme hâdiseleri pek az görülür:

ü > a değişmesi:

falan < fülân (4-133; 10-13).

o > â, a değişmesi:

işdanbav < içdon bağı (3-334), 'bâlşevük < bolşevik (8-148).

o > î değişmesi:

motîrînan (10-32).

u > â, a değişmesi:

orâza < (Farsça) ruze "oruç" (3-224), yava yavu (4-116).

Aslî Düz Ünlülerin Korunması

Eski Türkçeye göre yuvarlak ünlüleri düzleşmiş gibi görünen şu kelimelerde aslî şekillerin korunmuş olduğunu sanıyoruz: tîbinde (Eski Türkçe tüp "dip") (3-230), bî-day (Eski Türkçe buğday) (3-489), yimurtanı "yumurtayı" (4-42), yılıv "bir yıllık yiyecek" (Eski Türkçe yulı-"yağma et-") (6-103), 'yāmîr (Eski Türkçe yağmur) (10-49), yımirta (11-8), bîzav (Eski Türkçe buzagu) (15-71), biyik-

likte (17-47), bîtünü (20-42), biyik "büyük" (20-107).

D. GENİŞ ÜNLÜLERİN DARALMASI

e > é, i değişmesi:

En çok görülen daralma hâdisesidir.

y ve ön damak ğ ünsüzünün yanındaki e ünlüleri daralmaktadır: seğiz_on (1-6), teğirmen (3-53), epéyi (3-456), deméyler "demiyorlar" (4-133), gelméy "gelmiyor" (5-184), héy_allāhım (6-76), bilméyler (9-15), şéy (15-142), terezéye "pencereye" (17-105).

Açık orta hece ünlüsü e, vurugusuzluk sebebiyle daralır: kesécek (5-8), geleçi "dünür" (8-99), pencéreden (13-9), terezéden (19-49),

er- cevher fiili de Kumuk ağzında daralmıştır: ne_ise (4-98; 5-41), oğ_iken "ok imiş" (6-79).

Diğer e > é değişimleri sistemli değildir: herkéç "herkes" (1-24), mên (3-513), nè_éteyik (3-239), bize (6-26), tóğersen (11-47), mên (21-10).

e ünlüsünün daralması bâzen i safhasına ulaşır: gi-ye'yen (Eski Türkçe kây-) "giymiş" (1-14), tiydi (3-78), ni'ye (3-242), ni yerde "nerede" (4-75), big beg (6-61), tirmellerni (Eski Türkçe tægirmān) "değirmenleri" (8-18), iy "ünlem" (15-145).

o > ó, u değişmesi:

Bu değişme, en çok ünlü benzeşmesi ve y ünsüzünün daraltıcı tesiriyle meydana gelir: tóğduk (1-2), gıyalar

"koyuyorlar" (3-182), yuurt < yogurt (3-413), suutmağ (4-57), tuvmasın < toğmasın (6-35), göyasañ (8-181), yuurasan (11-42), tuvra < toğura "doğru" (15-122),

Alınma kelimelerde ilk heceden sonra gelen o ünlüleri daralır: moturnu (3-141), dohTurğa (6-64), paşapurt (8-15), istasyónna (8-160), paltullular (15-183),

Bâzi kelimelerin ilk hecelerindeki o ünlüleri belli bir sisteme bağlı olmaksızın daralır: u'satmağanlar "benzetmemişler" (1-13), olanı "oğlanın" (3-447), órda (5-24), ulanlanı "oğlanların" (5-255), óram "yer" (15-128), sonra (18-18), sufranı "sofrayı" (21-189).

a > â, ı değişmesi:

Az görülen bir hâdisedir. Vurgusuz orta hecede; r, l, y ünsüzlerinin yanında; bir de "man" ve "san" şahıs eklerinde a ünlüsünün nâdiren daraldığı görülür: bolacakmân (4-125), aşacak "(yemek) yiyecek" (5-15), yarâmdan (6-71), çığarâ "çıkarıp" (8-113), 'sokmayğanlar (8-117), salârsan "koyarsın" (11-54), yatmağâ odası "yatak odası" (15-28), arbâlanı < arabalarını (17-112), çalgalaysân (19-56).

Daralma, ı safhasına da ulaşabilmektedir: akriba (2-35), uzatmıyak (17-49).

ö > ô, ü değişmesi:

Bu da az görülen bir değişme hâdisesidir: 'ölüm (3-150), örye "yükarıya" (3-192), şöyle (5-57), dört (5-57), tō're (5-93), örülyen (5-108), öleyim (6-50).

ö ünlüsünün daralmasının ü safhasına ulaşması pek

görülmaz: $\bar{u}$ renip < öğrenip (5-41), $\bar{u}$ rendik (10-51).

ö > u değişmesi:

Pek az görülen bir değişmedir: etli kufde (11-48).

E. DAR ÜNLÜLERİN GENİşLEMESİ

i > é, e değişmesi:

Bu değişme önemli ölçüde i ünlüsünün tarihî değişme seyri ile ilgilidir. Eski Türkçe ilk hecedeki i ünlülerinin genişleyerek é veya e olması, Kumuk ağzında yaygın olarak görülen fonetik hâdiselerdendir: 'dêydiler (1-41), yêrye (2-7), yêti (3-14), bêrecekbiz (3-363), bêř (4-179), êrte'ñe "sabaha" (5-73), êrkeklerden (5-103), éline "memleketine" (6-100), bir êki (7-35), êrerken (19-1).

Alınma kelimelerdeki h ünsüzü, i ünlüsünün genişlemesine sebep olur: hêlmi (1-74), hekaya (3-125).

ğ ünsüzü de bu genişlemede rol oynamaktadır; ancak bunun örneği azdır: ördee < ördeği < ördeki "yukarıdaki" (3-226), göbeenden atan (5-125).

e > ä değişmesi:

Türkçe kelimelerde az görülen bir değişmedir: kändimi (3-175), äřitdiñ mi (4-117), gälip (17-96). Bunların hepsi de arızî değişmelerdir.

Alınma kelimelerde ise, h ünsüzünün genişletici tesiri söz konusudur: hâlkileni < helkelerni (1-55), âmen < hemen (3-221), hâlva (11-58). Bunlardan hemen kelimesindeki değişme arızîdir. millätni (3-247) kelimesindeki ge-

nişleme kaynak şahsın söyleyişinden kaynaklanmıyorsa, l ünsüzünün tesirini aramak gerekir.

u > ö, o değişmesi:

Az görülen bir değişmedir. Sistemli olarak "şu" işaret zamirinde meydana gelmiştir: şö mu (3-20), bórada (4-68), gölak (4-141. Bu iki kelimedeki değişme kaynak şahsın söyleyişinden kaynaklanıyor olmalıdır), şöndan (5-12), şonu da (6-34), şölay "şöyle" (8-77).

möhabbet (4-136) kelimesindeki değişmede h ünsüzünün genişletici tesiri açıktır.

ü > ö, ö, ó, ó değişmesi:

Bu değişme de az görülmekte olup başlığından da anlaşılacağı üzere oturmuş değildir; h ünsüzünün genişletici tesiri, kısmen de ünlü benzeşmesiyle ortaya çıkmaktadır: otobösa (1-67), hókumet (3-293), hókumet (8-56), hörmetde (15-83).

'böyük (5-156) kelimesinin ünlüsünün genişlemesine sebep, vurgulu söyleyiştir.

ı > â, a değişmesi:

ğ ünsüzünün genişletici tesiriyle meydana gelen bu değişme de az görülür: bakmaas < bakmaıs < bakmağız "bakmayın" (5-79), ocaan < ocaın < ocağın (17-56), anna'tayag mı < anlatayık mı (19-66). Son örnekte vurgulu söyleyişin tesiri de aranabilir.

F., ÜNLÜ KISALMASI

Bu hâdiseyi (1) Alınma kelimelerdeki uzun ünlülerin kısalması ve (2) Normal süreli ünlülerin kısalması olarak iki başlık altında inceleyeceğiz:

1. Alınma Kelimelerdeki Uzun Ünlülerin Kısalması

Kumuk ağzında alınma kelimelerdeki uzun ünlüler çok defa kısalarak normal süreli hâli gelir: mahîr (1-2), lisan (2-21), kabîle (2-30), sahâda (5-45), ğasım (8-94), māmūr (15-203).

2. Normal Süreli Ünlülerin Kısalması

Normal süreli ünlülerin boğumlanma sürelerinin kısalması şeklinde meydana gelen bir hâdisedir. Değişik sebeplerle ortaya çıkar:

a. Açık orta hece ünlüsü vurgusuzluk sebebiyle kısalır: yurtlarına (1-15), ğatınlarını (3-220), yerîne (4-105), imkanlarına (5-1), canına (8-171), bolurūdu (10-16), 'aşlarımız (11-10), aytarıdı "söylerdi" (15-293).

b. Hızlı konuşma sebebiyle, bâzen kelimenin son ünlüsü kısalır; hâdisē, daha çok, sık sık kullanılan yani, tabi, işte gibi kelimelerde görülür: yānî (4-109), yanî (5-87), işdē (5-139), işdē (8-29), tabî (11-46), Tabî (15-89), yoksā (15-220), işdē (17-9), tabî (18-3).

c. İlk hecede, umumiyetle b dudak patlayıcısından sonra gelen u ünlüsü kısalır: būlan (3-305), būlay (3-308), vūrup (4-47), būlan (5-217), şūlay (8-21), Tērek "ağaç" (15-116), būçuk (21-18).

ç. Kapalı hecelerde bu hâdisē seyrek olarak gö-

rülür: tolŭp (1-48), tüşŭrŭrler (5-165).

G. GENİZLİLEŞME

Kumuk ağzında genizlileşme yaygın olmamakla birlikte, ayrıca ele alınmayı gerektirecek değişmelerle ortaya çıkmaktadır. Genizlileşmenin başlıca sebebi, ñ ünsüzünün düşerken tesirini kendinden sonraki ünlü üzerine yükleme-sidir. Bunun yanında daha az olarak ğ ünsüzü de bu hâdisenin doğmasına sebeptir:

a > ã değişmesi:

buã < buña (3-236), saã (4-127), buâr < buñar "buna" (5-131), saã (8-177), oã (11-47), yanıã (17-104).

i > ĩ değişmesi:

haliĩsi < haliğisi < hālikisi "şimdiki" (1-47), yiberiĩz yiberiniz "gönderiniz" (3-257), eltdiĩz "götürdünüz" (3-300), etiĩz "ediniz" (20-4).

ı > ĩ değişmesi:

yāĩ (3-127), gātınlarıĩz (3-299),

o > õ değişmesi:

sõ < soñ "sonra" (11-19).

ÜNLÜ DÜŞMESİ

Çeşitli fonetik hâdiselere bağlı olarak meydana gelir:

1. Sonunda ünsüz bulunmayan vurgusuz orta hece ünlüsünün düşmesi, bu konuda en sık rastlanan hadisedir: yanna

< yanına (3-467), arba< araba (4-11), eyce (5-50), gay-nımlarda (8-213), daKğa (19-59), hakKat (20-62).

2. Son sesi ünlü olan bir kelimenin ardından fası-lasız söylenen ve ilk sesi ünlü olan bir kelime geldiğin-de, birincisinin son ünlüsü düşmektedir: hayd_ayt "haydi söyle" (1-76), kişin_içinde<kişini içinde "kişinin için-de (4-115), rüşd_efendi (15-129) iz d_aldım<iz de aldım (16-116), ek_üç (17-123).

3. Yine hızlı konuşma sebebiyle bâzı kelimelerin sonundaki ünlü,ünlü karşılaşması olmasa da düşebilir: dedi_i gib (4-73), işd Tabî (5-15), sam bey (15-1), tab bi gün (18-7).

4. Yan yana iki ünlüsü bulunan alınma kelimelerde bu ünlülerden biri düşürülmektedir: koparatifler (3-153).

ÜNLÜ TÜREMESİ

Ünlü türemesi Kumuk ağzında fazla görülmeyen bir hâ-disedir. Türkçenin fonetiğine aykırı kuruluşlarda ortaya çıkar:

1. Kelime başında: r, s, b ile başlayan alınma ke-limelerde görülür: oraza<(Farsça) rûze "oruç" (3-224), urusnu "Rus'un" (8-32), isibîryadan (8-169).

2. İç seste hece başında: r, b, az olarak da v ünsü-züyle başlayan orta heceden önce bâzen bir ünlü türer: ke-ziban (3-253), metîre (3-378), masîraf_éter (3-466), edî-refindegi (5-203), ibîrahîm (8-84), hâlivîni "helvayı"

3. İlk hecede çift ünsüz arasında: Çift ünsüzle başlayan alınma kelimelerin bu ünsüzleri arasında her zaman bir ünlü türer: Kırup < grup (5-132), pılada (5-154), tirenler (8-149), tıraktorubuz (21-43).

derkene (3-168) gibi kelimelerde türeme gibi görülen son ses, aslında ek yığılması hâdisesinin sonucunda kalıplaşmış seslerdir.

ÜNLÜ BİRLEŞMESİ

Birincisi ünlüyle biten, ikincisi ünlüyle başlayan ve birlikte kullanılan kelimelerin yan yana gelen bu ünlüleri bâzen birleşerek tek bir ünlü hâline gelir: 'nêteceini < ne eteceğini (3-261), garevlini (3-281), néyse (4-168), nêtme (6-10), ortasyadan (15-3).

Ü N S Ü Z L E R

FARKLI ÜNSÜZLER

Kumuk ağzında şu ünsüzler vardır: b , c , c̣ , ç , ç̣ , Ç , d , ḍ , f , F , g , ğ , ğ̣ , ğ̂ , ğ̃ , ğ̄ , h , ḥ , ĥ , h̃ , j , k , ḳ , k̂ , K , K̂ , k̂ , l , m , n , ṇ , ñ , p , P , r , ṛ , r̂ , s , S , ş , t , T , v , ṿ , v̂ , ṽ , ŷ , y , z . Biz burada Türkiye Türkçesi yazı dilindeki-lerden farklı olan ünsüzleri alfabetik sırayla inceliyeceğiz.

e ünlüsü: Yarı sızıcı, sedalı bir dış-dudak ünsüzüdür. Bu sese, bir örnek hariç tutulursa, Kuşoturağı ve Yavu'dan derlediğimiz metinlerde rastlıyoruz. Daha çok gelecek zaman eki olan -acak/-ecek'te olmak üzere c ünsüzünden gelişmiş olarak, ama nâdiren görülür: ğart, açayım "yaşlı büyük annem" (1-3), baracak "gidecek" (8-92), geterc̣ek (8-104), merc̣imek (10-20), etịcek (15-13), yabacak (15-21), mecḅuriyetinne (15-103), bolmaycaK (15-187), çaptıracakbız "koşturacağız" (21-62).

ç ünsüzü: Yarı sızıcı, sedasız bir dış-damak ünsüzü olup ç sesinden gelişerek teşekkül etmiştir; bu vasfıyla ç > ş değişmesinin bir ara merhalesi görünümündedir; çünkü bu sesi taşıyan bâzı kelimeler nâdiren ş ünsüzü ile telâf-

fuz edilmektedir: işdanbağ "paça bağı" (3-334). ç ünsüzünün bir kaç örnek dışında hece sonunda bulunduğunu da ilâve edelim: göçdük (1-28), içdiñ (3-298), üç (4-78), gaç (5-114), ağaçlıktan (6-81), göçmeye (8-5), gençni (10-5), içdik (16-22), geçdi (17-137), içdaniñ "içdonun" (20-135), göç (21-116); çirkin imiş (3-313), güçüne (4-176), gıçırma "bağırmaya" (17-92).

Ç ünsüzü: Süreksiz, yarı sedalı bir diş-damak ünsüzüdür. Daha çok ç > c, bâzen de c > ç değişmesinin bir ara merhalesi olarak görülür: türkçe (2-1), alaÇakman (3-117), uhÇur ukçur (3-339), mahÇup (4-143), yardımÇı < yardımçı (5-10), geçelerde (7-29), aÇaba (9-10), galınÇa < kalınça (11-5), birinÇi (15-14), ağaÇıbiz (15-22), uruÇaktan "vuracağından" (15-218), düünÇu "dügüncü" (21-23).

F ünsüzü: f-v arası, sızıcı, yarı sedallılaşmış bir diş-dudak ünsüzüdür. Alınma kelimelerdeki f ünsüzünden gelişmiş olan bu ses az görülür: asFalt (2-9), teleFon, ettiler (3-187), seFer (4-141), etraFınnağı < etrafındaki (15-153), Fağır idi (17-98), ziyaFet (19-91).

vallâhi kelimesindeki v ünsüzünün F olmasına rağmen buna benzer başka örnek göremedik: Fullâ (15-132).

ğ ünsüzü: Yarı sızıcı, sedalı, bir arka damak ünsüzüdür; ğ ünsüzünün sıkı boğumlanana diye de târif edebiliriz. Aşağıda izah edilen fonetik hâdiseler sonucunda teşekkül etmiştir:

1) Yaklaşma hâli eki -ğa'nın ünsüzünün hafifçe sızıcılılaşmasıyla: dostğa (3-59), dağsTangâ (8-147), tavğa "dağa" (9-19), ağılğa (21-187). Bâzen bu ekin ince şek-

lindeki g ünsüzü de boğumlanma noktasını arka damağa doğru kaydırarak hafifçe sızıcılaştırmakta ve ğ ünsüzü teşekkül etmektedir: kóyĝe "köye" (8-48), üyĝe (8-102).

"ben" ve "sen" zamirlerinin yaklaşma hâllerinde de bâzen bu ses görülür: saĝa (3-121), maĝa (5-243).

2) Sıfat-fiil ve öğrenilen geçmiş zaman eki olarak kullanılan -ĝan'ın ĝ ünsüzünün aynı şekilde sızıcılaştırmasıyla: Yaklaşma hâli ekinin ünsüzünün hem iki ünlü arasında, hem sedalı ünlülerden sonra, hem de sedasız ünsüzlerden sonra sızıcılaştırmaya karşılık, -ĝan ekinin ünsüzü, daha çok sedalı ünsüzlerden sonra sızıcılaştırmaktadır: galĝan "kalan" (1-5), olturĝandan "oturduktan" (5-200), tuvĝan "doğan" (6-53). çıĝartĝan "çıkartmış" (8-162), ĝırılĝan "kırılmış" (16-67). Bir kelimede aynı ekin ince şeklinde, birinci maddede açıkladığımız şekilde bir değişme^{ile} g ünsüzü meydana gelmiştir: tüşĝön "düşmüş" (8-25).

3) k ünsüzünün umumiyetle iki ünlü arasında sedalılaşıp sızıcılaştırmasıyla: aĝar (3-166), çıĝar (3-492), baĝalım (5-34), ĝap (8-184), fa'ĝat (15-72), deliĝanlı (19-3), suvuĝudu (21-135).

4) k ünsüzünden kalınlaşarak gelişmiş ĝ ünsüzü, bir kaç örnekte görülür: óĝüz "öküz" (3-423), tóĝme "dökmek" (6-11), tóĝe "döke" (8-171).

ğ ünsüzü: Süreksiz, sedalı bir gırtlak ünsüzüdür. En bâriz şekilde ĝız kelimesinde olmak üzere, k ünsüzünden gelişerek teşekkül etmiştir: ĝıyın "zor" (1-27), ĝızını (3-115), ĝarşı (5-150), ĝızını (7-24), 'ĝırdan "dışardan" (15-226), ĝayda "nerede" (16-30).

g ünsüzü: Süreksiz, sedalı bir orta damak ünsüzü olup $g > \dot{g}$ değişmesinin ara merhalesi olarak nâdiren görülür: görüyo (1-43), beg "pek" (1-13), yibermiceğmiş "göndermiyecekmiş" (4-75), güveneyen "güvenen" (5-144), geleçi geleler "dünür geleler" (20-56).

h ünsüzü: Hırıltılı sızıcı, sedasız bir arka damak ünsüzüdür. Çoğu defa $k > h$, bâzen de $h > h$ sonucu ortaya çıkmış olanların yanında, alınma kelimelerde aslını koruyan h ünsüzleri de vardır: şih şāmil < Şeyh Şāmil (1-5), halknı "halkın" (1-9), mızıha (2-15), harmanda (3-39), ahıllı (5-240), huyu (6-92), 'hayırlı (8-104), pah-la < bakla (10-21), artıh (18-8), 'saldıh (20-14).

h ünsüzü: Sızıcı, nefesli, sedalı bir gırtlak ünsüzüdür. Bâzi alınma kelimelerde ve $k > h$ değişmesi sonucu Türkçe kelimelerde görülür. Örneklerine bir iki kelimede arızî olarak rastlanır: aḥşamları (1-45), hane (3-135), tahtalanı "tahtaların" (8-153), gavuracaḥsan (11-50).

k ünsüzü: Süreksiz, sedasız bir gırtlak ünsüzüdür. $k > k$ değişmesiyle ortaya çıkar: 'çorak (1-21), akribālık (2-27), çok (2-32), döduḳ (4-4), çıbık (5-50), aklımda (5-262), akşam (8-147), orak (8-199), kırılıp (13-19), laḳır_étmen "(senin) konuşman" (15-97), mızıka (19-81). Bu ünsüz de arızî olarak görülür.

ḳ ünsüzü: $k > \dot{g}$ değişmesinin ara merhalesini gösteren, yarı sedalılaştırmış, süreksiz bir arka damak ünsüzüdür. Örneklerine çok rastlanır: yuvuḳ "yakın" (1-11), çalacaḳbız (2-16), 'yavluḳ "mendil" (3-378), ḡaracaḳ "bakacak" (4-127), culuḳnu "hindiye" (5-7), yarlılıḳdan "fa-

kirlikten" (6-33), ayrılmaK (7-5), harçlıK_olarak (10-12), ufaK (11-13), Kızım (13-15), yolluK "başlık parası" (14-20), rahmatlıK (17-11), 'barmayıK "gitmiyelim" (20-3), bayraKını (21-23).

k ünsüzünden gelişmiş K ünsüzüne az rastlanır: şü-Kür (8-67).

Bir kelime de kelime başında ğ>K değişmesi olmuştur: KuruP < ğrup (4-30).

K ünsüzü: k > g değişmesinin ara merhalesini gösteren bu ses, süreksiz, yarı sedalılaştırmış bir ön damak ünsüzüdür. Bu ses de oldukça çok görülür: herKec_o < herkes o (1-58), aç eşiKni "aç kapıyı" (3-51), biyiceKbiz "oynayacağız" (4-74), Kendi (5-40), seferberlikK (8-93), eşitdik (10-49), Kimik "gibi" (12-16), peK_eralda' (14-13), teşkilatlı (15-29), eşşek (17-99), hâzir_éticeKsen (21-178). Bu ünsüz de çok görülmesine rağmen çoğu zaman arizî olarak meydana gelir.

k ünsüzü: k > k değişmesinin ara merhalesinde hafifçe kalınlaşmış olan bu ses de süreksiz, sedasız bir orta damak ünsüzüdür. Arizî olarak ve az görülür: türkçe (2-1), direkni (3-230), kóyü (4-22), tekrarı (5-135), davát_étmek (10-6), görükmeydi (14-8).

ñ ünsüzü: Akıcı bir nazal n ünsüzüdür. Eski Türkçe ñ ünsüzü, bâzı hâllerde Kumuk ağzında hâlen korunmaktadır:

1) Kelime kök ve gövdelerinde: tıñlasın "dinlesin" (1-1), yaññıdan "yeniden" (2-9), 'doñuz_alanı (3-290), yalañuz "yalnız" (8-16), soñ (11-18).

2) İlgi hâli ekinde: ulanıñ (3-448), toyunuñ (4-71), mahsullarıñ < mahsullarıñ (10-35), çavuşuñ (15-272),

3) İkinci şahıs iyelik eklerinde: vāsıtañızla (2-36), 'vazıfeñi (3-250), kirpiğiñe (5-251), tübüñe "altına" (19-10).

4) İkinci şahıs fiil çekim eklerinde: hapdırdıñ "yedirdin" (3-16), ohladıñ "uyudun" (4-95), ya'tarıdıñ (8-72).

Bunlardan başka, sonradan teşekkül etmiş ñ ünsüzleri de vardır:

5) n ünsüzüyle biten isimlere g/g ünsüzleriyle başlayan bir ek geldiğinde bâzen ñ ünsüzü teşekkül eder: samsuñña (2-5) erte'ñe < ertenge "sabaha" (5-73), yañña < yanga "tarafa" (8-130), geliññe (17-35), gelyeññe (19-84), aylaññanduk < aylağandık "dönmüştük" (20-70).

6) Teklik ikinci şahıs eki -sân/-sen'in son ünsüzü bâzen ñ olarak söylenir: galğansañ (3-27), senseñ "sensin" (3-31), yuvarlaysañ (11-45), aytar mısañ "söyleyeceksen" (12-15), görseñ (21-77).

7) Benzeşmeyle: geliñ ñörmeye < gelin görmeye (20-22).

8) Teklik üçüncü şahıs emir ekinde: sâ_olsuñ (21-31).

P ünsüzü: p ile b arası, süreksiz, yarı sedalı bir dudak ünsüzüdür. Bâzen p > b, bâzen de b > p değişmesinin ara merhalesini gösteren bu ses fazla örnek vermez:

1) p > b değişmesiyle: çaçıP "ekip, ekerek" (1-23), alıP (3-449), geliP bilirsiniz "gelebilirsiniz" (4-29), KuruP < grup (4-30), sahPasını (5-22), gaPğa (11-19).

2) b > p değişmesiyle: mekTüPnü (3-260), şaraP (5-30),

arab_araP (7-19), aPTullatif (16-101), lamPa (17-38).

r ünsüzü: Peltek r adıyla tanınan bu ses, şahsî konuşma özelliklerine bağlı olarak ortaya çıkmakta olup örnekleri sayılıdır: 'olar (1-40), gelirler (5-175).

S ünsüzü: s ile z arası, sızıcı, yarı sedalı bir diş ünsüzüdür. Şu fonetik hâdiseler sonucu dğmuştur:

1) Bu sesi en belirgin şekilde olumsuz geniş zaman ekinde görüyoruz: Ekin son ünsüzü sedasızlaşmakta, bu hâdisenin ara merhalesi olarak S ünsüzü doğmaktadır: akdırmaSbiz "akıttırmayız" (3-167), vürup bilmeSse "vuramazsa" (4-48), teslim_étmeS (5-111), yanaşıp bilmeS "yanaşamaz" (17-89), tüşmeSbiz (19-68), gelmeS (20-40).

2) Ön, iç ve son seste bâzı z ünsüzleri sedasızlaşarak S ünsüzünü doğurmaktadır: gıS < kız (1-63), Satlar "şeyler" (3-381), horuS (5-30), çergeSdeği (6-56), haSırlannık < hazırlandık (21-10). Bu şekilde meydana gelen S ünsüzlerinin arızî olduğunu hatırlatalım.

3) Bâzı s ünsüzlerinin de ön, iç ve son seste sedalılılaşması sonucu, yine arızî olarak S ünsüzü ortaya çıkmaktadır: ekSeriyeti (1-23), herkeS (3-382), ikiSi (4-143), sıvaSğa (8-49), Sora < sonra (19-58).

T ünsüzü: t ile d arası, süreksiz, yarı sedalı bir diş ünsüzüdür. Çeşitli fonetik hâdiselere bağlı olarak bâzı kelimelerdeki t ünsüzlerinin yarı sedalılılaşmasıyle; sistemli olarak da alınma kelimelerdeki d ünsüzünün sedasızlaşmasıyle teşekkül eden bu ses, Kumuk ağzında çok görülür:

1) t > T değişmesiyle: biTdi (1-29), hatTa (2-24),

yuurT_eter (3-372), Tüğme (3-23), ğarT "yaşlı" (4-125), arTına (5-148), buTakları "ağaç dallarını" (6-42), getTim (9-19), süTü (11-2), aTım "adım" (15-168), Tërek "ağaç" (15-109), yeTi (15-303), aytTı (16-103), ziyafet (19-91), Tursunları "Dursunların" (20-113), getirTecek-sen (21-114).

2) d > T değişmesiyle: yahuT (1-52), icaT_etdiler (3-131), makşat (5-8), mah'muT (8-142), itTahağa (11-51), aPTullatif (16-101), apTulhâlim (20-110).

İki yerde "da" edatının ünsüzünün yarı sedasızlaştığını görüyoruz: cēmaat Ta (10-41), başmak Ta (16-31).

ǎ ünsüzü: Sızıcı, sedalı bir çift dudak ünsüzüdür. Çeşitli fonetik hâdiseler sonucu ortaya çıkmıştır:

1) Eski Türkçe iç ve son sesteki bazı g,ğ ünsüzleri ǎ olmuştur: yu'vuk < yağuk "yakın; hısım, akraba" (1-16), tavda (1-69), yava "yağıyor" (3-234), bav "bağ" (6-57), suvuk < sogık ~ sogıg "soğuk" (8-71), tuvğan "doğan, doğmuş" (8-80), tavğa "dağa" (9-19), 'bavü "(üzüm) bağı" (15-48).

2) Eski Türkçe -ağu/-egü ekinin ünsüzü gelişerek Kumuk ağzında ǎ olmuştur: yaşavubız < yaşağu "hayatımız" (1-31), giyevün < küdegü (4-128), üçövünü < üçegü "üçünün" (8-52), tar'lav < tarlağu "tarla" (8-55), biróvü "birisini" (15-113).

3) Eski Türkçede b'den gelişen ve aslî olarak bulunan ǎ ünsüzleri, Kumuk ağzında korunmaktadır: suvda (3-121), devê (0-21), ğavûrulacak (11-50), suvarğallar < suvarğanlar "sulamışlar" (15-52).

4) Alınma kelimelerdeki bâzı v ünsüzleri korunmuştur: 'hālva° (3-415), dāvāt_eter (3-460), 'ālva°n (8-85), ävel (8-102), mevlütlerde (15-294).

Gevşek Boğumlanmalı Ünsüzler:

đ ünsüzü: Düşmek üzere olan bir đ ünsüzü olmak vasfı yanında, daha çok m ve n ünsüzlerinin yanında bulunması, benzer örneklerde de m ve n yanında benzeşleyle n'ye dönüşmesi, aynı zamanda d > n değişmesinin bir ara merhalesi olduğunu gösterir: onđan (1-52), ğağar (3-181), suvđan da (3-267), şeylerinden (4-5), kılırdı (4-110), efendim (5-14), sōna da (5-101), atamđan (8-78), tarafıندان (10-4), bolğanıندان (15-241), zin'dan (17-26), bayramda (18-17), mindər (19-10).

r ünsüzü: Bu da düşmek üzere olan gevşek boğumlanmalı bir r ünsüzüdür: yúvuđları "yakınları, akrabaları" (1-39), buñarñı "pınarın" (3-290), olarđ "onlar" (4-81), ğaytarlarđ "geri dönerler (5-140), dedirñeđe (6-63), tırñmelleri < tegirmenleri "değirmenleri" (8-18), ambarđğa (10-27), deylerđ (15-42), bayrağ_eterđdiler (21-13).

Bunların dışındaki ünsüzlerde gevşeme az görülür: tāhır (4-145), sahasından (5-117), ħali "şimdi" (14-15), ħaman_onu (17-48); yuýurtġa "yoğurda" (3-29), yaýrum (8-141), sayut "testi" (15-18); tayanlı (1-21), devam_ét (5-34), sayulacak "sağılacak" (21-186).

ÜNLÜ-ÜNSÜZ UYUMUNUN BOZULMASI

Kalınlık-incelik uyumu konusunda da bahsettiğimiz gibi, Kumuk ağzında ince yuvarlak ö ve ü ünlüleriyle hece kuran k ve g ünsüzleri, boğumlanma noktalarını arka damağa doğru kaydırarak kalınlaşmaktadır; aynı hecedeki ünlüler ise yarı kalınlaştığı veya ince olarak kaldığı zaman ünlü-ünsüz uyumu bozulmaktadır: góçdük (1-28), türkçe (2-1), kóleleni "kölelerin" (3-115), Kóşe (3-435), guñ (4-164), göre (5-66), türkú (5-179), tógme (6-11), gözleri (7-24), 'üçgózenge (8-29), üygê "eve" (8-102), davát etmek (10-6), görükmeydi (14-18), şúgúr (15-88), kúltürübüz (15-90), püşkúller etmek (21-25).

ÜNSÜZ DEĞİŞMELERİ

A. BOĞAZLILAŞMA

Kumuk ağzında ğ ve k ünsüzlerinin boğumlanma noktaları bâzen arka damaktan boğaz (gırtlak) bölgesine kaymaktadır:

k > ğ değişmesi:

dolağlar (1-13), 'çorağ (1-21), garayığ (1-40), ağı-ribâlık (2-27), çoğ (2-32), döduğ (4-4), delikanlı (4-129), çıbığ (5-50), daıtayığ (5-82), ağılımda (5-262), ağışam (8-147), çıkdım (8-189), dokuzüz (9-1), kırılıp (13-19), lağır etmek "konuşman" (15-97), mızıka (19-81), turadığ (21-172).

ğ > ę değişmesi:

Aslında bu ses, k ünsüzünden gelişerek teşekkül etmiştir: ęızını (1-34), ęızni (3-91), ęarşı (5-150), ęızımı (8-188), 'ęırdan "dışardan" (15-226), ęayda "nerede" (16-30), ęırılıp (16-28), ęara (16-39), ęurban (18-17), ęaęırdık (21-11).

B. SEDALILAŞMA

k > K, ğ, ĝ, ę değişmesi:

Kumuk ağzında meydana gelen en yaygın sedalılaşıma hâdisesidir. Kelime başındaki hemen hemen bütün k ünsüzleri ğ olmuştur: 'ğamış (1-21), ğaytıp (1-14), ğaraçaylar (2-20), 'ğoç_ulanı < koç oğları (3-35), ğahman < kalkman (3-170), yaşı ğuşu "çoluğu çocuğu" (3-311), ğarayım "bakayım" (4-139), ğumuk (5-179), ğaydağı "neredeki" (6-48), ğuvaladım (6-81), ğarannık (7-29), ğasımni < kāsımni "Kāsımın" (8-95), 'ğanseridi (8-74), ğıymetini (9-15), ğoşsak (10-30), ğapatamız (11-16), ğızılça (11-53), ğonuşup (14-13), ğarşı (15-73), ğuçaklay "kucaklıyor" (15-206), ğaysi "hangi" (15-1), ğaburları < kabīrleri (15-45), ğuşlardan (16-19), ğuvvetli (17-126), ğaydadı "neredeydi" (21-152), ğozlar "cevizler" (21-24).

k > ğ değişmesi, iş seste hece başında da görülür: başğa (1-43), ramazanlıkğa (3-161), çıĝar (5-152), artĝa "geriye" (5-243), başĝına (6-62), muhakĝak (10-31), çalĝalaysan (19-56).

Kelime sonunda k > ğ değişmesi az görülür: yuvuĝları <

(Eski Türkçe yağık) "yakınları" (1-46), bulamıg "bir yemek adı" (3-484), artıg (4-182), bayrağ (5-108).

Nâdiren, son sesi k olan bir kelimeden sonra ünlüyle başlayan bir kelime gelir ve bu kelimeye ulama olursa, k > ğ değişmesi oluşur: fındıg içi (5-31), yatayıg ulan (6-16), oğ attım (6-72), ayağ üsdü (7-38), aşadıg amma "(yemek) yedik ama" (17-124), danışıg êtdik (20-28).

Bu değişmenin k > ğ, g türleri de dâhil diğer tipik örneklerini şöylece sıralayabiliriz: goltuğuna (3-387), goyacağbız (4-75), ağıl < akıl (5-39), gızışdı mıydı (5-66), sivaşğa (8-49), 'gırdan "dışarıdan" (15-226), 'toğuz üz (15-197), ğurban (18-17), dağga (19-60).

k > ğ değişmesi bâzen yarım kalmaktadır: ayağlarında (1-13), çalacağbız (2-16), Kopardatifi (3-153), bulduğ (3-351), Karışıklık (4-61), Kadar (5-176), aşık ulan (6-2), ayrılmağ (7-5), çıkgan (8-128), ğurağlıg (10-35), ufağ (11-13), yolluğ (14-20), lağ lağ êtmeybiz (15-92), rahmatlık (17-11), tayağnan (19-16).

k > K, g, değişmesi:

k > g değişmesi de en çok kelime başında olmak üzere iç seste hece başında, hece ve kelime sonunda da bulunabilmektedir: esgiden (1-34), bahsetmeg için (2-14), gerek (3-6), gişi (3-152), gimik (4-155), geçeceğ (5-121), 'geçinnig işde (8-69), asgere (10-3), yimiğ olturmaybiz "(onlar) gibi oturmuyoruz" (15-93), getginçe "gidince" (17-136).

Bu değişiklik "ki" edatında da meydana gelir: ğara-

dım gi (17-54), bardık gi (20-92). Ancak bu değışiklik ârizîdir.

k > g değışmesi de bâzen yarım kalmaktadır: aç_eşik-
ni "aç kapıyı" (3-51), Keçdi mîsa "geçtiyse" (3-402), bi-
yiceKbiz "oynayacağız" (4-74), herKes (4-180), Kendi (5-
40), çığarâ Keleler "çıkarıp gelirler" (8-113), Kişi (10-
31), Kimik (12-16), çerKes (15-106).

k > g, K, ğ değışmesi:

Kumuk ağzının bir özelliğı olarak ince yuvarlak ün-
lülü hecelerdeki k ve g ünsüzleri kalınlaşmaktadır. k > g
değışmesine uğramış sesler de bu tekâmülü tamamlayarak
g, K, ğ ünsüzlerine dönüşme temayülü göstermektedirler:

k > g : turg_ama (1-67), göre (4-2).

k > K : şüKûr (8-67).

k > ğ : góczup (1-8), óğüz (3-2), yüzzúğ (3-57), gú-
cüne (4-176), göre (5-66), kutüg_üsüyünnü (17-6), gún
(20-30), góynüm (20-145).

t > T, d değışmesi:

Aslında Kumuk ağzında ön ve iç seslerdeki t ünsüz-
lerinin korunduğunu söyleyebiliriz. Sedalılaşıma gibi görü-
nen t > d değışmelerinin Türkiye Türkçesinden alınma keli-
melerde bulunduğu, bâzı kelimelerin karşılaştırılmasından
anlaşılmaktadır. Ön ve iç seslerdeki t ünsüzünün korundu-
ğu başlıca örnekleri şöylece sıralayabiliriz: geltireydi
(1-60), tibine (3-230), tolturabız (3-164), tapğan (3-480),
dey tura (3-146), gâtınlar (3-161), tohdatdırırlar "dur-
dururlar" (4-33), olturta (5-218), yaşırtgınlay "gizlene-

rek" (6-64), takgan "takmış" (6-57), tilençi (6-97), tul
gatin (7-25), tutgan (8-137), toylarımız (8-124), gatinim
(13-15), tavları (16-38), tüşdüm (17-67), turadıκ (21-172).

Çoğu Türkiye Türkçesinden alınma bazı kelimelerde
t > d değişmesi görülür: işde (1-59), yetiştiryenler (1-
22), posda (3-257), dahilılır < takılır (4-76), dağı (7-23),
'basdırılıp (8-72), dutdular (17-82), dırmansa (17-87),
üşdünü (21-183).

Kumuk ağzında asıl t > d değişmesi, T safhasında ka-
landır: altmışda (1-29), zaTlar "şeyler" (1-75), Tüğme
(3-33), Tóğúlür (3-385), Táne (4-79), eTecek (5-4), Taκı-
lırlar (5-169), buTakları "(ağaç) dallarını" (6-42), so-
yaT (8-4), sUTü (11-2), Tėrek "ağaç" (15-116), aTım "is-
mim" (15-168), yeTi (15-303), Tolturup (19-9), Tursunla-
nı (20-113), getirTeceksen (21-114).

p > P, b değişmesi:

İki ünlü arasında kalan p ünsüzleri umumiyetle se-
dalılaşır: kóbeldi (1-25), tabılır "bulunur" (3-251), ö-
'ber (3-444), kóbüdü "çok idi" (5-234), çabar "koşar" (6-
18), yabardıñ (8-72), etib_içine (11-13), yabışık (15-
125), habıp "yutup" (17-45), yayıb_ét (19-34), ciyílib_
olturup "toplanıp oturup" (20-109).

Kelime sonunda bulunan p ünsüzleri, daha çok -p
zarf-fiili, yukarıdaki örneklerde görüldüğü gibi ulamaya
uğramıyorsa, değişmeye yarı sedalılaşarak uymaktadır:
kóp "çok" (1-27), şasıP (1-74), alıP (3-449), geliP bilir-
siz "gelebilirsiniz" (4-29), içiP (5-90), gışganıP (21-
136).

ç > Ç, c değişmesi:

Kumuk ağzında ç ünsüzlerinin sedalılaşması az görülen bir hâdisedir. Bu sedalılaşmada, ç ünsüzünün iki ünlü arasında kalması veya kendinden önceki sesin sedalı ünsüz, sonrakinin ise ünlü olması rol oynamakta, değişme de çoğunlukla yarım kalmaktadır: yardımÇı (5-10), geçelerde (7-29), gâlinÇa (11-5), suuyunÇa (11-36), önÇeden (14-6), tilceni "(bizim) dili" (14-12), ağaÇıbız (15-22) birinÇi (15-26), düünÇu "düğün sahibi" (21-23).

Kelime veya hece sonundaki ç ünsüzlerinin sedalılaşması pek az görülür: hiÇ (5-151), üçgözende (15-279).

f > F, v değişmesi:

Alınma kelimelerde iç sesteki f ünsüzleri yarı sedalılaşır: asFalt (2-9), seFer (3-186), teleFon_ettiller (3-187), eFennim (5-15), eTraFıbızdağı (15-117), şeFi (17-134), ziyaFeT (19-91).

Bu değişme kelime başında pek görülmez: Fağır_idi (17-98).

Hâdise, tesbit edebildiğimiz bir örnekte v safhasına ulaşmıştır: tüveyin (20-65). Zaten bu kelime çok defa F ünsüzüyle telâffuz edilir: tüFek (17-56), tüFeyin (20-63).

s > S, z değişmesi:

Çok seyrek görülen bir sedalılaşma hâdisesidir: ek-Seriyeti (1-23), herkeS (3-382), sıvaSğa (8-49), Sora < sonra (19-58); zabba'ha (5-74), herkez_özü (14-16), zopabızını (17-135).

C. SEDASIZLAŞMA

z > S, s değişmesi:

Bu değişme belirgin şekilde olumsuz geniş zaman ekinde görülür: girmes (3-515), bermesdiñ (3-516), bilmes (8-82), bolmas (11-37), bermesbiz (21-66).

Örneklerin çoğunda sedasızlaşmanın yarım kalmış olması, hâdisenin gelişme safhasında olduğunu gösterir: aķTırmaSbiz (3-167), étmeSler (3-158), 'görünmeSdi (4-185), bolmaSdı (4-116), teslim_étmeS (5-111), bilmeS (17-89), çaldırmaSlar (19-81), yaķmaS_onu (19-86), tüşmeSbiz (19-68), gelmeS (20-40). Bir örnekte sedasızlaşmanın şahıs ekinde kadar tesir ettiğini görüyoruz: bermesbiS (3-143).

s > S, z değişmesinin başka örnekleri de vardır: gıS< kız (1-63), Satlar "şeyler" (3-381), haSırsağız (3-54), horuS (5-30), çergeSdeği (6-56), 'ovuS "öküz" (10-15), haSırlannık< hazırlandık (21-10).

b > P, p değişmesi:

Kumuk ağzında ikinci derecede görülen sedasızlaşma hâdisesidir. Alınma kelimelerde hece ve kelime sonundaki b ünsüzleri sedasızlaşarak p olmuştur: munāsıp (3-360), apTullatif (16-111), apTulla (20-63).

Bu özelliği taşımayan b ünsüzlerinden bâzıları da sedasızlaşmıştır: çorpa (3-414), yapancı (3-508), purun (5-253), paħla (10-21).

Bu değişme de bâzen yarım kalır: şa'raP (5-30), a-rab_araP (7-19), múnasiP (10-39), lamPa (17-38), ayıP (21-64). Pi< bir (14-4) kelimesindeki değişme kalıcı olmayıp bir örnekte görülür.

d > T, t değişmesi:

Ta < da (10-42; 14-18; 16-31) edatındaki fazla kalıcı olmayan değişme hariç tutulursa hep alınma kelimelerde meydana gelir. Bu sedasızlaşma umumiyetle T safhasında kalır: yahuT (1-52), icaT_etdiler (3-131), necmeTTin (3-500), yauT < yāhud (4-104), makṣaT (5-8), āiT (5-60), çe-ṣiTli (5-133), mah'muT (8-142); itTahağa (11-51), mehmet (17-1), müsāit (19-76).

c Ç değişmesi:

Az görülen bir hâdisedir: uruÇakTan "vuracağından" (15-218) kelimesi dışındaki örnekler alınma kelimelerdendir: naÇipde "Necip'te" (1-12), mahÇup (4-143), aÇaba (9-10),

ğ > K, k değişmesi:

Bu hâdise de az görülür: Kırup (4-30), kāye (5-10), Kāzigumuklar (15-254).

g > K değişmesi: Yalnızca bitKen "bitmiş" (19-57) örneğinde görülen geçici bir değişmedir.

Ç. SÜREKLİLEŞME**1. SIZICILAŞMA**

Sızıcılışma, Kumuk ağzının önemli fonetik hâdiselelerinden biridir. Özellikle g, ğ, k ünsüzlerinin sızıcılışması oldukça yaygınlaşmıştır.

ğ > ğ̂, ğ̃ değişmesi:

Çok yaygın olan bu değişme başlıca iki şekilde kar-

şımıza çıkar:

1) -ğan sıfat-fiil ve -ğa yaklaşma hâli ekinde: Bu ekler daha çok sürekli sedalı ünsüzlerle veya ünlüyle; kısmen de süreksiz sedasız ünsüzlerle biten kök ve gövdelere geldiğinde, ekin ğ ünsüzü sızıcılaştırmakta ve ya ğ ya da ğ ünsüzüne dönüşmektedir: yurtubuzğa (1-28), batumğa (2-4), tabılğan "bulunan" (3-260), oturğan (4-123), toyğa "düğüne" (5-99), ozğan "geçen" (6-24), barğan (7-21), ğurulğanıdı "kurulmuştu" (8-47), okulğa (9-11), ambarğa (10-27), suvğa "suya" (13-7), tuvğan "doğmuş" (14-11), tarafğa (15-3), ğırğa "dışarıya" (17-20), ahırğa (19-76), tolğan "dolmuş" (20-98), ciyılğan "toplanmış" (21-83); u'satmağanlar "benzetmemişler" (1-13), torbağa (3-78), salmağa "koymaya" (5-235), aylağa < aylarğa (6-27), osmanlığa "Osmanlıya" (8-191), yartığa "yarıya" (15-68); tapğan sona "bulduktan sonra" (3-480), aytğanımı "söylediğimi" (5-241), tutğan (16-71), saçğa "(ekmek) sacına" (17-47); oturğan (1-20), bolğanda (3-76), abayğa "gelinanaya" (4-73), bayğa "zengine" (6-32), ğırılğan "kırılmış" (16-67), ağılğa (21-187); yuyurtğa "yoğurda" (3-29), cerrahğa (6-64), uhlağğa "uykuya" (9-4), ğapğa "kaba (tas)" (11-19); yaşlağa < yaşlarğa "çocuklara" (3-495), turmağa (15-72).

2) Kelime gövdesinde: Umumiyetle iki ünlü arasında kalan, bâzen de akıcı ünsüzlerden sonra gelen ğ ünsüzü de sızıcılaştırmaktadır: tanığınça "tanıyınca" (1-11), noğaylar (2-19), ğarğamayman "beddua etmiyorum" (3-40), turğuzup

"kaldırıp" (4-95), saygılı (15-83), sığara (19-78),

g > ğ, ğ değişmesi:

Bu hâdiseyi de meydana gelişi açısından üç kısımda inceleyebiliriz:

1) ğ > ğ değişmesinde olduğu gibi, -ğan sıfat-fiil eki ile -ğa yaklaşma hâli ekinin ince şekillerinde de ilgili maddede açıkladığımız şartlarda sızıcılaşıma olmaktadır: özübüzğe (3-243), kóy'ğe (8-53), üyğē (15-167), süyğēn (16-4), góçürğēn (17-46), şeyğe (20-55), dediřmeğē (6-63), 'deñizliğē (8-89), yürüğēnne (17-109), Bu değişme bâzen g > ğ yönünde gelişmekte, böylece g ünsüzü sızıcılaşıırken aynı zamanda kalınlaşmaktadır: kóyğē (8-48), üyğē (8-102).

2) Kelime gövdesinde: Umumiyetle iki ünlü arasında kalan g ünsüzü sızıcılaşımaktadır: tēğirmen (3-53), buğún (15-119), bölğöyye "bölgeye" (17-125).

3) Kelime başında: gerisi ğeri (8-147), esime ğele "hatırlıyorum" (15-38), ğörüp (20-22), ğelip (20-114).

k > ğ, ğ değişmesi:

Daha çok iç seste ve iki ünlü arasında meydana gelir: sandığını (1-54), bağır (1-55), cığar (3-13), gonağın (5-84), yığılsın (6-29), yağasınnan < yakasından (6-32), oğum < okum (6-73), toğuz (9-16), ağağan < akağan "akan" (15-46), tağınsa (16-98), çağıl (19-24).

k ünsüzüyle biten bir kelimeden sonra gelen, ünlüyle başlayan bir kelimeye ulama olursa k ünsüzü sızıcılaşıır:

oğ_iken < ok_iken "ok imiş" (6-79), yoğ_iken (6-80), go-nağ_üyü "misafir odası" (17-28),

Son seste bu değişme az görülür: yoğ (5-46).

Kelime başında k > ğ değişmesi de fazla değildir ve ârizî örnekler verir: ğaç (10-5), ğadar (15-46).

k > ğ değişmesinin de bâzı örneklerde yarım kaldığını görüyoruz: bağıp "karşı, doğru anlamında son çekim edati" (3-92), yağadan (8-56), orağın "orağını" (16-41), su-vuğudu (21-135).

k > ħ, h, ħ değişmesi:

k > ğ > ħ değişmesinin görüldüğü kelimelerde k > ħ değişmesi de meydana gelmektedir; yâni bir kelimede hem k > ğ, hem de k > ħ, h, ħ değişmesi olabilmektedir. Hâdisi iç ve son seste görülür: ahlıbızda (1-5), yahalanıb (1-7), ahdarmak (2-18), gırhlı (3-514), ahıllı (5-240), doh-Turğa (6-64), ahrabası (8-97), pahlı (10-21), aşadıĥ "yemek yedik" (17-11), artıĥ (18-8), ğaldıĥ (21-42); 'ohusun (3-44), ışıĥlarıbız (3-267), mahsatı (3-352), toĥlu (4-100), anlaycahsan (4-138), ahşam (6-45), yahşılıkñı "iyiliğın" (8-122), çoh (10-44), yohsa (11-21), çahıl (13-2), fuħara (15-77), uyhum (17-40), bahmasın (19-55), şaha (21-173).

k > ğ, ğ değişmesi:

İki ünlü arasında kalan k ünsüzü bâzen sızıcılaşır: sêğiz_on (1-6), tóğgerler (3-445), eğerdik (10-21), Fağır_idi < fakir idi (17-98), giyeçeğidi (20-90).

Bu değişme de bâzen yarım kalır: óğüz (3-423).

-ki âitlik ekinin ünsüzü de bu değişmeye uğramaktadır:ördeği "yukarıdaki" (1-31), havadağı (6-55), eTraFı-bızdağı (15-117), cennetteği (16-3).

ğ > v değişmesi:

Eski Türkçe iç ve son sesteki ğ ünsüzleri Kumuk ağzında gelişerek v olmuştur: yu'vuk < yağuk "yakın; hısım, akraba" (1-16), tavda (1-69), yuvurtğa (3-29), suvuk (3-224), 'yavluK "mendil" (3-378), cuvaydılar "yıkıyorlardı" (3-274), tuvğan "doğan" (6-45), bav (6-57), yuvurğan "yorgan" (8-71), ovuzleni (9-20), yavsa "(yağmur) yağsa" (10-43), tuvrarsan "doğrarsın" (11-42), tuv'ra "doğru" (15-22).

Yine, Eski Türkçe -ağ/-egü eki gelişerek -av/-öv /-ev olmuştur: yaşavubuz "hayatımız" (1-60), giye'vün (4-128), tarlav "tarla" (8-55), biza'v "buzağı" (15-71), biró'vú "birisi" (15-113), birövgé "kimseye" (17-135).

ç > c, ş değişmesi:

Hece sonundaki ç ünsüzleri sistemli olarak sızıcılaştırmakta, ancak çoğu defa bu hâdise yarım kalmaktadır: göçdük (1-28), içdän (3-407), üç (4-164), kaç (5-114), ağaçlıKdan (6-81), içdik (16-122), geçdi (17-137), gençler (19-70), heç (20-25).

Hâdise, hece ve kelime başında çok daha az görülür: çirkin imiş (3-113), çiyet (3-516), güçüne (4-176), gıçırma "bağırmaya" (17-92).

ç ünsüzünün sızıcılaşması, seyrek olarak ş safhasına

ulaşmaktadır: işdanıñı "içdonunu" (5-261), ağaşlık (15-52), neşik_elteyim (20-60),

c > c, j değişmesi:

İç seste ve daha çok iki ünlü arasında meydana gelir: gart_açayım "yaşlı büyük annem" (1-3), baracak "gidecek" (8-92), mercimek (10-20), yabacak (15-21), mecbûriyetinne (15-103), getecekbiz (21-23), haçı_apTullâ (21-190).

Bu değişme, bâzen j ünsüzü ile tam sızıcılılaşmaya varır: soyajaKman "soyacağım" (21-113). Tabiî buda ârizî bir değişmedir.

b > v değişmesi:

Eski Türkçe bâzı kelime ve hece başındaki b ünsüzleri v'ye dönüşmüş gibi görünmektedir: var (1-31), verib (4-123). Bu değişikliğin Kumuk ağzında meydana gelmediğini, söz konusu örnekleri barındıran kelimelerin aslında Türkiye Türkçesinden girdiğini, eski şekillerin yenilerine oranla çok daha fazla kullanılmasından anlıyoruz.

Şu örneklerde ise b > v değişmesi, daha Eski Türkçe devrinde gerçekleşmişti; biz bunların Kumuk ağzında konduğunu söyleyebiliriz: suv (3-182), dêve (9-20), yalvarğan (20-53). Demek ki Kumuk ağzında b > v değişmesi yoktur.

2. AKICILAŞMA

g, ğ > y değişmesi:

-gen /-eĝen sıfat-fiil ekinin yalnız ince ünlülü şekillerinde g ünsüzünün y olması, Üçgözen'de kesinleşmiştir; bu değişme Kuşoturağı ve Yavu'da bâzen görülür: öteyen "geçtiği" (1-6), bileyenimi (1-68), yerleşyenler (2-7), beryene "verene" (3-90), yiberyen "göndermiş" (3-256), tüşyen "indiği" (4-17), temsil_öteyen "temsil eden" (5-160), getyen "giden" (6-66), beryen "vermiş" (8-128), sevketyen "sevketmiş" (17-102), biteyenne "bittiğinde" (19-1).

Yine -ge datif eki, ince ünlülü şekillerde Üçgözen'de y'li olmuştur: ğoç'ye "göçe" (1-29), tebenye "aşağıya" (1-30), âdetleribizye (2-15), üylenmeye (3-504), ğunye "güne, güneşe" (3-32), tâhiryen (4-149).

Kelime gövdesindeki g ve ğ ünsüzlerinin y olması hâdisesi her üç köyde de görülür: cıyılaydı "toplanıyordu" (1-47), haliyi < haliği < hâligi < hâliki "şimdiki" (3-111), çeryeslerde (5-266), tiygince "değince" (6-101), sıyır (7-13), beyennik (20-5), sıydılar (21-151).

g > y değişmesi kelime başında ârızî olarak görülür: yimik "gibi" (3-80; 6-47; 17-26), yelip (15-290), yelyenne de "geldiğinde de" (20-18)

g > y değişmesinden başka akıcılaşma hâdisesi yok gibidir:

b > y değişmesi:

İki safhalı bir değişmenin (b > v > y) sonunda or-

taya çıkan bu hâdise iki kelimedede görülür: üylenme < üv < üb < eb "evlenme" (1-33), süysem < süv- < süb- < seb- "sevsem" (19-35).

d > y değişmesi:

giyevün < küdegü "güveyin" (4-128).

D. SÜREKSİZLEŞME

Kumuk ağzında süreksizleşme önemli bir ses hâdisesi olarak karşımıza çıkmaz. Bir kaç tane olan süreksizleşme yönündeki değişmeyi şu şekilde sıralayabiliriz:

j > c değişmesi:

candarması (3-147), cip (3-292), necdet (17-129).

Türkçede j sesinin olmayışının bu hâdisenin sebebi olduğu açıktır.

y > c değişmesi:

cıyılaydı < yığılaydı "toplanıyordu" (1-46), cuvdu < yuğdu "yıkadı" (3-300), cuvup "yıkayıp" (17-68). Bu kelimelerin dışında y ünsüzüyle başlayan ve bu sesi c'ye dönüşen başka kelime yoktur. Bu kelimeler de Kumuk ağzına diğer Kuzey şivelerinden geçmiş olmalıdır.

s > ç değişmesi:

herkeç < herkes (1-24). Bu kelimedeki değişiklik de ârızî olup s'li örnekler daha çok görülür.

ş > ç değişmesi:

şumendêferden < şimendiferden (8-168).

f p değişmesi:

öpke "öd" (16-34), tarapı (19-80).

h k değişmesi:

'tağdada (11-24). Bu da ârızî bir değişmedir.

Süreksiz Ünsüzlerin Korunması:

Kumuk ağzında bâzı b, g ve ğ süreksiz ünsüzleri korunmuştur:

Kelime başında b korunması:

bolğan (1-17), berip (3-16), bar (3-150), bolurdu (4-111).

Kelime içinde ğ korunması:

malğa (1-23), yakğa "tarafa" (1-47), bakğan "bakan" (3-59), yatğanda (3-99), oğalayım (3-100), savcılıkğa (4-93), alganda (5-216), yaralangan (6-63), bolğan (8-9), yayavlıkğa "yayan yürümeye" (16-128).

Kelime içinde g korunması:

kimge (3-83), sizge (12-1), izmirge (15-198), gelgen (15-271), eşitgenim (16-109)

E. SÜREKLİ ÜNSÜZLER ARASINDA DEĞİŞMELER

Bu değişmeler Kumuk ağzında önemli bir yer tutmaz.

n, ñ > ğ değişmesi:

vuruğuz (3-156), eliğizden (3-155), geliğiz (4-46), ikiğiz (5-170), gurtarığiz (17-92), yağına "yanına" (20-12), Görüldüğü gibi bu değişiklik daha çok, çokluk ikinci şahıs emir ve iyelik eklerinde olmuştur.

ñ > n değişmesi:

sonra (18-18). Bu değişiklik ârızîdir.

h > y değişmesi:

vallayı (21-99).

n > m değişmesi:

komşıları (4-112).

s > ş değişmesi:

herkeş (1-62), paşapurt (8-12).

v > m değişmesi:

mafāt etti < vefāt etti (8-68).

F. İNCE ÜNSÜZLERİN KALINLAŞMASI

g > ğ, k > k değişmesi:

Kumuk ağzında daha çok ince yuvarlak ö,ü ünlüleriyle, kısmen de e, i ünlüleriyle hece kuran g ve k ünsüzleri kalınlaşmakta, yanlarındaki ünlünün boğumlanma noktasını da arka damağa doğru çekmektedirler: gótüyérli "geri-sin geri" (1-14), ğúçün (3-67), kúrek (3-280), kórúklerde "fırınlarda" (3-498), kóyde (5-84), tüşğén (8-158), türkíyaya (8-192), ğókçe (15-33), ğól (16-2), ğúzüdü (17-69), ğún (18-7).

Alınma kelimelerde kalın ünlülerle hece kuran k ünsüzleri de kalınlaşır: kağızğa < (Farsça) kâgâz "kâğıt" (16-129).

l > l değişmesi:

Kalın ünlülerle hece kuran alınma kelimelerdeki l ünsüzleri kalınlaşmıştır: halıbızın (3-244), usullarımız (4-7), sılâh (5-69), mahsullarıñ < mahsûlleriñ (10-35), harhalda (15-120), ğalaña (16-117), felan (20-24).

İki kelimedede, kalın ünlüyle hece kurmasına rağmen kalın l ünsüzü incelmıştır: sālî (3-369), yıl (15-1). Bunların ikisi de ârizî değişmeler olup son örnekte önce y tesiriyle ı ünlüsü incelmıştır.

ÜNSÜZ BENZEŞMESİ

A. İLERLEYİCİ ÜNSÜZ BENZEŞMESİ

1. İLERLEYİCİ YÖNDE TAM BENZEŞME

-nd->-nn- benzeşmesi:

En çok, görülen geçmiş zaman ekiyle uzaklaşma ve bulunma hâli eklerinin d ünsüzleri bu benzeşmeye uğrar: gët-yennen (1-7), olтурğannan (2-8), түşyennen (3-129), alayınnan (4-34), artınnan (5-149), üyünnen (8-113), açınnan (9-10), onnan (11-19), üylengennen (14-17), mennen (16-104), yıldızelinnen (17-66), nişannan (18-14), yalğannan (21-142); zamanna < zamanda (3-260), başınna (8-92), etileyenne (15-45), boyunna (16-26), üyünne (17-22), biteyenne (19-1), munna (20-18); турğannık "durmıştuk" (8-49), geçinnik (8-66), yazğannıñ "yazmıştın" (15-245), barğannım (17-4), beyennik (20-5), ısinniler "ısındılar" (21-146).

Bu benzeşmeden da / de edatı ile de- fiili de sık sık etkilenmektedir: bir gün ne < de (3-276), atamdan na (8-78), 'kültürün ne "kültürünü de" (15-90), sarın na "mâni de" (16-63); 'yok muken nep "yok muymuş diye" (8-152), işleymen nep "çalışıyorum diye" (15-231), bolsun nep "olsun diye" (20-42).

-nd->-nn- benzeşmesi bâzı kelime gövdelerinde de görülür: efennim (4-56), 'ennirey < endirey "Dağıstan'da Kumukların yaşadığı bir şehir" (15-304), fınnık (21-55).

-nl->-nn- benzeşmesi:

n ünsüzüyle bitenler yanında, zamir n'sini almış olan isim kök ve gövdelerine gelen -lar, -lık, -la gibi eklerin l ünsüzlerinde meydana gelen bir benzeşmedir. Bu benzeşmeden en çok -lar/-ler çokluk ekinin ünsüzü etkilenmiştir: annatmış (2-12), ramazannık (3-224), a'saannar aşığanlar "yemişler" (4-131), sarınnarım "mânilerim" (5-234), garannık (7-29), onnar (10-10), insannar_olsa (15-220), günner de (17-69).

-ñg-, -ñg->-ññ- benzeşmesi:

Hâdise, bu iki ünsüzün karşılıklı tesirleri sonucunda iki safhalı olarak meydana gelmektedir: Önce ğ/g ünsüzünün yanında n ünsüzü nazallaşmakta, daha sonra ğ/g ünsüzü de ona benzeyerek nazal n olmaktadır: samsuñña < samsunga (2-5), sarıñña (5-252), cañña (7-14), daıstañña (8-152), şardañña "sahura" (17-40), hasañña (20-120), geliññe (21-117); aylaññanduk < aylanğandık "dönmüştük" (20-70), geliñ ñörmeye < gelin görmeye (20-22), oñ ñün (21-94). Görüldüğü gibi hâdise daha çok -ğa/-ge yaklaşma hâli ekinin ünsüzünü etkilemektedir.

-yg->-yy- benzeşmesi:

Bu hâdise, y ünsüzünün g'nin daha gevşek boğumlanmasına sebep olmak suretiyle kendine benzetmesi şeklinde meydana gelir; az görülen bir benzeşme türüdür: köyye köyge (4-39), süyyen "seven" (7-5), tiyyen "deyen" (17-32).

Diğer İlerleyici Yöndeki Tam Benzeşmeler:

-m b->-m m-: 'gaíbim mar (3-173), akşam molğan (8-147).

-kğ->-kk- : yakka "tarafa" (4-140).

-kg->-kk- : belcikke "Yıldızeli'ne bağlı bir köy" (15-130).

-st->-ss- : dossun (16-100).

Görüldüğü gibi bunlar, örnekleri biri ikiyi geçmeyen benzeşmelerdir.

2. İLERLEYİCİ YÖNDE YARIM BENZEŞME

Kumuk ağzı, ilerleyici yönde yarım benzeşme türünde fazla örnek vermez:

-lg- -ly- benzeşmesi:

Kelime kök ve gövdelerinin sonunda bulunan l ünsüzünün, -gen sıfat-fiil ve -ge yaklaşma hâli ekinin g ünsüzlerini kendisi gibi akıcı hâle getirmesi suretiyle meydana gelir: berilyen<berilgen "verilen" (1-53), gelyenini "geldiğini" (2-3), bilyenibiz "bildiğimiz" (5-41), gelyensen "gelmişsin" (6- 99), gelyendik "gelmiştik" (8-3), gelyendiler (15-2), gelyenleni<gelgenlerni (15-226)

-m d->-m n- benzeşmesi:

Örneği fazla olmayan fakat komşu kelimenin ünsüzünü etkilemesi açısından enteresan olan bir benzeşme türüdür: ulanım na<ulanım da "oğlum da" (8-68), atam na (8-92), oturayım nep "oturayım diye" (15-169), bısam na "isem de"

(16-113). Bir örnekte benzeşme kelime içinde olmuştur:
aldımna < aldımnda "önümde" (16-111).

-n b- -n m- : keseyen molğallar "kesiyorlarmış"
(8-101).

B. GERİLEYİCİ ÜNSÜZ BENZEŞMESİ

1. GERİLEYİCİ YÖNDE TAM BENZEŞME

-nl->-ll- benzeşmesi:

Son sesi n ünsüzü olan bir kelimeye ilk sesi l ün-
süzü olan bir ek geldiğinde meydana gelen bir benzeşmedir.
En çok -lar/-ler çokluk ekinin l'si bu hâdiseye sebep ol-
maktadır: samal'lık (3-400), ollar (4-62), samallığ (5-
47), galğallar "kalmışlar" (8-122), yibermeyeller "gön-
dermemişler" (15-291), izleyeller "aramışlar" (15-10),
ulallar "oğlanlar" (16-110), geteyeller (18-3), tikgeller
(20-118), gayıllar "kayın (birader)ler" (21-129).

-rl->-ll- benzeşmesi:

Az görülen bir benzeşme hâdisesidir: yuvarlarbız
"yuvarlarınız" (3-501), tüzülüller (5-48), salıllar (10-
13), karalallılar "Karalarlılar" (15-138), tüllü (16-48).

Diğer Gerileyici Yöndeki Tam Benzeşmeler:

Bunlar, her birinin birer ikişer örneği bulunan ben-
zeşmelerdir:

-ğn->-nn- : inne (3-339, 408, 515).

-hm->-mm- : memmeti (21-189). Bu kelime önce h
ünsüzünün düşmesi, sonra m ünsüzünün ikizleşmesi hâdisesi

olmuş olabilir.

-ln->-nn- :yannızman "yalnızım" (21-147).

2. GERİLEYİCİ YÖNDE YARIM BENZEŞME

Fazla görülmeyen, örnekleri az olan benzeşmelerdir:

-n b->-m b- : om beş (15-302), ombaşını (17-130).

-zs->-ss- : gelmeSse (3-486), bilmeSse (4-48),
bolmaSsa (5-266).

-md->-nd- : şindikiler (3-341, 345), şindî (15-189).

C. UZAK ÜNSÜZ BENZEŞMESİ

-l-n>-n-n benzeşmesi:

bılan (ile) edatının ve ekleşmiş olan ile (ile) edatının bozulmuş şekillerinde görülür: benimnen (3-170), at bınan (4-35), 'karne minendi (9-12), tırpan munan (10-23), gözerinen "elekle" (10-25), may mınan "yağ ile" (11-50), nāzimnen (15-281), zornan (17-95), başımınan (19-51).

s-ç->ç-ç benzeşmesi:

Örneği fazal olmayan bir benzeşmedir: çaçıP<saçıp "ekerek" (1-23), 'çıçgağı (3-84), çaçıp (15-81), çaçar-bız (15-12), çaçlarına (17-31), çiçğan "sıçan,fare" (20-92).

b-n->m-n benzeşmesi:

mindim<bindim (1-3), munda "burada" (3-352), munu (8-148), min (15-224), mennen<benden (17-110), munna <

Y. C.
Yükseköğretim Kurulu
Tatasyon Merkezi

bunda "buraya" (20-18).

AYKIRILAŞMA

Boğumlanma noktaları aynı veya birbirine yakın olup yanyana veya aralıklı bulunan iki ünsüzden birinin boğumlanma noktasını başka yere kaydırması şeklinde gerçekleşen aykırılaşıma hâdisesi, Kumuk ağzında fazla görülmez: lençberlig_ëtdik (8-61), mafāt_ëtti < vefāt (8-68), mihak_ğak (15-243), daKğa (19-59), hakKat (20-62).

Kumuk ağzında asıl aykırılaşıma, kelime kök ve gövdesinin son ünsüzüyle ekin ilk ünsüzünün sedalılık-sedasızlık bakımından uyumsuz olmasıdır: naÇipde (1-12), göçdük (1-28), icaT_ëtdiler (3-131), getdik (4-14), tarihten (5-39), çapdım "koştum" (6-74), yılatdın "ağlattın" (6-77), artda "arkada" (7-11), çıkdım ki (8-189), tüpde "dipte" (8-173), yetişdik (9-2), gakdı < kalkdı (10-19), aytdım "söyledim" (14-8), dutğallar "tutmuşlar" (15-149), 'çay_ içdik (17-18), tutduk (20-11). Ancak söz konusu ünsüzlerin yer yer bu uyuma girdiği de görülür: içtim (3-102), gëttin (4-94), ettiryen (5-43), sattık (8-17), arıttık (16-127).

ÜNSÜZ İKİZLEŞMESİ

Kumuk ağzında ünsüz ikizleşmesine uğramış bir hayli kelime vardır. Bunlardan bazıları kalıcı ikizleşmelerdir:

ullu "büyük" (1-56), yañnıdan "yeniden, tekrar" (3-384), giççi "küçük" (11-13), neççik "nasıl" (21-76). Hâdisenin görüldüğü diğer kelimelerdeki ikizleşmeler geçicidir: 'gıssasını < kıssasını "kısas olanını" (1-1), büttün (3-223), yettisi de (8-62), dörttü (8-69), 'kessib_aşa (11-57), iççine (11-14), bizze (17-114), geççe iç (19-79), iççeri (21-39).

İkiz ünsüzlerin tekleşmesi hâdisesi derlediğimiz metinlerde pek görülmez: evelde (3-126), apturazak (20-110), sıhıyā (21-190).

ÜNSÜZ DÜŞMESİ

ğ düşmesi:

İki ünlü arasında kalan ğ ünsüzünün düşmesi, sık sık karşılaşılan bir hâdisedir: yaşaānlar "yaşamışlar" (1-25), kullandııbiz (2-14), doğumluman "doğumluyum" (4-3), eer (5-81), bāıp "karşı, doğru" (6-74), ğaraān "bakmış" (8-161), ğaytaraānda "dönünce" (9-20), 'yıın_étilir-di (10-23), yuurasan (11-42), turaān "atamızın) durduğu" (14-1), tereı "ağacı" (15-119), yaraşaān (16-47), çalaān (19-81), beenirsen̄ (20-2).

İlk hecenin son ünlüsü olan ğ ünsüzü de bâzen düşer ve aynı hecenin ünlüsünün uzamasına sebep olur: ūraşaymıs (4-123), ūrenip (5-41), 'yāmır (10-49), bārına (15-206). Benzerlerine mukabil, ulan ve buday kelimelerindeki ğ düşmesi, aynı hecedeki u ünlüsünü uzatmamıştır; hattâ bu

kelimelerdeki söz konusu ünlülerin, bâzı istisnalar hâriç tutulursa, normalden daha az sürede boğumlandığını görüyoruz: budaylanı "buğdayları" (3-300), buday (10-20), ulan (17-56).

Bâzı kelimelerde, kendilerini korumaları beklenen k ve k ünsüzleri iki ünlü arasında kaldıklarında ğ ünsüzüne dönüşerek eriyip yitmektedirler: 'youdu < yok idi (1-35), ördee < ördeğe < ördeği < ördeki "yukarıdaki" (3-276), yanımdaı < yanımdaki (6-86), youken < yok iken "yokmuş" (8-195), halii < hâliki "şimdiki" (9-8), seiz (15-8), giççidi < küçük idi "küçüktü" (17-9).

h düşmesi:

İki ünlü arasında kalan alınma kelimelerdeki h ünsüzü sık sık düşer: mair (1-76), neāyet (2-6), maallene (3-221), yauT (4-106), yau (5-27), daıl (15-215),

Hızlı konuşma sebebiyle bâzen kelime başındaki h ünsüzleri de düşer: keyf_al (3-352), bu_unkar (6-61), sen_iç (8-175), bu_anı (14-9), tokuz_üz_āneni < tokuz yüz hāneni "hānenin" (15-208), tiren_atdınna (17-53), geççe_iç (19-79), sāmi_ocanı (20-6). Birbiri ardınca hızla söylenen kelimelerden ikincisinin başındaki h ünsüzünün düşmesi yanında, bu sebebe bağlı olmadan da bâzı kelimelerin başındaki h ünsüzünün düştüğü görülür: ali < hali "şimdi" (1-37), āmen < hemen (3-221), iç (5-87), usūsü (5-142), 'iç (20-50). Bunlardan hali kelimesindeki düşme yaygınlaşmaktadır.

Hece ve kelime sonunda h düşmesi nâdiren meydana

gelir: inşalla (5-82), āmetge (18-5), sōbed_eterler (19-71).

İç seste hece başında h düşmesi bir örnekte görülür: velāsılı (17-115).

r düşmesi:

İsimlerin çokluk eki almış şekillerine -nı/-ni ilgi hâli eki veya yine -nı/-ni yükleme hâli eki geldiğinde çokluk ekinin r'sinin düşmesi, bir iki istisna dışında kâideleşmiştir: olanı < olarnı "onların" (1-12), zatlanı "şeyleri" (3-308), börekleni "böreklerin" (11-23), üyleni "evlerin" (15-48), mērmileni (17-114), 'kartlanı "kartları" (20-27). Diğer şekillerde çokluk ekinin r'si bâzen düşer: suvlaı (3-275), bizimkilē (15-144), zamanlādan (15-103).

sonra ve bir kelimelerinin r ünsüzleri çok defa düşer: sōna (1-27; 3-352; 8-59; 11-6), bi (1-40; 3-197; 8-84; 10-44).

Geniş zaman ekinin r ünsüzünün düşmesi çok seyrek görülür: aytadı < aytardı "söylerdi" (15-295).

Yaygın olarak kullanılmayan -yor ekinin ünsüzü de düşer: söylüyo (3-342).

ñ düşmesi:

Önce ñ > ğ değişmesi olmak üzere bu hâdisenin iki merhaleden geçerek meydana geldiği anlaşılmaktadır: ber-seiz < berseğiz < berseñiz "verseniz" (3-363), buār "buna" (5-27), saa (8-11), oã "ona" (11-47), saã (12-12), etiñiz (20-4). Görüldüğü gibi ñ ünsüzü düşerken tesirini bir son-raki ünlüyü nazallaştırarak devam ettirmektedir.

y düşmesi:

Ulamaya maruz kalan yüz kelimesinin y ünsüzü sık sık düşer: iki_üz (2-2), dokuz_üz (5-9; 15-216), dokuz_uz (17-1).

Diğer y düşmelerinin görüldüğü kelimelerin sayısı sınırlıdır: öle (4-40), bölē (5-6), öle (15-244).

Şu örneklerde düşmüş gibi görünen y yardımcı ünsüzü aslında bu tür çekimlerde hiç kullanılmamaktadır: yetişdi midī (5-116), ğul mudu "kul muydu" (6-90), saygılıdık (15-73).

n düşmesi:

Az görülen bir hâdisedir: üyleneġin < üylenenin "evlenenin" (1-46), 'sōra (8-67; 19-17; 15-288).

olar (4-81), bular (5-12) gibi zamirlerde n ünsüzünün düşmesi hâdisesi var gibi görünüyorsa da bunların Eski Türkçedeki şekillerini de göz önünde bulundurmak gerekir.

ṽ düşmesi:

Gevşek boğumlanmalı ṽ ünsüzü, ekseriya iki ünlü arasında düşer: dörtöübüz "dördümüz" (3-269), öüzler (10-24), tarlalarıbizni < tarlavlarıbizni (15-11), yuuk "yakın" (15-33), ciya "vişne" (15-110), tizlerimni bāu "dizlerimin bağı" (17-58).

v düşmesi:

'dau (18-20), deam eter (18-19).

t düşmesi:

rasladı (3-253), apdes_alıp (8-130), çiftçiliğimiz (10-15), üs yaklar (15-27), dosumsan "dostumsun" (16-71).

d düşmesi:

efenim (4-11) kelimesinde görülen bu hâdise iki merhaleden geçmiş olmalıdır: efendim > efennim > efenim.

f düşmesi:

çut < çift (9-7), çút (10-17), çutğa "çift sürmeye" (10-31).

l düşmesi: kāsın < kalsın (17-136).

ÜNSÜZ TÜREMESİ

Kumuk ağzında bu hâdisenin örneği çok değildir:

Kelime başında: yüzüm (1-31), yır "şarkı, türkü" (1-68), hammar_üy "anbar odası" (15-27), harmut (15-109).

Kelime içinde: sahat (3-335), sahaTda (5-214), tavaynın_üstünde (11-9). Son örnekte görülen türeme ârizîdir.

Kelime sonunda: seniñkiy de (3-303), zurnay (18-20). Bu kelimelerdeki türeme de ârizîdir.

YER DEĞİŞTİRME

Bu hâdisenin de fazla örneği yoktur: başlış (3-393).

HECE KAYNAŞMASI

Kumuk ağzında hece kaynaşması, ğ, h, y ünsüzleriyle rg̃ ve ng̃ ünsüz çiftlerinin erimesi sonucu meydana gelir:

ğ erimesi ile:

yimē'ni (3-415), girecēmiz (4-22), geldī < geldiği (4-38), alacā < alacağı (5-114), bayrābız (5-119), tirmel-leri < teğirmenleri (8-18), kāt (8-91), ayāmızın (15-75), bayā (15-191), ğuşoturāna (15-289), yuvūdu < yuvuğudu "yakındı" (17-40).

h erimesi ile:

dā < daha (3-238), istirātın eter (4-59), asTa asTa < āheste (19-16), vullā < vallāhi (21-174).

ng̃, rg̃ erimesi ile:

yaklaa yaklarga "tarafllara" (3-455), usullaā (4-21), yaşlılaa (4-174), lisaā < lisānga (5-166), harmāa < harman-ğa (10-24), bulaā < bularga (15-156).

y erimesi ile:

Teklik ve çokluk birinci şahıs emir eklerinin y ünsüzü bâzen eriyerek hece kaynaşmasına sebep olur: gurtarāk mı < kurtarayık mı (5-28), bakīm < bakayım (5-216), bilīm (15-111; 21-22).

İlgi hâli ekinin düşmesiyle:

Pek seyrek meydana gelen bir hâdisedir: atam_ātı "babamın adı" (10-1).

Ş E K İ L B İ L G İ S İ

İ S İ M

A. İSİM YAPMA EKLERİ

1. İSİMDEN İSİM YAPMA EKLERİ

-lık / -lik

İsimden isim yapmada işlek olarak kullanılan bu ek, ünlü uyumları ve çeşitli ses hâdiseleri sonucu çok değişik şekillerde karşımıza çıkar: -lık, -lik, -luk, -lük, -lığ, -lig, -luK, -lüg, -lîğ, -lîK, -lîK, -lûK, -nık. Ünlüsünün uyumlara bağlı olarak değişmesi yanında, n ünsüzüyle biten isimlere geldiğinde, l ünsüzü benzeşmeyle n olur: ramazannık (3-224), garannîk (7-29). Son ünsüzünün değişmesi ise kesin bir kâideye bağlı değildir.

Başlıca fonksiyonları şunlardır:

a. Mücerret isimler: Bu ek Kumuk ağzında en çok mücerret isimler yapmada kullanılır: düñürlükleri (1-39), 'halelik (2-10), gulluK (3-63), yarlılıKdan "fakirlikten" (6-63), seferberlik (8-93), guraklık (10-37), biyiklikte (17-47), átiklikde (21-149).

b. Yer isimleri: samal'lık (3-400), ağaçlıKdan (6-81), mezerlikge (10-39), sazlık (15-135).

c. Alet ve eşya isimleri: 'yavluK "mendil" (3-378), 'gol yavlug "el mendili" (3-408).

-çı / -çi

Bu ek ünlü uyumlarına bağlandığı hâlde umumiyetle ünsüz uyumlarına balanmamakta ve -çı / -çi'li şekilleri, sedalı ünsüzle veya ünlüyle biten isimlerde bile görülmektedir. Bunun yanında sedalı şekilleri az da olsa kullanıldığından ekin büründüğü şekil sayısı değişebilmektedir: -çı, -çi, -çu, -çü, -cı, -cü, -Çı, -Çu

Başlıca fonksiyonu meslek ve uğraşma ismi yapmaktır: yal'ğançısı (3-15), idārecisi (4-62), homuzçu (4-148), yardımçı (5-10), alımçı, satımçı (6-14), tilençi (6- 97), yabancı (8-126), gurtçu (17-17), gınacı (19-66), düünçu "düğün sahibi" (21-23).

-lı / -li

Ünlü uyumlarına bağlı olarak başlıca dört şekli vardır. Bunun yanında sonuna geldiği kelimenin son sesi n olduğunda bâzen ekin l'si benzeşmeye uğrayarak n olur: -lı, -li, -lu, -lü, -lí, -nı.

Hem sıfat hem de isim olarak kullanılabilen vasıf isimleri yapan işlek bir ektir: tayanlı (1-21), zevkli (1-57), 'yavulu (2-35), deligannı delikanlı (3-503), yurtlu (6-82), o yerli "oralı" (8-179), türlü (10-28), teşkilatlı (15-29), eşikli "kapılı" (15-65), tatlı (17-43), mā-denli (21-175).

-ki

Zamir ve sıfat cinsinden isimler yapan ve işlek olarak kullanılan âitlik ekidir. Ünlüsü kalınlık-incelik

uyumuna çoğu defa bağlanır: havadağı (6-55). Bundan başka, ünlü ile biten isimlere geldiğinde ünsüzü bâzen sedalılaştırmakta, bâzen sızıcılaştırmakta, hattâ bâzen de tamamen eriyip yitmektedir: ördeği "yukarıdaki" (1-19), haliyi "şimdiki" (3-111), yanımda (6-86). Böylece ekin çeşitli şekilleri ortaya çıkmıştır: -ki, -Ki, -gi, -ği, -yi, -ği.

-da / -de bulunma hâli ve -ın / -in ilgi hâli gibi isim çekim eklerinden sonra da gelebilen -ki âitlik ekinin örneklerini şöylece sıralayabiliriz: evelkileni (3-338), şindikiler (3-340), çevredeki (5-8), buunki (5-114), gâmişlerinki (10-17), bizimkilē (15-144), etrafınnağı (15-153), şekildegi (15-220), kıyubüzdeğiler (21-30).

-ça, -çe

Başlıca fonksiyonu lisân isimleri yapmaktır: türkçe, gumukça (15-97). Bu fonksiyonunun dışında yaptığı kelime sayısı azdır: barmakçamız "bir yemek adı" (11-38), bir'çe "bütün hâlinde; birbirine yapışık" (15-126).

Örneklerde de görüldüğü gibi bu ek kalınlık-incelik uyumuna girmekte, fakat ünsüz uyumunun dışında kalmaktadır.

-sız / -siz

Ünlü uyumlarına bağlı olarak dört şekli vardır: -sız, -siz, -suz, -süz.

-lı / -li ekinin olumsuz olan bu ek de vasıf isimleri yapar: 'imzâsız (3-251), gönñülsüz (4-124), döğüşsüz (5-163), mûsâdesiz (5-51),

-öv, -v

Sayı isimlerine gelerek topluluk, birliktelik ifadesinde isimler yapan bir ektir. Eski Türkçe -ağu / -egü ekinden gelişerek teşekkül etmiş olan bu ek, düzlük-yuvarlaklık uyumuna girmemekle birlikte kalınlık-incelik uyumuna girmekte ve şu şekillerde görülmektedir: -v, -ev, -öv, -óv, -óv,

Şu isimler bu ekle yapılmıştır: dörtövbüz < dörtövu-büz "dördümüz" (3-269), ekëvnü "ikisini" (6-81), birevge "(hiç) kimseye" (8-176), üçövüvbüz (16-122).

-ğa (-ka)

Sonuna geldiği isim kökünün karşıladığı kavramın dışında kalanları ifade etme fonksiyonunda, işlek olmayan bir ektir. Sadece -ğa ve -ğa şekilleri tesbit edilebilmiştir: başğasına (1-65), başğası (3-326), başğalar (8-15).

Diğer İsimden İsim Yapma Ekleri:

Bunlar, işlek olmayan, örnekleri biri ikiyi geçmeyen isimden isim yapma ekleridir:

-indi (-inti): ilkindi namazını (8-133).

-l : kızıl (11-51).

-daş : yoldaşlarım (6-86), ğardaşım (8-63).

-sa : boyunsa "kağniya koşmak için öküzün boynuna takılan ağaçtan âlet" (10-16).

-uz : yalañuz (8-16).

-k : balağına "camız yavrusu" (6-57).

-man : gocaman (3-503).

-gine : birgine "biricik, bir tanecik" (21-91).

-nekov / -negöv: giççineköv "küçük" (13-11), giççinegöy (19-51).

2. FİİLDEN İSİM YAPMA EKLERİ

-v

Çeşitli ses hâdiselerine bağlı olarak -v, -iv, -ev, -uv gibi şekilleri olan bu ek, Kumuk ağzında işlek olarak kullanılır: giyivlerni "giyimlerini" (1-12), yaşavlanı < yaşavlarını "hayatlarını" (1-61), avruv "hastalık" (3-17), yamav "yama" (5-257), yılavdur "ağlama, ağıt" (7-6), geçeyimiz "geçimimiz" (8-65).

Bu ek bâzen düşer: avrū "hastalık" (14-4).

-mağ / -mek

Mastar eki olan bu ekin ünlüsü kalınlık incelik uyumuna girer; son ünsüzü ise bâzen sedalılaştır. Böylece ekin şu şekilleri ortaya çıkmıştır: -mağ, -mek, -maK, -meK, -meg: bulunmağdabız (2-23), seyir_étmek (3-249), getir-meg_için (4-166), yemeK (4-163), geçmeğe (8-207), ayrıl-maK (7-5).

-ma / -me

Ünlü uyumuna bağlı olarak iki şekli olan bu ek de hafif mastar yapmada işlek olarak kullanılır: gelmemni "gelmemin" (3-352), gétmede (4-106), tógme "dökme(k)"

(6-11), geçmeni "geçmenin" (8-190), tilemeye (18-10).

Bunların yanında kalıcı isim de yapar: dolma "yemek adı" (3-414), ısıtma "sıtma hastalığı" (8-73).

-k

Derleme metinlerinde bu ekin üç şekli görülmüştür:

-k, -k, -K. İşlek bir fiilden isim yapma ekidir: dolağlar (1-13), suvuk (3-224), uhlağğa "uykuya" (9-4), yabışık (15-125), gıcırıklar "bağırıp çağırmlar, cığlıklar" (16-117), tayağnı "değneği" (19-12).

-ak, -aK

Bu ekin yalnız kalın şeklini tesbit edebildik: yatağnı (3-426), Konağ "misafir" (4-107), bıçağ (11-29), gaçağ (17-106), saçağ (21-25).

-m

'ölüm bar dönüm yok (3-150), görümüm "nişanlım" (3-228), sen alımçı men satımçı (6-14), saýrum_étilirdi (10-25), sâlam (15-16).

-n

'gelin (5-118), 'yılın_étilirdi (10-23).

Bu ekten sonra kelimeye g ile başlayan ek veya kelime gelirse, bâzen ñ ünsüzüne dönüşür: sarıñña < sarınga "mâniye" (5-252), geliñ ñórmeye (20-22).

-ıcı / -ici

Bu ekin ayrıca -ucu şekli görülmüştür: atıcı (4-43),

binicisi (5-131), urucu gırcı (15-218).

-ı / -i

Ünlü uyumlarına bağlı olarak dört şekli vardır: -ı, -i, -u, -ü: yazı (3-237), tolu "dolu" (7-40), ölü (8-162), gorkusu (15-147), saldırı (15-194).

-tı / -ti

Çeşitli ses hâdiselerine bağlı olarak şu şekillerde görülür: -tı, -ti, -tu, -dı: yartısı "yarısı" (8-192), toplandığa (15-74), yol kestibizde (17-62), buluntu "karışıklık, sıkıntı" (17-117), okuntubuznu (20-26), garaltı (20-95).

Diğer Fiilden İsim Yapma Ekleri:

Bunlar, örnekleri biri ikiyi geçmeyen fiilden isim yapma ekleridir:

-ğı / -kı / -gi: çalgılardan (2-15), bilgi (2-33), başkı (4-62).

-kin / -ğın : kėskindi (4-178), başğına (6-62).

-ış / -uş : gelişibizde (2-13), gıruluşu (15-52).

-mır / -mur : yāmır (10-38), 'yāmır (10-49).

-ğın : uygun (1-41; 5-77).

-ki / -Ki : ilişkileri (2-25), ilişki (2-31).

-muğ : bulamuğ "yemek adı" (3-482, 484).

-çek : emçeklerim "memelerim" (1-72).

-t : yuvurtğa "yoğurda" (3-29).

B. İSİM ÇEKİM EKLERİ

1. ÇOKLUK EKİ -lar / -ler:

Sonuna geldiği kök veya gövdenin ünlüsüne kalınlık-incelik bakımından uyan -lar / -ler çokluk eki, çeşitli hâllerde bâzı değişiklikler arz eder:

a. Kendisinden sonra her hangi bir ek gelmediğinde hiç bir değişikliğe uğramaz: *oğuzlar* (1-26), *garTlar* "yaşlılar" (5-102), *börüler aşap* "kurtlar yeyip" (9-6), *purhalar* "balkonlar" (15-41), *gençler* (19-70).

b. Bu ekten sonra -de / -da bulunma ve -den / -dan uzaklaşma hâli ekleri geldiğinde de değişiklik olmaz: *körüklerde* "fırınlarda" (3-498), *erkeklerden* (5-103), *yerlerde* (8-14), *azbarlardan* "kapı önlerinden, avlulardan" (15-48), *mevlútlerde* (15-294).

c. -lar / -ler ekinde sonra -nı / -ni yükleme hâli, yine -nı / -ni ilgi hâli ve -ğa / -ge yaklaşma hâli eke-rinden biri geldiğinde, çokluk ekinin r ünsüzü düşer; fakat bu düşme ekin ünlüsünün uzamasına sebep olmaz: *yüzükleni* (3-385), *yıldızlanı* (6-67), *gapılanı* (8-158), *mêrmileni* (17-114); *kôleleni* "kôlelelerin" (3-115), *tahtalanı* (8-153), *üyleni* "evlerin" (15-48); *yaşlağa* "çocuklara" (3-495), *adamlaa* < *adamlarga* (4-184), *aylağa* "aylara" (6-27), *çergeslêge* (15-113).

ç. Çokluk eki, n ünsüzüyle biten bir isme geldiğinde l ünsüzü benzeşmeyle n olur: *gatınnar* < *gatınlar* (3-164), *sarınnarım* "mânilerim" (5-234), *günner* "günler" (17-69). Bâzen de çokluk ekinin l'si kendinden önce gelen bu n ünsüzünü kendine benzetererek l'ye çevirir: *yılallar* (19-42).

2. İYELİK EKLERİ

Teklik 1. Şahıs: Kumuk ağzında bu ek -m'dir. Eğer ünsüzle biten bir isme gelirse yardımcı ünlü alır: 'gal-bim (3-173), esime gelse "hatırlasam" (5-215), oğum < okum (6-73), atam (8-7), góynüm (20-145).

Teklik 2. Şahıs: -ñ. Bu da ünsüzle biten isimlere yardımcı ünlü alarak gelir: atañ (6-7), beñziñ betiñ (8-73), arziñ (11-22), dossuñ < dostuñ (16-100).

Teklik 3. Şahıs: -ı, -i, -u, -ü, -sı, -si, -su, -sü. Görüldüğü gibi ünlü uyumlarına ve sonuna geldiği ismin son sesinin ünlü veya ünsüz olmasına göre sekiz şekli vardır: gózesine "kaynağına" (3-297), deerı (5-157), hu-yu (6-92), yartısı (8-151), açınnan "açlığından" (9-10), gën_üsdüne < gene üsdüne (11-27).

Çokluk 1. Şahıs: -bız, -bız, -buz, -büz; -mız, -mız, -muz, -müz. Asıl çokluk birinci şahıs ekleri birinci gurup-takilerdir; yani -bız'lı şekillerdir; ancak belli bir kâideye bağlı olmaksızın -mız'lı şekiller de kullanılır: 'kó-yübüzde (1-33), yurtubuzğa (1-28), kóyümüze (3-135), şekillerimizye (4-1), bilyenibiz "bildiğimiz" (5-225), usulumuz (10-9), ayāmızını (15-75), adatıbiz (20-45).

Çokluk 2. Şahıs: Bu ek -ñız, -ñız, -ñuz, -ñüz şeklinde olmakla beraber, çoğu zaman ekin ñ ünsüzü ya düşer, ya sızıcılışır ve ğ olur veya akıcılışarak y ünsüzüne dönüşür: nasibiğizni "nasibinizi" (1-43), vāsıtañızla (2-36), gätinlariñız (3-299), sütüñüzünü (3-371), şerbetiñiz (3-392), yoluuz (5-137), itiğiz (6-4), geliniğizni (21-9).

Çokluk 3. Şahıs: -ları, -leri: oprağlarını "çamaşırırlarını" (3-299), günleri (15-313), bayları (16-40), itleri (17-109).

Kumuk ağzında iyelik ekleri konusunda ilgi çekici bir durum vardır. O da, bazı belirtisiz isim tamlamalarının iyelik eki almadan kuruluyor olmasıdır: para kise (3-336), bel bav "bel bağı" (3-407), 'gol yavluğ "el mendili" (3-408), at arabanı "at arabayı" (3-416), aş üyye "mutfığa" (3-433), as bala "as yavrusu" (6-52), 'homuz toy "akordeon çalınan düğün" (8-117), gaz may "gaz yağı" (9-8), tut derekler "dut ağaçları" (15-110), alma derek "elma ağacı" (15-116), davultoy "davul çalınan düğün" (21-42).

3. HAL EKLERİ

a. İlgi Hâli: -nı, -ni, -nu, -nü. Bu ekler bazı istisnalar dışında ünlü uyumlarına bağlanırlar: kóyübüzünü "köyümüzün" (3-508), peygamberni (3-353), birisini (6-97), anamını (8-2), urusnu "Rus'un" (8-32), suvnu (15-46), ocağını (17-42).

Bir iki örnekte ekin ünlüsünün düzlük-yuvarlaklık uyumunun dışında kaldığı görülür: giyevní (4-90).

İlgi hâli ekinin çokluk ekinden sonra gelmesi hâlinde, bu ekin r ünsüzünün düşmesine sebep olduğunu, çokluk eki bahsinde belirtmiştik.

Ağız bölgesinde bunların yanında seyrek olarak kullanılan başka ilgi hâli ekleri de vardır. Metinlerden tesbit ettiğimiz bu ekleri örnekleriyle beraber sıralıyoruz: ulanıñ (3-448), kóyün (4,29), giyeví (4-128), néyin nesi-

dir (4-142), mahsullarıñ< mahsullarınıñ (10-35), yemeiñ_ adı (11-1).

Pek az olarak belirtili isim tamlamalarında ilgi hâli ekinin düştüğü görülür: atam adı "babamın adı" (1-2),

b. Yükleme Hâli: Yaygın olarak kullanılan yükleme hâli ekleri -nı, -ni, -nu, -nü'dür. Bu ekler de ünlü uyumlarına bağlanırlar: köynü (1-29), geçeni "geceyi" (1-44), zatlını "şeyleri" (8-21), yavulunu "Yavuluyu" (15-206), ağacı "ağacı" (17-102), okuntubuznu (20-26), nişan-nı_etti (21-8).

Bir iki örnekte ekin düzlük-yuvarlaklık uyumunun dışında kaldığı görülür: bekevní "Bekev'i" (6-84), Bu tür kelimelerde uyumun bozulmasına v ünsüzünün sebep olduğu açıktır.

Kumuk ağzında ikinci derecede kullanılan yükleme hâli ekleri olarak -ı, -i'yi, sadece düz ünlülü kelimelerde görüyoruz: sandığını (1-54), gatınıñı (3-71), yemeklerini (4-180), aytğanımı "söylediğimi" (5-241), akileriñi_ alıp "akülerini" (21-43). Görüldüğü gibi bu ek, isimlerin üçüncü şahıs iyelik eki almış şekillerine n yardımcı ünsüzünü (zamir n'sini) alarak gelmektedir.

Teklik üçüncü şahıs iyelik ekini almış isimlerden sonra yükleme hâli eki olarak -n (bir yerde -ñ : savutuñ "tabancasını" (15-146) kullanılır: tilin "dilini" (3-121), atın "adını" (15-297), birin "birisini" (16-124), ışın "ışığını" (17-35), incisin (20-10).

Teklik ikinci şahıs iyelik eki almış bâzı isimlerin yükleme hâli eksiz olarak ifade edilebilmektedir: 'mama-yın "(senin) memeni" (3-100), góz yaşıñ "göz yaşını" (5-205).

c. Yaklaşma Hâli: Kumuk ağzının çok şekilli eklerinin başında yaklaşma hâli eki gelir. Asıl yaklaşma hâli eki -ğa, -ge olmasına rağmen bugün bu ekler çok değişik şekillere girmiştir. Aslını bir parça muhafaza etmiş şekilleri, kullanım çokluğu sırasına göre. şunlardır: -ğa, -ye, -ga, -ga, -ge, -ka, -ge, -ke, -ge, -Ke. Bunlardan ilk üçü yaygın olarak, diğerleri seyrek kullanılır.

Ekin -ğa, -ge şekli, daha çok, ünlüler ve akıcı ünsüzlerle, kısmen de sızıcı, özellikle z ünsüzüyle biten isimlere getirilir: yurtubuzğa (1-28), altıncığa "alıncı (kişi)ye" (5-58), 'amasyağa (8-27), 'üçgözenge (8-29), gırğa (17-20), elge "ele" (17-125), ortağa (19-2), Çokluk eki almış isimlere yaklaşma hâli eki geldiğinde, çokluk ekinin r'si düşer; böylece iki ünlü arasında kalan yükleme hâli ekinin ünsüzü sızıcılaşılarak ğ sesine dönüşür: baylağa "zenginlere" (6-28), özdenleğe (6-92), çerGESleğe (15-113), gızlağa (16-4). Bâzen bu hâdise, n ünsüzüyle biten isimlere geldiğinde de meydana gelir: lisağa < lisān-ğa (5-166).

-ye şekli, ek, daha çok akıcı, bâzen de sızıcı z ünsüzüyle biten ince ünlülü kelimelere geldiğinde teşekkül eder: âdetleribizye (2-15), üyye "eve" (3-450), örye "yükarıya" (4-133). Bir örnekte ç ünsüzüyle biten kelimede bu şekil ortaya çıkmıştır: gócz'ye "göçe" (1-29).

-ğa, -ğa şeklini, ünlüyle ve akıcı, sızıcı ünsüzlerle bitenler dahil olmak üzere, daha çok süreksiz sedasız ünsüzlerle son bulan bâzı kelimelerde görebiliyoruz: malğa (1-23), dostğa (3-59), toyğa (4-93), uhlağa (9-4), otunga (13-13). Bu örnekleri, ekin aslının muhafaza edildiği şekiller olarak görebiliriz.

Ekin diğer şekillerine seyrek olarak rastlanır: reislikge (3-265), yakka (4-140), itke "köpege" (6-5), üygê (8-102), belcikke (15-130), geliñge (19-85).

Yaklaşma hâli ekinin şekilleri bunlarla da bitmez. Muhtelif fonetik hâdiseler sonucunda girdiği diğer şekilleri şöylece sıralayabiliriz:

-a, -e: Ünlüyle biten isimlere geldiğinde, ekin ünsüzü bâzen eriyip yiterken, diftongla beraber ek fonksiyonunu ifâyâ devam eder: uzunyaylaa (4-117), girmee (4-175), sibîryaa (8-185), kıbla (10-40). Bu şekil, çokluk ekinden sonra da hece kaynaşması şeklinde ortaya çıkabilir: üylee < üylerge "evlere" (3-267), gonaqlaa (5-93).

-ña, -ñe: n ve ñ ünsüzüyle biten isimlere geldiğinde, ekin ünsüzü n ile birleşir veya onun tesiriyle ñ ünsüzüne tekâmül eder: geliññe < gelinge (3-483), kirpiğiñe (5-251), gardaşıña (6-12), cañña (7-14), o yañña "o tarafa" (8-135), goynuña (16-60), erteññe ader (19-74).

-â: Bir örnekte, hece kaynaşmasıyla teşekkül etmiş bir şekildir: yanıâ (17-104).

Kumuk ağzında, bunların yanında, yine -ğa, -ge'den teşekkül etmiş, ancak çekim sırasında bu şeklin hiç bir izini taşımayan ve Türkiye Türkçesinden geçmiş olan -a, -e

eki de yaklaşma hâlini ifade için kullanılmaktadır. Ekin bu şekli, tabii olarak üçüncü şahıs iyelik eki almış isimlere -n- (zahir n'si), ünlüyle biten isimlere ise -y- yardımcı ünsüzünü alarak gelir: yahasına (3-309), işine (4-183), izah_etmeye (5-42), esime gelse "hatırlasam" (5-215), balağına "camız yavrusuna" (6-57), türkiyaya (8-192), 'hârîye "sofaya" (17-33), terezeye "pencereye" (17-105).

Yaklaşma hâlinin bazı örneklerde eksiz ifade edildiğini görüyoruz: ızma başladı "kızmaya başladı" (17-35), tabancasın alma onnar bardı "onlar tabancasını almaya gitti (20-65).

Bazı örneklerde de ekin asıl fonksiyonunun dışında kullanıldığı görülür: yatmağı odası "yatak odası" (15-28), fabrika işleymen "fabrikada çalışıyorum" (15-231), toyğa seyir etebiz "düğünü seyrediyoruz" (20-72).

ç. Bulunma Hâli: -da, -de ekleriyle ifade edilir.

Ek, kalınlık-incelik uyumuna bağlanırken, ünsüzü bazı istisnalar haricinde ünsüz uyumunun dışında kalır: şerbetde (1-52), otobüsde (1-67), tebende (3-271), hürmetde (4-142), kıyde (5-84), artda (7-11), paytahtda (8-33), tokatda (15-200).

Ekin ünsüz uyumuna bağlandığı örneklerde -te, -Te'li şekilleri teşekkül eder; ancak bunlar istisna sayılacak kadar azdır: memleketTe (4-119), kıkte "gök yüzünde" (6-42), tüFekte (17-120).

-da, -de eki, n ünsüzüyle biten isimlere geldiğinde çoğu kez ünsüzü benzeşmeyle n olur: üçgözenne (8-43), eti-

leyenne (15-45), zamanınna (15-111), tal boyunna (6-26), guçānna "kucağında" (17-56).

Yaklaşma hâli eki yerine bâzen bulunma hali ekinin kullanıldığı görülür. Bu örneklerin hepsi de işaret zamirlerinden yapılmış yer zarflarıdır: meni munda gelmemni mahsatı "benim buraya gelmemin sebebi" (3-352), onna gêteler "oraya gidiyorlar" (3-390), onna gêter (3-469), sen ne gel onna "oraya sen de gel" (8-59), munda yelip "buraya gelip" (15-24). Sonuncusu hariç, diğer örneklerde bulunma hâli ekinin d ünsüzü benzeşmeyle n olmuştur.

d. Uzaklaşma Hâli: -dan, -den. Bu ekin ünlüsü de kalınlık-incelik uyumuna bağlandığı hâlde, ünsüzü her zaman uyum dışında kalır: suvdan (3-267), o yakdan (5-169), tatavuldan "dere, ark, su yolundan" (7-15), tertipden (10-7), taşdan (15-14), devetden "Davut'tan" (15-245).

Bâzen ünsüz uyumunu bağlanıyorsa da aslında bu, yarım kalmaktadır: goçTan (16-92).

Bulunma hâli eki gibi bu ekin ünsüzü de son sesi n olan isimlere geldiğinde çoğu zaman benzeşmeyle n olur: içinnen (3-13), alayınnan (4-34), artınnan (5-145), ulannan "oğlandan" (8-80), kilisesinnen (16-70). m ünsüzünün yanında ise yarım benzeşmeyle yine n olur: anamnan (8-78),

e. Vasîtâ Hâli: Bu hâl umumiyetle bulan (ile) edatı ve bunun değişmiş, bâzen de ekleşmiş şekilleriyle ifade edilir: posda bulan (3-257), gelin bılan (4-68), süydüm bılan (5-217), mal bulan (7-40), ürkmesi bılan (17-81), gözlar bulan "cevizlerle" (21-24); 'karne minendi (9-12),

gaşık munan (11-56),

ile edatının bozulmuş şekilleri de vasıtâ hâli eki olarak kullanılır: vesileyle (2-34), tezemenen (3-313), akşamınan (4-128), barmaımızınan (11-32), zornan (17-128), bıçaklan (17-132), tayaķnan "değnekle" (19-16).

-n vasıtâ hâli eki bir kaç örnekte kalıplaşmış olarak görülür: ya'yan (3-420).

f. Eşitlik Hâli: Bu hâli ifade etmek için -ca, -ce, -ça, -çe ekleri kullanılır. Ünsüz uyumuna bâzen, kalınlık-incelik uyumuna her zaman bağlanır: bizimçe "bizim dilce" (1-68), kısaca (2-3), müddetçe (5-33), epeyce (8-145), incelikce (11-24), gızılça (11-53), bizim tilceni "bizim dili" (14-12), gölayca (15-35).

Bu ekle yapılmış soru sıfatı: neçé "ne kadar" (15-2).

4. SORU EKİ

-mı, -mi, -mu, -mü. Ek, sonuna geldiği kelimenin ünlüsüne bağlı olarak bu dört şekilde bulunduğu gibi, çeşitli fonetik hâdiseler sonucu ünlüsü bâzı değişikliklere uğramaktadır: şö mu (3-20), cenāze mi (4-25), 'var mı yok mu (4-27), çeten misen "sepet misin" (5-235), sen miseñ (7-14), baş'lık mı (14-21); bayrak mı (21-52); äşitdiñ m_onu? (4-117).

S I F A T

A. VASIFLANDIRMA SIFATLARI

ğart_acıyım "yaşlı büyükannem" (1-3), al yavluk
"kırmızı mendil (3-57), sarı mayda "sarı yağda" (3-11),
daray çapıt "ipek kumaş" (3-496), aşık_ulan (6-2), yaruk
yıldız (6-27), hassas makinalar (10-28), etli kufde (11-
48), sarı_alma (12-13), altın taht (16-3), cahil zaman
(16-80), ak_kağızğa "ak kâğıda" (16-129), kutuğ_usıyünnü
(17-10), sarp tavğa "sarp dağa" (17-87), erşi yaşğa "çir-
kin oğlana" (19-26), yaññı gelinmen "yeni gelinim" (21-
132).

B. BELİRTME SIFATLARI

1. İŞARET SIFATLARI

bu : bu seFer (4-141), bu paşapurt (8-15), Bâzen
ünlüsü yarıdüzleşir: bî yıl (15-230).

şu : şu çalacaam gayde "şu çalacağım oyun" (2-
16), şu dualar (6-26), Arada şo şekli de kullanılır: şo
gız_özü (6-59).

o : o minavñı "o ekmeği" (3-501), o yerde (5-76),
Bâzen yarı daralır: ö zaman (1-50), ö devê (9-21), Bâzen
da incelir: 'ö yerde (3-29).

2. SAYI SIFATLARI

a. Asıl Sayı Sıfatları

bir kiío (5-31), éki tene (3-437), üç Kişi (10-31), dört deliğanlı (5-267), beş gün (4-164), 'altı sené (8-12), yéti gat (3-14), yétte yıl (3-45), 'seğiz gèce (8-159), toğuz dene (9-16), oñ ñün "on gün" (21-94), on beş dağga (19-60), yirme dört arba (20-33), gırh_āneye (1-18), elli_at (4-54), yüz_elli sene (15-64), dokuz_üz hāne (15-216).

b. Sıra Sayı Sıfatları

birinçi (15-14, 26), ikinci (3-265; 4-73; 15-15).

c. Üleştirme Sayı Sıfatları

birer (3-371, 488; 8-44, 55), iKişer (8-186).

3. SORU SIFATLARI

ne "ne" : Çeşitli ses hâdiseleri sonucu şu şekilleri ortaya çıkmıştır: nê, ni, na: ne zat_aytarşan "ne (şey) diyorsun" (20-84); nê zaman (5-76), nê yerde "nerede" (8-127); ni yerde (4-75), niyêrden (4-141), ni 'yérye (15-204); 'na ğadar (14-18), na ğader (21-19).

neşik "nasıl" : neşik gelyenini "nasıl geldiğini" (2-3).

neçé "ne kadar" : neçé yıl_alda "kaç yıl önce" (15-2).

ğaysi "hangi" : ğaysi yıl "hangi yıl" (15-1).

ğaç "kaç" : ğaç kişi (4-170).

hángi "hangi" : hángi nesil (2-18).

4. BELİRSİZLİK SIFATLARI

bir : bir tilençi (6-97), bi ahrabam (8-17).

bi gaç "bir kaç" : bi gaç gün aradan (3-140), bi gaç dene (3-407).

başğa "başka" : başğa birileri (3-181), başğa arhadaşları (10-6), başha bir kóyğê (21-3).

her : her akşam (4-90).

barı, beri "hep, bütün" : barı oklardan "bütün oklardan" (6-73), beri milletni "bütün milleti, herkesi" (20-68).

hiç, iç "hiç" : hiç yêrre ağa "boş yere akıyor" (3-137); iç kimse (5-87).

bāzı : bāzı ādetleribizye (2-15), bāzı yenilikler (15-89).

bütün : bütün azbarlardan "bütün kapı önlerinden" (15-48), bütün gatinlar (20-39).

felan, filan : felan günñe (20-24); filan gızni (3-247).

bıssürü : bıssürü yemekni (21-148).

Diğer Belirtme Sıfatları:

óbür yakğa "öbür tarafa (1-47), obir arkadaşına (5-148), tebendei yurtubuzğa "aşağıdaki yurdumuza" (1-27); ördeî kóynü "yukarıdaki köyü" (1-29), ördee kóyden "yukarıdaki köyden" (3-226); dier kabileler (2-33); értesi gün (4-182); evvelki düzen minen "evvelki düzen ile" (9-16).

Z A R F

A. YER VE YÖN ZARFLARI

teben "aşağı,aşağıya" : teben tüsyennen "aşağı indikten" (3-129).

götüyérli "geri, geriye" :götüyérli gaytıp "geri dönüp" (1-14).

geri : gerisi ğeri gótüyérli góçüp "geriye, gerisi geriye göçüp" (8-147).

içgeri "içeriye" : içgeri muçıǵıǵlar "bir Çeçen boyu" (16-53).

B. ZAMAN ZARFLARI

hăli "şimdi" (3-300; 8-119; 15-317), hali "şimdi" (1-60 4-50), ali hali "şimdi" (1-37); şindi_o (5-94), enni "şimdi" (16-118; 21-154); demin "biraz önce" (4-67); ilk eveľā (3-346; 5-124), evveľā (4-169), evveli (3-366), eveli (10-5), ável (8-102); alda "önce" (15-2; 21-24), al-dın "önce en, eskiden" (20-109); sōna (3-118); āmen< hemen (3-221), hemen (5-149); gine (5-91;18-17), ğene (8-131, 185; 15-88); neāyet< nihāyet (2-6); artıh (4-170), artıh (18-8); buún (3-320; 15-25,189); buǵún (15-91); aǵşam (6-53); ğeçe (9-3), ğeçe ğún "gece gündüz" (15-150); erteñe "sabaha" (9-3), taññala "sabaha, sabahleyin" (21-27).

C. HAL ZARFLARI

bulay "böyle" (3-145,312), bŭlay (12-11); şolay "şöyle" (1-60; 5-254), şulay (3-168), şolay (8-77), şŭlay

(3-494, 498; 8-21; 17-43; 18-2); olay "öyle" (1-38; 3-328; 8-39; 10-8); böyle (3-249), bōlē< böyle (5-6); şöyle (5-57); öle< öyle (5-97, 137; 8-175; 15-244); ärüv "iyi, güzel" (3-117; 8-104); 'ärüv (8-66; 20-10, 27); eyce "iyice" (5-29; 11-42), eyce "iyice" (5-214; 8-66); iyce (4-134, 148; 11-51); iyi "iyi" (4-41), tavatır<te-vātūr "çok iyi(ce)" (4-119).

Ç. MİKTAR ZARFLARI

kóp "çok" (1-26; 3-261, 506; 15-106; 21-137), çoh çok (10-44); eñ (3-329; 19-57), en (1-55; 5-64, 99, 163); epèyi "epey, oldukça" (3-456); daa< daha (4-87), daha (5-8), daha (5-65), dā< daha (19-15).

D. SORU ZARFLARI

nèye "niye" (15-131; 17-35), ni'ye (4-94); nasıl olur (10-39), nasıl (14-15), nèççik "nasıl" (21-76), nèçik (21-95), nèççig_ëtTin (21-58).

Z A M İ R

A. ŞAHIS ZAMİRLERİ

Şahıs zamirlerinin önce yaygın olarak kullanılan şekilleri verilmiş, daha sonra her çekimin altına ikinci derecede ve seyrek olarak kullanılan şekilleri sıralanmıştır.

1. YALIN HAL

Teklik 1. şahıs: men	Çokluk 1. şahıs: biz
2. şahıs: sen	2. şahıs: siz
3. şahıs: o	3. şahıs: olar

mên, ben "ben"; ô, u "o"; ollar, onnar, onlar "onlar".

2. İLGİ HÂLİ

Teklik 1. şahıs: meni	Çokluk 1. şahıs: bizni
2. şahıs: seni	2. şahıs: sizni
3. şahıs: onu	3. şahıs: olanı

menim "benim"; senni, seniñ "senin"; bizim "bizim"; siziñ "sizin"; olarnı, onlanı, onnariñ "onların".

3. YÜKLEME HÂLİ

Teklik 1. şahıs: meni	Çokluk 1. şahıs: bizni
2. şahıs: seni	2. şahıs: sizni
3. şahıs: onu	3. şahıs: olanı

bizim, bizin "bizi"; sizin "sizi"; olarnı, onnari "onları".

4. YAKLAŞMA HÂLİ

Teklik 1. şahıs: mağa

2. şahıs: sağa

3. şahıs: oar

Çokluk 1. şahıs: bizye

2. şahıs: sizye

3. şahıs: olağa

maa, maña, mağa "bana"; saã, saa, sağa "sana"; oğar, oãr, oğa, oña, oã, "ona"; bize, bizè "bize"; sizge, sizge "size"; olargã, olağa, ollaa, onnağa "onlara".

5. BULUNMA HÂLİ

Teklik 1. şahıs: mende

2. şahıs: sende

3. şahıs: onda

Çokluk 1. şahıs: bizde

2. şahıs: sizde

3. şahıs: olarda

6. UZAKLAŞMA HÂLİ

Teklik 1. şahıs: menden

2. şahıs: senden

3. şahıs: ondan

Çokluk 1. şahıs: bizden

2. şahıs: sizden

3. şahıs: olardan

mennen "benden"; onnan "ondan".

B. DÖNÜŞLÜLÜK ZAMİRİ

Kumuk ağzında kullanılan dönüşlülük zamiri öz'dür. Bunun yanında az da olsa kendi zamirinin de kullanıldığı görülür: kendibizni (4-4).

Teklik 1. şahıs: özüm

2. şahıs: özüñ

3. şahıs: özü

Çokluk 1. şahıs: özübüz

2. şahıs: özüñüz

3. şahıs: özleri

özügüz, özüüz "kendiniz".

Hâllere göre çekimde her hangi bir farklılık göstermez.

C. İŞARET ZAMİRLERİ

İşaret zamirlerinin de önce yaygın olarak kullanılan şekilleri verilmiş, daha sonra her çekimin altına ikinci derecede ve seyrek olarak kullanılan şekilleri sıralanmıştır.

1. YALIN HAL

Teklik: bu	Çokluk: bular
şu	şular
o	olar

bî "bu"; şö "şu"; ô "o"; bullar, bunlar, bunnar
"bunlar"; onlar, onnar, ollar "onlar".

2. İLGİ HÂLİ

Teklik: munu	Çokluk: bulanı
şunu	şulanı
onu	olanı

bunu, bunî "bunun"; bularnı "bunların"; şularnı "şunların"; olarnı, onlanı, onnarıñ "onların".

3. YÜKLEME HÂLİ

Teklik: munu	Çokluk: bulanı
şunu	şularnı
onu	olanı

mînu, bunu, bunî "bunu"; şonu "şunu"; bularnı "bunları"; onnarı "onları".

4. YAKLAŞMA HÂLİ

Teklik: buğar	Çokluk: bulağa
şuğa	şulağa

oğar

olağa

buār, muna, buar, buğa, buña, buā "buna"; oğār, oar, oğa, oār, oā, oña "ona"; bulaā, bulağa "bunlara"; olağa, olaa, onnağa "onlara".

5. BULUNMA HÂLİ

Teklik: munna

Çokluk: bularda

şunna

şularda

onda

olarda

munda, bunda, bında "bunda".

6. UZAKLAŞMA HÂLİ

Teklik: bunnan

Çokluk: bulardan

şunnan

şulardan

onnan

olardan

bından "bundan"; şinnan, şöndan "şundan"; ondan "ondan".

Kumuk ağzında işaret zamirlerinin bulunma ve uzaklaşma hâli eklerini alarak "orada", "burada", "şurada" gibi yer belirleyici kelimeler yaptığını görüyoruz: onna ciyilğan gatınnar "orada toplanan kadınlar" (3-382), o da onna bayılıp "o da orada bayılıp" (8-159), gızımı da çağırıp onna górdüm "kızımı da çağırıp orada górdüm" (8-188), onnan "oradan" (3-383), şunna şunu yaññız 'goyma! "şunu şurda yalnız bırakma!" (8-137).

Ç. BELİRSİZLİK ZAMİRLERİ

En çok kullanılan belirsizlik zamiri "herkes" kelimesidir. Ancak bu zamir çok değişik şekillerde karşımıza çıkar: herkeç (1-24, 51; 3-403), herkeÇ (3-396), herKec_o (1-58), herkeş (1-62), herkeş (3-330), herkeS (3-382), herKes (4-180), herkez (5-54).

Diğer belirsizlik zamirlerini şöylece gösterebiliriz: 'hePisi (21-73), 'bäribiz "hepimiz" (20-90), hepibüz (21-46); bütünü para atar "hepsi para atar" (20-42); birileri (3-181), birler< birileri (8-197); bāzıları (1-62), kimisi (3-483), kimse (5-131); birisi birisini "birisi birisinin" (1-34); ötekiler (8-123); öbürü (3-229); seniñki (3-248).

D. SORU ZAMİRLERİ

kim : muradına kim yetti (5-233).

hangisi : hangisini (11-22).

ne, né, no: ne_o (3-253), né dey "ne der" (3-360),
né berécekler (5-28), no bola "ne olur"
(13-16).

F İ İ L

A. FİİL YAPMA EKLERİ

1. İSİMDEN FİİL YAPMA EKLERİ

-la- / -le-

İsimden fiil yapmada en çok kullanılan ek budur: üylenme "evlenme" (1-33), ğararlaşdıraydılar (1-45), sırtlanıp (3-299), duğalarlar (3-394), izledī'ñe ğóre "aradığına ğöre" (4-8), durahlaTdırırılar (4-32), selamlar (5-136), yaralanĝan "yaralanmış" (6-63), 'söyleşip (8-98), yoklaytur "yoklaya dur" (8-201), uhlakĝa "uykuya" (9-4), farahladı (10-43), iylerimiz "yoĝururuz" (11-12), hırlama (12-14), izleyeller "aramışlar" (15-10), işleymen "çalışırım, çalışıyorum" (15-231), oylaşdık "düşündük" (16-120), tokulacak "dövecek" (17-86), aylanır "döner" (19-6), şüphelen-gen "şüphülünmış" (20-77), yılatayık "aĝlatalım" (21-103), urlaylar "çalışıyorlar" (21-108).

Sadece bir yerde ekin ünlüsünün daraldıĝını görüyoruz: sóyliyeg "söyleyelim" (3-344).

-la-/ -le- eki, n ünsüzüyle biten isimlere geldiğinde ünsüzü benzeşmeye uğrayarak n olabilir: annaşdık (17-34).

-al- / -el-

kóbeldi "çoğaldı" (1-25), azalt (3-226), ornołğan < orun-al-ğan "yerleşmiş" (6-39), daralma (10-36), kıynal-masun < kıyın-al-ma-sın "zahmet çekmesin, üzülsün" (16-131).

-a- / -e-

yaşadık (1-27), gapandı (3-217), oynamağa (5-52), tilençi "dilenci" (6-97), boşatağanna "boşalttığında" (8-161), aşanır "(yemek) yenir" (10-8),

-ı- / -u-

okutğan "okutmuş" (8-144), taşınırdı (10-27),

-ar-

suñarımız "sularız" (15-11), suvarğallar "sulamış-lar" (15-52).

-da- / -de, -ta- / -te-

Her zaman ünsüz uyumuna bağlanmaz: açılılamak iste-diim (2-17), tohdar "durur" (5-147), haydatdıñ "sürdür-dün" (6-78), çağılday "çağılıyor" (7-23), 'tokdatğan "durdurmuş" (8-156).

-k-

biriktiler (21-50).

-mse-

benimseip (15-84).

2. FİİLDEN FİİL YAPMA EKLERİ

-ma- / -me-

i- fiili hariç bütün fiillere gelerek olumsuz fiiller yapar: u'satmağanlar "benzetmemişler" (1-13), garga-mayman "beddua etmiyorum" (3-40), yaşınmadan "gizlenme-den" (3-452), tabılmağan için "bulunmadığı için" (4-143), aş_aşamağanlarını "yemek yemeyenleri" (4-163), avrumasın "hastalanmasın" (6-36), 'ayrılma (8-57), eğilmeydi "ekil-miyordu" (10-30), salınmay "koyulmuyor" (11-7), hırlama (12-14), gıdırmaybız "dolaşmıyoruz, gezmiyoruz" (15-93), yibermeyeller "göndermemişler" (15-291).

Ekin ünlüsü, y ünsüzünün yanında bâzen daralır: de-méyler "demiyorlar" (4-133), gelméy "gelmiyor" (5-184), uzatmıyak (17-49).

-n-

Fonksiyonu, dönüşlü ve pasif fiiller yapmaktır: yahalanıp (1-6), düşünür dartınır (3-356), yaşınmadan "giz-lenmeden" (3-452), suçlandı (4-103), 'el çalınır (5-72), tilençi (6-97), süyüngên "sevinmiş" (8-133), aşanır "ye-nilir" (10-8), salınmay "koyulmuyor" (11-7), baylanıp "zenginleşip" (15-81), tağınsa < takınsa (16-98), aylanır "döner, dolanır" (19-6), şüphelengen "şüphelenmiş" (20-77).

-l-

Pasiflik ve meçhullük ifade eden fiiller yapar: berilyen "verilen" (1-53), cıyıldık "toplandık" (3-165), ge-tilir (4-47), aşalmaq "yemeyecek" (5-11), iyelmesin "e-

ğilmesin" (6-38), tabulayım "bulunayım" (7-30), 'bayılıp (8-159), gavûrulacak (11-50), burulup "dönüp" (12-7), buzulsun "bozulsun, yıkılsın" (16-65), düşünülür (18-6), tağılırlar "takılırlar, şakalaşırlar" (19-88), tüzülüp (20-62), sayulacak "sağılacak" (21-186).

-ş-

Ortaklaşma ve oluş bildiren fiiller yapar: vuruşdu (3-317), büzüşüp (4-132), dolaşır (5-118), 'söyleşip (8-98), yetişdik (9-2), garşılaşdık (10-42), oylaşdık "düşündük" (16-120), annaşdık (17-134), bekeleşeybiz (21-70).

-r-

Faktitif ekidir: tüşüryenden "indirdikten" (5-168), bişirîmiz "pişiriyoruz" (11-34), aşırabız "yutuyoruz" (17-48), giyirtip "sokup" (20-107).

-t-

Faktitif ekidir: tanıtip (1-64), azalt (3-226), du-rahlatdırırlar (4-32), suutmağ "soğutmak" (4-57), aşatır "yedirir" (5-85), sürtermen "sürterim" (5-251), yaşırtğın-lay "gizlenerek, gizli gizli" (6-64), okutğan "okutmuş" (8-144), boşatağanna "boşalttığında" (8-161), gapatamız "kapatıyoruz" (11-16), incitir (15-221), çığartırman "çı-kartırım" (16-84), yılatayık "ağlatalım" (21-103).

-dır- / -dir-

Faktitif ekidir. Ünlüsü ünlü uyumlarına girdiği hal-de ünsüzü bu bakımdan belli bir sisteme dahil olmaz; yani

ünsüz uyumuna bâzen girer, bâzen girmez. Buna göre ekin şu şekilleri vardır: -dır, -dir, -dur, -dür, -tır, -tir, -tur, -tür, -Tır. Şu fiillerde bu eki görüyoruz: yetiştir-yenler (1-22), haptırdıñ (3-16), taydır "gönder" (3-71) daıtdırıp bilmediler "dağıtamadılar" (3-329), aytTırır "söyletir" (3-349), sındırıp "kır(dır)ıp" (4-138), ettir-yen (5-43), tiydire "değdirir" (5-199), dediğe (6-63), aldırđığım (7-31), 'geltirt'gen (8-167), öltüreler (15-211), Keltirir (19-5), çaldırmaSlar (19-81), basdırdık (20-27), çaptıracakbız "koşturacağız, yarıştıracacağız" (21-62).

-dar- / -der-

-dar-, -der-, -tar-, -ter- şekillerinde kullanılan bir faktitif ekidir: ahđarmak (2-18), gósderirler (4-40),

-ar- / -er-

Faktitif ekidir: çı'ğarır "çıkarır" (3-121), gayta-rıp "dön(dür)üp" (8-99).

-guz- / -ğuz-

Bu da faktitif eklerindendir: turğuzup "kaldırıp" (4-95), turğuzdular "kaldırdılar" (17-40).

-ala- / -ele-

Fiili kuvvetlendirme fonksiyonunda bir ektir: oğalayım "ovalayım" (3-100), guvaladım (6-81), un atalaymız "un karıştırırız, yoğururuz" (11-4), guvalacaksan "kova-layacaksın" (15-151).

-a-

Bunun fonksiyonu da fiili kuvvtelendirmektir: sordular moradılar "sordular mordular" (8-211), buzakenler "bozmuşlar" (15-139), soradın "sordun" (15-191).

-kun- : yolkunurdu "yolunurdu" (10-22).

-k- : görükme²ydi "görünmüyordu" (14-18).

B. FİİLLERİN BASİT ÇEKİMİ

1. ŞAHİS EKLERİ

a. Birinci Tipteki Şahıs Ekleri: Geniş zaman, şimdiki zaman, öğrenilen geçmiş zaman, gelecek zaman ve gereklilik çekimlerinde kullanılan şahıs zamiri menşeli şahıs ekleridir:

Teklik 1. şahıs: -man, -men

2. şahıs: -san, -sañ, -sen, -señ

3. şahıs: —

Çokluk 1. şahıs: -bız, -biz, -mız, -miz

2. şahıs: -sız, -siz, -suz, -süz

3. şahıs: -lar, -ler

b. İkinci Tipteki Şahıs Ekleri: Görülen geçmiş zaman ve şart çekimlerinde kullanılan iyelik ekleri menşeli şahıs ekleridir:

Teklik 1. şahıs: -m

2. şahıs: -ñ

3. şahıs: —

Çokluk 1. şahıs: -k, -k

2. şahıs: -ğız, -ğiz, -ğuz, -ğüz, -ñız, -ñiz,

-ñuz, -ñüz, -ız, -iz, -uz, -üz

3. şahıs: -lar, -ler

2. ŞEKİL VE ZAMAN EKLERİ

a. BİLDİRME KİPLERİ

1) Geniş Zaman

Kumuk ağzında geniş zaman eki -r ve -ar, -er'dir:

-r ile:

aşa-r-man(ᵐ)

aşa-r-sañ (-san)

aşa-r

aşa-r-bız

aşa-r-sız

aşa-r-lar

bér-i-r-men

bér-i-r-señ (-sen)

bér-i-r

bér-i-r-bız

bér-i-r-sız

bér-i-r-ler

-ar, -er ile:

ayt-ar-man

ayt-ar-sañ (san)

ayt-ar

ayt-ar-bız

ayt-ar-sız

ayt-ar-lar

gèt-er-men

gèt-er-señ (sen)

gèt-er

gèt-er-bız

gèt-er-sız

gèt-er-ler

Metinlerden örnekler:

alırman (1-35), giyirirmen (3-56), aᵑtırırman (3-139), sürtermen (5-251), dermen "derim" (19-27); göyarsañ

(ᵐ) aş-a-:(yemek) ye-.

(11-27), tóğ'ersên (11-47); salır (3-458), süyünür (3-495), gurulur (4-9), çabar "koşar" (6-18), urur gırır (15-220), turğuzur "kaldırır" (19-17); biz_eterbiz (8-52), ay'tar-biz (8-175), çaçarbiz "ekeriz" (15-12); bulğarlar "karar-lar" (3-415), soruturlar "ayakta beklerler" (5-76).

Geniş Zamanın Olumsuzu:

aşa-ma-m (aşa-ma-n)	bér-me-m (ber-me-n)
aşa-maz-sañ (san)	bér-mez-señ (sen)
aşa-maz	bér-mez
aşa-maz-bız	bér-mez-bız
aşa-maz-sız	bér-mez-sız
aşa-maz-lar	bér-mez-ler

Teklik 1. şahıs dışındaki olumsuz geniş zaman ekinin z ünsüzü sedasızlaşmaktadır: bermesbiS (3-142), galmaS (5-87), bilmeS (8-82), tüşmeSbiz (19-68), çaldırmaS-lar (19-81), gelmeS (20-40). Bu sedasızlaşma bâzen s safhasına ulaşır: bermesbiS (3-143), bolmas (11-37), bermesbiz (21-66).

Diğer örnekler:

alman (3-4), 'ğabilman (3-64), bilmem (4-126), galman (7-11); cıy'yılmaz "toplanmaz" (3-123), u'yalmaz "utanmaz" (3-124), ölçül'mez (5-157), turul'maz (8-14).

Son sesi r olan fiillere gelen geniş zaman ekinin r ünsüzü sık sık düşer: turusañ "durursun" (3-510), ses_ettiri'le (5-70), bişirimiz (11-34), suvarıbiz "sularız" (15-11). Bâzen de l ünsüzünün yanında benzeşmeyle l olur: tüzülül1ler (5-48).

2) Şimdiki Zaman

Şimdiki zaman eki bâzen geniş zaman ifadesi için de kullanılır. Ek, ünsüzle biten fiillere -a, -e; ünlüyle biten fiillere de -y olarak gelir:

-a, -e ile:

ayt-a-man	gét-e-men
ayt-a-sañ (-san)	gét-e-señ (-sen)
ayt-a	gét-e
ayt-a-bız	gét-e-biz
ayt-a-sız	gét-e-siz
ayt-a-lar	gét-e-ler

-y ile:

aşa-y-man
aşa-y-sañ (-san)
aşa-y
aşa-y-bız
aşa-y-sız
aşa-y-lar

Metinlerden örnekler:

ğuyemen "yanıyorum / yanarım" (3-32), sorayman "soruyorum" (6-70), tarayman "tarıyorum/ tararım" (13-10), sanayman "sayıyorum" (15-298); déysen "dersin" (5-20), gáráysan "bakıyorsun" (8-173); yılay "ağlıyor" (1-69), öse "büyüyor" (1-72), gele "gelir" (5-167), uyala "utanır / utanıyor" (6-63), çağılday (7-23), beñe (14-15), yaña "yağıyor" (16-1), aciy (16-50); olturabız "oturuyoruz" (2-

10), g tebiz (3-278), yiberebiz "g ndeririz" (21-116); ne  teler (4-47),  a ıralar (5-191),  lt reler (15-211), 'pancar  rleylar "pancar  alıyolarlar" (20-104).

 ok seyrek olarak  imdiki zaman eki -yor kullanılır: yapıyorlar (3-341), biliy n mu (5-172), atıy k (11-17).

3) G r len Ge mi  Zaman

Bu kipin ekleri -dı, -di, -du, -d , -tı, -ti, -tu, -t  olarak kar ımıza  ıkmakla beraber sedalı  ekiller  ok daha fazla kullanılır; yani sedasız  ns zle biten fiillere de  o u zaman sedalı  ekilleri gelmektedir. Tabii bu konuda kesin bir k ide yoktur; ama sedasız  ekiller istisna sayılacak kadar azdır:

a�a-dı-m	b�r-di-m
a�a-dı-�n	b�r-di-�n
a�a-dı	b�r-di
a�a-dı-k (a�adık)	b�r-di-k
a�a-dı-�ız (a�adı�ız, a�adı�nız)	b�r-di-�ız (b�rdi�ız, b�rdi�niz)
a�a-dı-lar	b�r-di-ler

Metinlerden  rnekler:

ataladım "karı tırdım, yo urdum" (3-29), o  attım (6-72), mindim (16-21),  ı ırdım "ba ırdım" (17-34); a a-dı n (3-247),   itdi n mi (4-117); ge di (3-265), ba dı (5-149), satdı (8-19), g valadı (20-75), t  d  (21-175);  ı -dık (1-19), yiberdik "g nderdik" (3-257), g tdik (10-38),  a ırdık (20-47); eltdi  z "g t rd n z" (3-300), ho  gel-di z (5-120); yaptılar (3-324), eltdiler (8-210), dutdular

(17-82), turğuzdular "kaldırdılar" (21-132).

Ekin ünlüsü düzlük-yuvarlaklık ve kalınlık-incelik uyumunun dışında kalır: 'böyüdük işde (1-17), tüşdük (8-24), yavdı "(yağmur) yağdı" (10-49), saydum "(neği) sağdım" (21-187).

Yine bu ekin ünsüzü, son sesi n olan fiillere geldiğinde benzeşmeyle n olur: geçinnik (8-66), isinniler (21-146).

4. Öğrenilen Geçmiş Zaman

Asıl çekim -ğan, -gen ekleriyle yapılmakla beraber, yer yer bu ekin fonetik değişikliklere uğradığını görüyoruz: Üçgözen'de, ince sıradan fiillere bu ek hep -yen şeklinde gelir. Kuşoturağı ve Yavu'da ise bir iki istisna hariç, hep -gen şeklinde kullanılır. Bu istisnaları ünlüyle veya akıcı ünsüzle biten fiiller meydana getirir. Tabii bu tür fiillere de çoğu zaman -gen şekli gelir: kitleyeller "kilitlemişler" (8-158), is'demeyeller (15-147), yel-yeller < gelgenler (15-289). Bu arada Kuşoturağı ve Yavu'da ince sıradan fiillere bu ekin nadiren -ğen şeklinde de gelebildiğini belirtelim: öl'ğen (8-62). Kalın sıradan fiillere her üç köyde de ekin -ğan, -ğan, -ğal (çokluk ekinin l'sine benzeşmeyle) ve ünlüyle biten ^{fiillere} bâzen -an şekli gelir. Bu bilgilerin ışığında soruşturma metoduyla derlediğimiz örnekleri inceleyebiliriz:

Üçgözen'de:

bar-ğan-man

bér-yen-men

bar-ğan-saň

bér-yen-seň

bar-ğan	bér-yen
bar-ğan-bız	bér-yen-biz
bar-ğan-sız	bér-yen-siz
bar-ğan-lar	bér-yen-ler

Kuşoturağı ve Yavu'da:

bar-ğan-man	bér-gen-men
bar-ğan-sañ (-sın)	bér-gen-señ
bar-ğan	bér-gen
bar-ğan-bız	bér-gen-biz
bar-ğan-sız	bér-gen-siz
bar-ğan-lar	bér-gen-ler

Metinlerden örnekler:

gelyensen (6-99), deyen (3-321), getyen (4-118),
 deen < deyen (4-139); gelyenler (2-6), yerleşyenler (2-7),
 beryenler (1-17), étyenler (1-23), kitleyeller (8-158),
 isdemeyeller (15-147); sür'ğēn (8-149), gelgen_o (8-143),
 üylengen "evlenmiş" (15-292), gétgel'ler (8-156), yerleş-
 geller (15-5), gör'gēller (15-114), tikgeller (20-118);
 tuvğansın (14-12), 'oğuğan (3-260); rasdlaan (4-121), ol-
 turğan (4-123), tarağan "sarmış" (6-40), çıkğan (8-41),
 yalvargan (8-54), 'alı goyğan (8-88), goyğan (20-123);
 galğanmız (8-43); oturğanlar (3-161), çıkğallar (8-15),
 dutğallar (15-149).

Bu ekin sedasız şekilleri pek az görülür: çekkeller
 (15-137).

Öğrenilen geçmiş zaman eki bâzen görülen geçmiş zaman
 ifadesi için de kullanılır: yétti gardaşım bardı, yéttisi

de öl'ğen "yedi kardeşim vardı, yedisi de öldü" (8-62).

5. Gelecek Zaman

Gelecek zaman eki -acak, -ecek'tir. Ancak bâzı fonetik değişikliklere uğramış ve -acaK, -eceK, -acağ, -ecek, -acağ, -eceg, -eçek gibi şekilleri de ortaya çıkmıştır. Bunların içinde en çok kullanılanı -acağ, -ecek şeklindedir. Bir kaç örnekte ise çok daha farklı şekilleri tesbit edilmiştir: anlaycahsan (4-138), gâvuracaḥsan (11-50), soyajaḠman (21-113). Bu son verdiğimiz örneklerdeki şekillerin sistemli olarak görülmediğini hatırlatalım. Bu ekin kullanılışında dikkat çeken bir başka nokta da, ünlüyle biten fiillere -cak, -cek şeklinde geliyor olmasıdır: aşacak "(yemek) yiyecek" (5-15), sakla-cak-san (15-151), tokula-cak "dövecek" (17-86).

Soruşturmada gelecek zaman çekimini şu şekilde tesbit ettik:

bar-acak-man	bér-ecek-men
bar-acak-saṅ (-san)	bér-ecek-seṅ
bar-acak	bér-ecek
bar-acak-bız	bér-ecek-bız
bar-acak-sız	bér-ecek-sız
bar-acak-lar	bér-ecek-ler
aşa-cak-man	
aşa-cak-saṅ (-san)	
aşa-cak	
aşa-cak-bız	

aşa-cak-sız

aşa-cak-lar

Metinlerden örnekler:

bolacağın (4-125), 'alacağın (8-177); 'süründüre-
ceksen (8-87), gıvalacağın (15-151), eteceksen (21-115);
getireceg (4-15), kesecek (5-30), gıvırılacak (11-50), sa-
yılacak "sağılacak" (21-186); çalacağınız (2-16), yibere-
cekbiz "göndereceğiz" (3-255), alacağınız (4-74), gıyacağ-
ınız (4-75), netecekbiz (8-169), gıtecekbiz (21-23), çaptı-
racakınız "koşturacağız, yarıştıracacağız" (21-62); eltecek-
siz "götüreceksiniz" (8-107); yetişecek'ler (5-149), içe-
cekler (3-369).

b. TASARLAMA KİPLERİ

1) Emir

Emir ekleri şahıslara göre değişir:

Teklik 1. şahıs: -ayım, -ayım, -eyim, -ayım; -yım,
-yim (ünlüyle biten fiillerden
sonra).

2. şahıs: —

3. şahıs: -sın, -sın, -sin, -sun, -suñ, -sün,
-süñ.

Çokluk 1. şahıs: -ayık, -ayık, -ayık, -eyik, -eyik;
-yık, -yık (ünlüyle biten fiiller-
den sonra).

2. şahıs: -ğız, -ğız, -ğuz, -ğüz, -yız, -iz
-iz, -uz, -üz.

3. şahıs: -sınlar, -sinler, -sunlar, -sünler

aşa-yım	bér-eyim
aşa	bér
aşa-sın	bér-sin
aşa-yık	bér-eyik
aşa-ğız (aşaız)	bér-iğiz (beriz)
aşa-sınlar	bér-sinler

Metinlerden örnekler:

aytayım (1-1), 'geleyim (3-68), ğarayım "bakayım" (4-139), öleyim (6-50), barayım (7-41), yazayım (10-47), söyleyim (11-1), oturayım (15-169), tartayım "çekeyim" (17-30), açayım (20-145); 'tam et (3-250), 'kessib_aşa (11-57); tiñlasın "dinlesin" (1-1), irisın "erisin" (3-11), 'ohusun (3-44), sinsın "kırılısın" (5-206), ötsün "geçsin" (6-73), görülsün (10-32), ciyilsın "toplansın" (19-54); sorayıK (1-40), ğarayıK "bakalım" (1-40), tüseyiK "inelim" (3-128), yapayıK (3-218), yibereyik "gönderelim" (3-244), yatayığ_ulan (6-16), géteyig_ulan (6-17); izleyiz "arayın" (1-44), vuruğuz (3-156), geliiz (3-223), geliğiz (4-46), 'gėtiiz (8-15), 'geliğiz (8-93), barığiz (17-14), buyuruuz (20-30), yürüyüğüz (20-59), gelsinler (3-241).

Emir eklerinin yaygın kullanılış şekilleri yukarıda verdiklerimizdir. Bununla birlikte, ekin seslerinde az sayıda da olsa başka bir takım değişiklikler de meydana gelmektedir: ğurtarāk mı < kırtarayık mı (5-28), baķım < bakayım (5-216), anna'tayāğ mı (19-66), giriüz (20-61).

Teklik 1. şahıs eki olarak bâzen -alım, -elim kulla-

nılır: baġalım (5-34).

Eski Türkçe -ġıl, ġıl emir ekinden gelişmiş -ġın, -ġın, -ġın ve -ġún ekleri, Kumuk ağzında istekle karışık emir ifadesinde kullanılır: ġalġın "kalasın" (3-39), al-ġın "alasın" (3-46), ġalġın (3-104), ġalġıñ (16-24); ġó-rüngún "görünesin, görüneydin" (16-37).

2) Şart

-sa, -se ekleriyle ifade edilir:

aşa-sa-m	bér-se-m
aşa-sa-ñ	bér-se-ñ
aşa-sa	bér-se
aşa-sa-k	bér-se-k
aşa-sa-ġız (aşasajz)	bér-se-ġız (berseiz)
aşa-sa-lar	bér-se-ler

Metinlerden örnekler:

çıksam (3-32), sorasam "sorsam" (8-178), süysem "sevsem" (19-35); aşasan (11-22), ġórseñ (21-77); yavsa "(yağmur) yağsa" (10-43), tapsa "bulsa" (16-114); bilsek (5-185), tabsak (9-5); berseiz (3-55), ġórseiz (3-354); ġórmeseler (1-43).

3) Gereklilik

Derlediğimiz metinlerde gereklilik kipine rastlanmamıştır. Soruşturma ile derlediğimiz gereklilik çekimini aşağıda sunuyoruz:

bar-malı-man	bér-meli-men
bar-malı-san	bér-meli-sen
bar-malı	bér-meli
bar-malı-bız	bér-meli-bız
bar-malı-sız	bér-meli-sız
bar-malı-lar	bér-meli-ler

C. BİRLEŞİK ÇEKİM

1. HİKÂYE

Kumuk ağzında fiillerin hikâyesi, "fiil + zaman eki + i- fiili + görülen geçmiş zaman (hikâye) eki + şahıs eki" kuruluşuna göre çekilir. Ancak i- fiili, kök olarak çok defa düşer.

a. Geniş Zamanın Hikâyesi:

aşa-r-dı-m	bér-ir-di-m
aşa-r-dı-ñ	bér-ir-di-ñ
aşa-r-dı	bér-ir-di
aşa-r-dı-k	bér-ir-di-k
aşa-r-dı-ğız	bér-ir-di-ğız
aşa-r-dı-lar	bér-ir-di-ler

gelir_idim (6-3), aytar_idım "söylerdim" (7-35); so-
'larıdıñ (8-72); berirdi (5-112), tóyülürdü "dökülürdü
(ikrâm edilirdi)" (4-167), tutarı'dı (8-71), gelir_idi
(10-24), beenilirdi (14-15), homuz soğardı "akordeon ça-
lardı" (15-294); aytardık (5-215), goşardık (10-19), yır-
tardılar (3-327), derlêrdi (4-120), 'derdiler (8-76),

bayrag eterdiler (21-13).

Olumsuz: bermesdiñ (3-146), geltirmesdiler (3-516), bolmaSdı (4-116), 'görünmeSdı (4-185).

b. Şimdiki Zamanın Hikâyesi:

Şimdiki zaman eki basit çekimde ünlüyle biten fiillere -y, ünsüzle biten fiillere ise -a, -e olarak geldiği halde, hikâye çekiminde ünsüzle biten fiillere de bâzen -y li şekli gelebilmektedir. Bu şekliyle hikâye çekiminde yer yer kullanılan şimdiki zaman eki -ay, -ey'dir:

aşa-y-dı-m	ber-ey-di-m
aşa-y-dı-ñ	ber-ey-di-ñ
aşa-y-dı	ber-ey-di
aşa-y-dı-k	ber-ey-di-k
aşa-y-dı-ğız	ber-ey-di-ğız
aşa-y-dı-lar	ber-ey-di-ler

vuradım "vuruyordum, vururdum" (6-83), süyedim "seviyordum" (19-35); tileydi "diliyordu" (1-40), cıyılaydı "toplaniyordu" (1-46), gëtiydi (1-48), okunaydı (15-165), aytadı "söylüyordu" (15-295); içeydik (1-45), cıyadık "topluyorduk" (3-292), kúteydik "güdüyorduk"; tas_ëteydik "kaybediyorduk" (9-4), sa'yadık (15-86), turadık (21-172), deydiñiz (14-22); cuvaydılar "(çamaşır) yıkıyordular" gó-reydiler (3-274), çaçadılar "ekiyordular" (17-72). Bir örnekte çokluk ikinci şahıs eki: deydísiz (14-21).

c. Öğrenilen Geçmiş Zamanın Hikâyesi:

Görülen geçmiş zamanın hikâyesi de bu şekilde çekilir:

bar-ğan-dı-m	aşa-ğan-dı-m
bar-ğan-dı-ñ	aşa-ğan-dı-ñ
bar-ğan-dı	aşa-ğan-dı
bar-ğan-dı-k	aşa-ğan-dı-k
bar-ğan-dı-ğız	aşa-ğan-dı-ğız
bar-ğan-dı-lar	aşa-ğan-dı-lar
bér-yen-di-m	
bér-yen-di-ñ	
bér-yen-di	
bér-yen-di-k	
bér-yen-di-ğız	
bér-yen-di-ler	

Soruşturmada bu şekilde tesbit ettiğimiz çekim, metinlerde bâzı değişiklikler arz eder. Bunlar, bâzı fonetik hâdiseler sonucu ortaya çıkan farklardır. Fiillerin basit çekimi konusunda da bahs_ettiğimiz gibi, en önemli değişme, hikâye ekinin ünsüzünün -ğan ekinin son ünsüzüne benzeyerek n olmasıdır: barğannım (17-4). Bâzen de n ünsüzüyle biten fiillerin çekiminde -ğan ekinin ğ ünsüzünün bu n sesiyle karşılıklı tesirleri sonucu ikisi de ñ ünsüzüne dönüşebilmektedir: aylaññanduk < aylağandık "dönmüştük" (20-70). Bu örnekte hikâye ekinde görülen yuvarlak ünlü, Eski Türkçedeki yuvarlaklığın izini taşımaktadır. Diğer

örnekler:

yazğannıñ " yazğandıñ "yazmıştın" (15-245); gelyendik (5-170), turgannık (8-49); gelyendiler , gelyenniler (15-2).

ç. Gelecek Zamanın Hikâyesi:

aşa-cağ-dı-m	bar-acağ-dı-m
aşa-cağ-dı-ñ	bar-acağ-dı-ñ
aşa-cağ-dı	bar-acağ-dı
aşa-cağ-dı-k	bar-acağ-dı-k
aşa-cağ-dı-ğız	bar-acağ-dı-ğız
aşa-cağ-dı-lar	bar-acağ-dı-lar
bér-ecey-di-m	
bér-ecey-di-ñ	
bér-ecey-di	
bér-ecey-di-k	
bér-ecey-di-ğız	
bér-ecey-di-lar	

baracaidım (8-184); giyeceğidi (20-90); yiberecēdik "gön-derecektik" (3-252), bere'ceidiler (8-212).

d. Şartın Hikâyesi:

aşa-sa-y-dı-m	bér-se-y-di-m
aşa-sa-y-dı-ñ	bér-se-y-di-ñ
aşa-sa-y-dı	bér-se-y-di
aşa-sa-y-dı-k	bér-se-y-di-k
aşa-sa-y-dı-ğız	bér-se-y-di-ğız

aşa-sa-y-dı-lar

bér-se-y-di-ler

e, Gerekliliğin Hikâyesi:

aşa-malı-y-dı-m

bér-meli-y-di-m

aşa-malı-y-dı-ñ

bér-meli-y-di-ñ

aşa-malı-y-dı

bér-meli-y-di

aşa-malı-y-dı-k

bér-meli-y-di-k

aşa-malı-y-dı-ğız

bér-meli-y-di-ğız

aşa-malı-y-dı-lar

bér-meli-y-di-ler

İ S İ M F İ İ L İ

A. GENİŞ ZAMAN

Kumuk ağzında isim fiilinin geniş zamanı, " isim + birinci tipteki şahıs eki" sırasıyla kurularak ifade edilir:

gumuk-man	üylü-men
gumuk-san (gumuk-san)	üylü-sen (üylü-sen)
gumuk (gumuk-dur)	üylü (üylü-dür)
gumuk-buz	üylü-büz
gumuk-suz	üylü-süz
gumuk-lar (gumuk-durlar)	üylü-ler (üylü-dürler)

Metinlerden örnekler:

sabırman "sabırlıyım" (3-62), menmen "benim" (3-165), doğumluman "doğumluyum" (5-39), yaşında'man "yaşındayım" (15-213), yorğunman (17-23), gelinmen (21-132), yannızman (21-147); senseñ "sensin" (3-31), öretmensen (15-96), dostumsan "dostumsun" (16-71); 'öretmendir (1-75), sözdür (7-3); sādıçsız (21-94), tüşgen üysüz "düşen evsınız (dügünde eğlencenin yapılacağı güveyin akrabalarından birinin evi)" (21-95).

B. GÖRÜLEN GEÇMİŞ ZAMAN

"isim + i- fiili (bâzen düşer) + görülen geçmiş zaman eki + ikinci tipteki şahıs ekleri" kuruluşuna göre ifade edilir:

aýruy-du-m ^(*)	üylü-y-dü-m
aýruy-du-ñ	üylü-y-dü-ñ
aýruy-du	üylü-y-dü
aýruy-du-k	üylü-y-dü-k
aýruy-du-ğuz (avruyduz)	üylü-y-dü-z (üylüydüüz)
aýruy-du-lar	üylü-y-dü-ler

yaşıdım "çocuktum" (1-7), şeytanıdım (21-137); yo-ğudu (1-20), ğırıydaydı "kenardaydı" (3-272), ğarısıydı (3-322), kóbüdü "çoktu" (5-234), barıdı (15-34), başğadı "başkaydı" (15-86), Fağır idi (17-98), suvuğudu "soğuktu" (21-135); olaydık "öyle idik" (15-73), túsğên üyüdük (21-93).

C. ÖĞRENİLEN GEÇMİŞ ZAMAN

Kumuk ağzında isim fiilinin öğrenilen geçmiş zamanı iki şekilde kurulur: Birincisi ve yalnız Üçgözen'de kulla-nılanı, -mış / -miş ekiyle kurulur:

aýruy-muş-man	üylü-y-müş-men
aýruy-muş-sañ	üylü-y-müş-señ
aýruy-muş	üylü-y-müş
aýruy-muş-buz (avruymuşuk)	üylü-y-müş-büz
aýruy-muş-suz	üylü-y-müş-süz
aýruy-muş-lar	üylü-y-müş-ler

çirkin imiş (3-113), güzel imiş (3-114), mîkdarıymış

(*) aýruy < avruv: hasta.

(3-281), adammış (6-61).

İkincisi, her üç köyde de görülen ve -ken öğrenilen geçmiş zaman ekiyle kurulan şekildir:

avruy-ken-men

avruy-ken-sen

avruy-ken

avruy-ken-biz

avruy-ken-siz

avruy-ken-ler

oğ_iken "ok imiş" (6-79), 'yoğ_iken "yokmuş" (6-80), 'youken "yokmuş" (8-193, 195).

Bir de yaygın olmayan ve bol- fiili ile kurulan şekil vardır: "isim + bol- fiili +-ğan öğrenilen geçmiş zaman eki" : ismail bolğan atı "adı İsmail'miş" (8-83).

Ç. ŞART

Kumuk ağzında isim fiilinin şartı -sa / -se ekiyle değil, busa (ise) edatıyla yapılır. Buna göre kuruluş şu şekildedir: "isim + busa edatı + ikinci tipteki şahıs eki" busa edatının söylenişi de yer yer farklılıklar arz eder:

avruy musa-m

üylü busa-m

avruy musa-ñ

üylü busa-ñ

avruy musa

üylü busa

avruy musa-k

üylü busa-k

avruy musa-ğız (musaz)

üylü busa-ğız (busaz)

avruy musa-lar

üylü busa-lar

yoḲ musa "yoksa" (3-67), bar mīsa (3-349), suvūḡ musa (5-46), gündüz bīsa (6-68), bar mīsa (9-16), ne tarıḵ busa "ne lâzımsa" (20-13).

Bu arada, istisnâi olarak -sa şart ekinin de kullanıldığını ilâve etmeliyiz: haSırsaḡız "hazırsanız" (3-54), néyse (3-494).

D. İSİM FİİLİNİN OLUMSUZU

İsim fiilinin olumsuz şeklini tûvûl (değil) edatı karşılar. Çekiminde önemli bir fark yoktur: 'tûvûlûdü "değildi" (15-157), tûvûldun "değildin" (19-47), tûḡûldüñ (20-132).

S I F A T - F İ İ L L E R

-ğan / -gen, -ğan / -ğen, -Ken, -yen

En çok kullanılan sıfat-fiil ekidir. Başlıca üç fonksiyonu vardır:

-dık / -dik, -duk / -dük fonksiyonunda: yetişyen zamanlar**ı**bızda "yetiştiğimiz zamanlarda" (1-18), gürğan yurtunda "kurduğu yurtt**a**" (1-20), yayğan orunları "serdiği yataklar" (3-123), yazğanlar**ı**bız "yazdıklarımız" (3-260), tabılmağan için "bulunmadığı için" (4-143), bilye-nibiz "bildiğimiz" (5-41), süygenime "sevdiğime" (6-94), deyenim "dediğim" (7-3), sen bolmağan yerlerde "senin olmadığın yerlerde" (7-33), ölüğenden sōra "öldükten sonra" (8-66), eşitgenim "ışittiğimi" (16-109), beryen mallar**ı**-bız**nı** "verdiğimiz mallar**ı**" (17-3), bitKen sōra "bittikten sonra" (19-57), bitgen soñra (20-45).

-an / -en fonksiyonunda: berilyen "verilen" (1-53), ayırğan (3-10), bakğan tereze "bakan pencere" (3-59), aş-aşamağanlarnı "yemek yemeyenleri" (4-163), étilyen ekmek (5-6), uçğan gusdan (6-59), yazılğan kara hat "yazılan kara yazı" (16-130), iki süygēn "iki seven" (19-39).

-miş / -miş fonksiyonunda: Pek az kullanılır: zayıfla**n** durumda "zayıflamış durumda" (15-91).

-ağan / -eğan, -eyen

Başlıca iki fonksiyonu vardır:

-an / -en fonksiyonunda: geteyenler de "gidenler de"

(1-15), geleyen geteyen "gelen giden" (3-233), üylendireyen "evlendiren" (3-346), gaaan < kağan (5-131), yara-
saan (16-47).

-dik / -dik fonksiyonunda: öteyen zamanda "geçtiği zaman" (1-6), bileyenimi "bildiğimi" (1-68), vuraan çubuk-
nu atı "vurduğu çubuğun adı" (5-189), turağan zaman'na
"kalktığı zaman" (8-90).

-dik / -dik, -duk / -dük

Fazla kullanılmayan bir sıfat-fiil ekidir. Ekin son
ünsüzü iki ünlü arasında sızıcılaştır; bâzen de düşer: kul-
landı**ı**bız (2-14), akmadı**ı**ktan sōna (3-167), uyaldı**ı**nnan <
uyaldı**ı**ğınan "utandı**ı**ğınan" (6-65), ataladı**ı**ktan sōna "yo-
ğurduktan sonra" (11-5), annatdīna göre (15-64).

-acak / -ecek

Az kullanılan bir sıfat-fiil ekidir. Bu ekin son ün-
süzü de iki ünlü arasında sızıcılaştır; bâzen de düşer:
ğuracak yerni "kuracağı yeri" (1-11), aytacaam da yok
"söyleyeceğim de yok" (5-263), aşacānı "yiyeceğini" (6-
104), yataca**ı** bi tahta "yatılacak ..." (8-154), ya**ı**gacak
a**ı**ğacı**ı**bız "yakacak ağacımız" (15-22).

-mış / -miş

geçmişibiz için (2-12).

-an / -en

geçen (2-9), soğannaa < soğanlar**ı**ğa "(akordeon) çalan-
lara (4-113).

buña beñzer (5-224).

Z A R F - F İ İ L L E R

-p

En çok kullanılan zarf-fiil ekidir. Ünsüzle biten fiillere gelirken ünlü uyumlarına bağlı olarak yardımcı ünlü alır: tolŭp (1-48), dep "deyip, diye" (3-120), turğuzup "kaldırıp" (4-95), eltip "götürüp" (5-174), torlap "toplayıp" (6-57), tayıp "kaçıp" (8-160), biyîp "oynayarak" (7-41), ğarap "bakıp" (7-22), bŕŕŭler aşap "kurtlar yeyip" (9-6), burulup "dönüp" (12-7), tutîp (13-3), turup "kalkıp" (15-121), sorap sora-p "sorup" (16-46), taşlap (16-72), cuvup "kıkayıp" (17-68), sallāp (17-77), olturup (19-10), sīnap "sinerek" (21-142).

Pek seyrek olarak bu ek sedalılaşıp: yahalanīb (1-7), verīb (4-123).

-ğanda / -gende, -ğanda / -ğende, -yende

-ınca / -ince fonksiyonunda bir zarf-fiil eki olup çok kullanılır. İnce sıradan fiillere bâzen y'li şekilleri gelir. Yine, ekin birinci ünsüzü, ünlü ile biten fiillerden sonra geldiğinde bâzen eriyip yiter: bolğanda "olunca" (3-131), başlaanda (3-497), vurğanda (5-204), tuvğanda da "doğunca da" (6-36), daılğanda "dağıldığında" (15-3).

Ekin d ünsüzü bâzen benzeşmeyle n'ye dönüşür: gel-yenne (8-144), yürüğenne (17-109).

-ağanda / -eğende, -eyende

Bu da -ınca / -ince fonksiyonunda zarf-fiiller yapar. Fonetik bakımdan da aynı değişikliklere uğradığı görülür: salaanda "koyunca" (3-487), geteende (4-43), geteyende (9-11), baraanda (13-7), gelegeende (14-9), biteyenne (19-1).

-ğınca / -ginçe, -ğünça / -yünçe

Bu da -ınca / -ince fonksiyonunda zarf-fiiller yapar: tapğınca "bulunca" (1-11), tiyginçe "değince" (6-101), öl-yünçee "ölesiye, ölünceye kadar" (7-6), getginçe (17-136), bargınca (20-60).

Bu ekin şu örnekte geçirdiği değişiklik, kaynak şahsın dil sürçmesinden ileri gelmiş olsa gerek: 'ölügün^üye gadar "ölünceye kadar" (8-64).

-ınca / -ince

-ğınca / -ginçe ekinin ğ / g ünsüzünün düşmüş şeklidir. Bir metinde görülür: goyıncı < koyunca (11-9), suuyunça "soğuyunca" (11-36).

Kumuk ağzında bu zarf-fiillerle bâzen "kadar" edatı olmadan da "kadar" ifadesi verilebilmektedir: bolğunçaa gaydaydıñ sen "oluncaya kadar neredeydin sen" (3-303), kızıl bolğança gavurasan "kızillaşıncaya kadar kavuruyorsun" (11-51), toy bitginçei "düğün bitene kadar" (19-74).

-ı / -i

Yavu'dan derlediğimiz metinlerde görülen bir zarf-

fiil ekidir. Birleşik fiiller yapmada kullanılır: alı kel-
 ğen "alıp gelmiş" (15-291), barı keldiler "gidip geldiler"
 (20-3), alı keldim (20-8), éti keldiler (20-17), kesi gel-
 dik (20-10).

-a / -e

Az kullanılan bir zarf-fiil ekidir: vuruşa tura
 (3-312), çıġarâ Keleler "çıkarıp gelirler" (8-113), ġara
 keldiler "bakıp geldiler" (20-1), bère turalar "verip du-
 ruyorlar" (20-53).

-y

Bu da az kullanılan bir ektir. Ünlüyle biten fiille-
 re -y-e, -y-a şeklinde getirilen zarf-fiil ekinin düşme-
 siyle bunun fonksiyonunu y yardımcı ünsüzünün yüklenmesi
 şeklinde teşekkül ettiği anlaşılmaktadır: aşay turayık
 "yiye duralım" (21-200), yoklay tur "yoklaya dur" (8-20).

Diğer Zarf-fiil Ekleri:

-arak / -erek: köyü olarak (2-21), bolarak (4-14).
 -ġınlay : yaşırtġınlay "gizlenerek" (6-70).
 -madan / -meden: yaşınmadan "gizlenmeden" (3-452),
 ġırılmadan (5-100).

-ken / -kene : derkene (3-168, 174), érerken (19-1).

Soru Ekiyle Yapılan Zarf-fiiller:

Kumuk ağzında, görülen geçmiş zamanın hikâyesinin
 teklik üçüncü şahıs soru şekilleri, zarf-fiil gibi kulla-
 nılır: boldu muydu "olunca" (5-13), ġızışdı mıydı (5-66).

Sâdece görülen geçmiş zamanın teklik üçüncü şahıs soru şekli de aynı fonksiyonu icrâ edebilmektedir: geldi mi "gelince" (5-62), sordu mu "soğuyunca" (11-46).

ZARF-FİİLİN İKTİDAR ŞEKLİ İÇİNDE KULLANILMASI

Kumuk ağzında iktidarî fiil, asıl fiilin p'li zarf-fiili ve bil- yardımcı fiili ile yapılır: vurup bilirse "vurabilirse" (4-45), yüzüp bile misen "yüze bilir misin" (8-202), bolup bile "ola bilir" (10-7).

İktidarî fiilin olumsuzu, bil- ve bol- yardımcı fiillerinin olumsuz şekilleriyle yapılır: geçinip bilmeyenler "geçinememişler" (3-117), vürup bilmesen "vuramasan" (4-47), çığıp bilmeS "çıkamaz" (5-52), hatırlap 'bolmayman "hatırlayamıyorum" (5-224), satıp 'bolmadık "satamadık" (8-16), idarâ etip bolmam "idâre edemem" (8-51), alıp bilmediler "alamadılar" (14-3), yürüp bolmayman "yürüyemiyorum" (16-90), yanaşıp bilmeS "yanaşamaz" (17-89).

İkinci bir iktidarî fiil şekli olarak asıl fiilin -a / -e'li zarf-fiili ve bil- yardımcı fiili ile yapılan kuruluşlar karşımıza çıkar; ancak bu şekil fazla kullanılmaz: alabilirsin (2-33), atnı çababilecê gadâr "atın koşabileceği kadar" (4-36). Bu şeklin olumsuzu, Eski Türkçedeki u- "muktedir olmak" yardımcı fiiline getirilen -ma / -me olumsuzluk ekiyle yapılır; fakat bu çekimde u- kökü düşmüştür: baramam "evlenemem (metinde)" (1-37), gelemen mi "gelemem mi" (7-17).

Çok seyrek görülen üçüncü bir iktidarî fiil şekli de,

asıl fiilin -a / -e'li zarf-fiili ve bil- yardımcı fiili-
ne getirilen -me olumsuzluk ekinden kurulu yapıdır:
gele bilmedi "gelemedi" (16-79).

EDAT

A. ÜNLEM EDATLARI

1. ÜNLEMLER

hā, ha : hā! selāTdin erten, yahya oğlu. (4-2).

hā, saŷut! "ha, testi" (15-18).

ha babam! "haydi!" (17-81).

vay : vay vay vay! (3-200).

lan : hadi lan! (3-200)

2. SESLENME EDATLARI

hay : hay ğaz bala ğaz bala (3-73).

hey : hēy_allāhım (6-76), hey ulanlar (16-109).

ya : hey yā rabbim (8-137).

ay : ay tēğirmen tēğirmen (3-53).

iy : iy, hūkumeT_adamıdır (15-145).

oy : oy yarlılıĝ "oy fakirlik" (6-29).

yāu : yāu! bu ni yērden geldi (4-141), 'oramları
bile yok yāu! "yolları bile yok yāhū!" (15-
127).

hēri : yok hēri! (21-207).

3. SORMA EDATLARI

acaba : ki acaba bayrak gele mi (5-153)

açaba : bizim zamanıbizda bolsa bu yaşlar nēter_idi

aÇaba (9-9):

4. GÖSTERME EDATLARI

- tā : tā eşigni artına büzüşüp galğan "ta kapının arkasına büzüşüp kalmış" (4-132).
 ihi "işte" : ihi böyle (5-48).
 aha "işte" : aha bayrābız! (5-119), aha! bayraknı aldık (21-75).

5. CEVAP EDATLARI

'peki (3-159), ha, peki (15-296); ta'bi! (3-336), tabī (4-176); hē! "evet" (4-34), tuvra tuvra "doğru doğru" (15-122).

B. BAĞLAMA EDATLARI

1. DENKLEŞTİRME EDATLARI

veya : ahır veya samallığ (5-47), beş gün berirler veya altı gün berirler (18-9).
 yahud, yahut: şerbetde yahut ondan sōna (1-52), bir hafta yahud da üç gün, beş gün sonra (4-164).

veyahut, veyahut: gece kalırlar veyahut yerleri yakın mısa alıp gaytarlar "gece kalırlar veyahut yerleri yakınsa alıp geri dönerler (5139), ge'lin atasına veyahut Ta ulan atasına (14-18).

2. KARŞILAŞTIRMA EDATLARI

ya ... ya : ya bi dene ya iki tene (3- 388), ya

ğırh ya elli (3-511).

ne ... ne : ne asarcıkda bar ne órtekóyde ne ğa-
raevlide (3-270), ne motur barıdı ne
biğer barıdı(9-2).

3. CÜMLE BAŞI EDATLARI

fağat "fakat"

buları kimi bızav bakmağa gelyen, kimî bekçi turma-
ğa gelyen; fağat, 'biz de olaydık "bunların kimi buzağı bak-
maya gelmiş, kimisi bekçi olarak çalışmaya gelmiş; fakat
biz de öyleydik" (15-72).

amma

paşapurt algallar, çık'gallar, amma 'malnı satıp 'bol-
madık , diy. "pasaport almışlar, çıkmışlar, ama malları
satamadık, diyor." (8-15)

eğer, eer

eğer bayrak 'görüldü müse tamam "eğer bayrak görül-
düyse tamam" (5-155), bayram ğası mîsa eğer, bayramda ğur-
ban gêter, gine hediyeler geter (18-17).

çünkü

velāsılı şef bılan biz birbiribizden ayrıldık, arbā-
lar çünkü bir arada olmadıınnan "velhâsılı biz şefle ayrıl-
dık, çünkü arabalar bir arada değildi" (17-116).

yāni, yānı

bu mektüpñü 'okuğan; okuğan zamanda o bizim yazğan-
larıbiz bunu kóp aurunı getyen, yānı 'nêteceini bilmeen

"bu mektubu okumuş; okuyunca o bizim yazdıklarımız bunun çok ağırına gitmiş, yani ne yapacağını bilememiş" (3-260).
bu únkar adammış, yānı vurucu gırcı (6-61).

zāten

o yumuşakdan biraz guyarız içine. su salınmay zāten oğa. (11-6).

belki

ğusura bakmaas! sabahdan belli, akşamdan belli içi-
bizde dayanmayğanlar var, yorulğanlar var. belki rahatsız
bolğanlar var (5-79).

yohsa "yoksa"

yāni 'biber minen may goyarsañ isdersen. yohsa
'yuurt munan may goyarsañ. "yāni biber ile yağ koyarsın.
yoksa yoğurt ile yağ koyarsın" (11-20).

illā, illa

baylanı ulanı da illa_o çirkin gız, çirkinleni almay,
kóleleni gızını alaÇakman déyen "zenginlerin oğlu da 'illâ
o çirkin kızı almam, kölelerin kızını alacağım', demiş"
(3-114), "hókümet de ırmak yağadan berir, illā bizden 'ay-
rılma", déyen "hükümet de ırmak tarafından (bir tarla) ve-
rir, illâ bizden ayrılma", demiş" (8-56).

4. SONA GELEN EDATLAR

da, de, Ta, na, ne "da"

Kumuk ağzında çok kullanılan bir bağlama ve kuvvet-
lendirme edatıdır. Son sesi n ünsüzü olan kelimelerin so-

nuna geldiğinde d ünsüzü, benzeşmeyle n'ye dönüşür: "siz de oar" dedi, "posda bulan yiberiiz", dedi. "siz de ona posta ile gönderin, dedi" (3-256), bir gün ne bulay pancar ciymaa gëtebiz "bir gün de böyle pancar toplamaya gidiyorduk. (3-276), şardan na yuvūdu "sahur vakti de yakındı" (17-39).

bısa, busa, mısa, musa, mise, müse "ise"

Birinci ünsüzü neredeyse kullanılış miktarı kadar çok değişen bu edatın ünlüleri de bâzen ünlü uyumlarına bağlanır; tabii söz konusu ünsüz ancak b veya m olarak değişiklik gösterir: on gişi mise (3-509), kóyü bısa (4-22), geldi bısa (4-79), ne mise (5-27), 'görüldü müse (5-156), bar mısa (9-16), topraı 'bar mısa bile (15-80), bir bısa (20-140).

ise

Kumuk ağzında asıl kullanılan ise edatı "bısa"dır; "ise" ise çok seyrek görülür: ne_ise (4-98; 5-41).

ki, gi, kı, çı, çü "ki"

Bu da oldukça fazla değişikliklerle karşımıza çıkan bir edattır. Ünsüzü bâzen ç olurken, ünlüsü de ünlü uyumlarına bağlanabilmektedir: dedi ki (3-202), garaan gi "bakmış ki" (8-161), görün çü (16-105), zannetTim ki (17-27), gel çı (20-84), kı', çok önem verdik o bayraa (21-25).

ki, çı, çı', çu "ki / kim"

Eski Türkçe "kim" bağlama zamiri gibi kullanılan bir kelimedir. İsimlerden sonra gelerek onları başka kelime ve-

ya kelime guruplarına bağlar. Farsça menşeli "ki" bağlama edatıyla karıştırılmış gibi görünmektedir: Böylece "kim" bağlama zamiri, şekil olarak "ki" edatına benzetilerek ki, çî, çî', çu, gibi şekilleri teşekkül etmiştir: atañ ki bar netme gerek "baban var, ne yapalım / ne yapalım baban var" (6-7), malım çî' yok "malım (servetim) yok" (6-13), gul çu seni yeti ataña it bolsun "(o) köle(ler) senin yedi sülâlene it olsun" (6-91), sen çî bulay tûvûl-dün "sen böyle değildin" (12-11).

bile

Az kullanılır: sorasam bile aytmazsan! "sorsam bile söylemezsin!" (8-178).

dahi

Bu edat da az kullanılır: adam dahi vururlar (5-158).

tûvûl, tûğûl, tûûl "değil"

Olumsuzluk bildiren bağlama ve kuvvetlendirme edatıdır. En çok tûvûl şekli kullanılır: oynak tûvûl sabırman "oynak (aceleci, telâşlı) değil, sabırlıyım" (3-62), hekâya mekâya düûl de şu kôyübüz teben geçyen zamanda şu başıbizdan geçyen olaynı annatayık mı? "hikâye felân değil de şu kôyümüz aşağı geçtiği zaman başımızdan geçen olayı anlatalım mı?" (3-125).

C. SON ÇEKİM EDATLARI

bılan, bılan, bulan; mınan, munan, minen, münen "ile"

Eski Türkçe birlen edatından gelişen vasıta ve bera-

berlik edatıdır: öğüzler bilan "öküzlerle" (1-26), mızıha bulan "akordeonla" (2-15), onu bulan "onunla" (3-252), at binan "at ile" (4-35), çevresi bilan, yakınları bilan (5-9), savutları bulan "tabancalarıyla" (15-141), 'atlar ürkmesi bilan (17-81), peygamberin gavli bilan (18-5), abbas bulan (20-1).

mınan, munan, minen, münen şekilleri daha çok Kuş-oturağı'nda görülür: övüzler minen "öküzlerle" (9-3), un munan (11-7), bıçak munan (11-25),

ile

Bu edat Kumuk ağzında ekleşmiş şekilleriyle görülür: taPançasıyla (4-35), homuzlan beraber "akordeonla beraber" (4-61), motırınan (10-32), başımınan (13-10), tayaKnan "değnekle" (19-16). Vasıta ve beraberlik ifadesinde bilan edatı, ile edatına göre çok daha fazla kullanılır.

üçün, uçün, üçün, içün, için "için"

Sebeplik edatıdır. Söz konusu şekillerin hepsi de eşit sayıda kullanılır: bit içün (3-49), meni üçün "benim için" (3-347), toy etmeg için (4-15), alğan için "aldığı için" (8-41), bolğan üçün (8-126), oldu uçün (15-239).

Kimik, gimik, yimik "gibi"

Benzerlik edatıdır. Ünlüyle biten kelimelerden sonra geldiğinde ilk ünsüzü akıcılaşıp y.ünsüzüne dönüşebilir: aytğanı gimik "dediği gibi" (1-63), mekdüp yimik (3-228), özü yimik "kendisi gibi" (3-364), seni gimik ulanlar "senin gibi oğlanlar" (5-256), eşşeK Kimik (12-16), yutaanlar

gimik "yutanlar gibi" (17-45). çarşılar yimik (15-25) örneğinde edatın g ünsüzü, akıcı r ünsüzünden sonra y'ye dönüşmüştür.

gibi

Benzerlik ifade eden bu edat az kullanılır: dediği gibi (4-114), samallığ gibi (5-47).

tengli "gibi"

Bu da az kullanılan bir benzerlik edatıdır: Özüm tengli "kendim gibi" (16-116).

góre "göre"

Karşılaştırma edatıdır: toy etdireni guvvetine góre (4-72), imkánlarına góre (5-1), vakıtına góre (5-91), 'olağa góre (15-29).

ķadar, ğadar, ğader, ğader "kadar"

Mikdar edatı olup çok değişik şekillere girmektedir: allah başa ğader bersin (3-398), ğórdüübüz ķadar (5-177), erteñe ğadar "şabaha kadar" (9-3), beş kilometre ğadar (15-46).

alda "önce"

Zaman edatıdır: bizden alda "bizden önce" (8-47), mennen alda (16-104), iki ğún alda (21-23).

aldıyelli "önce"

Az kullanılır: mennen aldıyelli "benden önce" (17-110).

evvel, evel

bir ğaç ğún eveli (10-5), yüz_elli sene evvel (15-64).

sōna, sōra, soñ, son, sō "sonra"

Bu zaman edatının daha çok sōna ve sōra şekilleri kullanılır: onnan sōna (3-266), ondan sōna (4-70), gız olturğannan son (5-182), ondan sō'ra (8-4), onnan sō (11-19), ondan soñ (11-17), gelgenden sō'na (14-5), danışığdan sōna (20-29), onnan sarā (21-10).

özen "beri"

Bir metinde görülmüştür: esgiden özen "eskiden beri" (15-100).

belli "beri"

Bu zaman edatı da pek az kullanılır: sabahdan belli, akşamdan belli (5-79).

bağıp, bağıp, baıp "doğru, karşı"

Yön edatıdır: teben bağıp "aşağıya doğru" (3-92), tavğa bağıp "dağa doğru" (6-72), kıblağa baıp etilyen "kıbleye karşı edilmiş" (15-58), örgē baıp "yukarıya doğru" (17-87).

tabağ "doğru, taraf"

Yön edatıdır: şunnan tabağ gēt "şu tarafa (doğru) git" (8-128).

dōru "doğru"

betine dōru "yüzüne doğru" (3-436).

ğarşı, ğarşı "karşı"

olaa ğarşı "onlara karşı" (4-83), ğarşı tuvar aylağa "aylara karşı doğar" (6-27).

S O N U Ç

Kumuk ağzında tesbit ettiğimiz önemli gramer özellikleri şunlardır:

1. Kumuk ağzı, ikiz ünlüler açısından zengindir. Bilhassa eşit ikiz ünlülerle alçalan ikiz ünlülerin örneğine çok rastlanır.

2. Kalınlık-incelik uyumu kuvvetlidir. h, ğ, ğ, k, v, ñ ünsüzlerinin kalınlaştırıcı; c, ç, l, r, ş, y ünsüzlerinin ise inceltici tesiriyle yer yer bozulduğunu gördüğümüz kalınlık- incelik uyumu ,kendi içerisinde ses benzeşmeleri sonucu yeni bir ünlü uyumunu hazırlamaktadır.

3. İnce ünlülü kelimelerde g ve k ünsüzlerinden gelişerek teşekkül etmiş olan ğ, ğ, k, ñ, v ünsüzleri, ait oldukları hecenin ince yuvarlak ünlüsüne tesir ederek onları ya yarı yarıya veya tamamen kalınlaştırmaktadır. Bu özelliği taşıyıp da ince yuvarlak ünlüsü kalınlaşmamış kelime yoktur. Bu hâdiseye bağlı olarak ünlü - ünsüz uyumu da bozulmaktadır.

4, Eski Türkçe kelime kökündeki i ünlüleri genişleterek kapalı e ünlüsüne dönüşmüştür.

5. k ve ğ ünsüzlerinin yer yer boğazlılaşarak

k ve ğ ' ya dönüştükleri görülür.

6. Eski Türkçe önsesteki bütün k ve k ünsüzleri sedalılılaşarak ğ ve g olmuştur. Bu hâdise, iç seste az görülür.

7. Eski Türkçe iç ve ön sesteki t ünsüzleri korunmuştur.

8. Alınma kelimelerdeki f ünsüzleri yarı sedalılılaşarak F olmuştur.

9. Olumsuz geniş zaman ekinin z ünsüzü sedasızlaşmaktadır.

10. Sızıcılışma Kumuk ağzının önemli fonetik hâdise-lerinden biridir. Özellikle g, ğ, k ünsüzlerinin sızıcılışması oldukça yaygınlaşmıştır.

11. Eski Türkçe iç ve son sesteki g ve ğ ünsüzleri v olmuştur.

12. -gen / -eğen ve -ge eklerinin yalnız ince ünlülü şekillerinde g ünsüzünün y olması, Üçgözen'de kesinleşmiştir ; bu değişme Kuşoturağı ve Yavu'da bâzen görülür.

13. -nd- > -nn - , -nl- > -nn- , ñğ- , - ñg - > ññ- ; - nl - > - ll - benzeşmeleri çok yaygındır.

14. ğ , h , r ünsüzlerinin düşmesi çok görülen bir hâdisedir. Bunlardan r ünsüzünün çokluk ekinde, bu ekten sonra ilgi ve yükleme hâli ekleri geldiğinde düşmesi, kâideleşmiştir.

15. Bâzı belirsiz isim tamlamaları iyelik eki almadan kurulur: para kise (3-336), as bala (6-52), gaz may (9-8), alma derek (15-116).

16. İlgi ve yükleme hâli ekleri (-nı, -ni, -nu, -nü) şekil olarak aynıdır.

17. İşaret zamirlerinin bulunma ve uzaklaşma hâli eklerini alarak yer belirleyici kelimeler yaptığı görülür: onnaciylğan gatınnar (3-382), o da onna 'bayılıp (8-159).

18. Şimdiki zaman eki, ünsüzle biten fiillerden -a/-e, ünlüyle bitenlerden ise y' dir. Bâzen geniş zaman ifadesi için de kullanılır.

19. Bâzen, görülen geçmiş zaman ifadesi için de kullanılan öğrenilen geçmiş zaman eki, -ğan, -gen 'dir.

20. Gelecek zaman eki -acak, -ecek, ünlüyle biten fiillere -cak, -cek olarak yardımcı ünsüz almadan gelir.

21. Eski Türkçe-gıl , -gil eklerinden gelişerek -gın, -ğın, -ğın, -gün gibi şekillere girmiş olan emir ekleri istek ifadesi için kullanılmaktadır.

22. İsim fiilinin şartı, -sa , -se ekiyle değil, busa (ise) edatıyla yapılır: üylü busa-m .

23. -ğan /- gen ve -ağan / -eğen sıfat -fiil ekinin kullanım sahâsı çok geniştir.

24. Zaman ifadesi için kullanılan zarf-fiiler çoğu zaman "kadar" edatı almadan da " kadar " ifadesini

verebilmektedir: bolġun-ġaa. ġaydaydıñ sen (3-303), kıızıl bolġanġa ġavurasan (11-51), toy bitġinġei (19-74).

25. Üġġözen ve Kuşoturaġından farklı olarak -ı /-i zarf -fiil eki , yalnız Yavu'da ġörülür: alı kelġen (15-29) .

26. Yaygın olarak kullanılan iktidarî fiil şekli, asıl fiilin p' li zarf-fiili ve bil- ile bol- yardımcı fiilleriyle kurulur: vurup bilir'se (4-45).

B İ B L İ Y O Ğ R A F Y A (*)

- Akalın, Mehmet (çeviren): Târîhî Türk Şîvleri, Atatürk Üniversitesi Yay., Ankara, 1979.
- Akbaş, Ali : Yapalak-Ekinözü Ağzı - Ses ve Şekil Bilgisi, (H.Ü. Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı -Bilim Uzmanlığı Tezi-), Ankara, 1985 (basılmamış).
- Arat, Reşit Rahmeti : "Türk Şivelerinin Tasnifi", Türk Dünyası El Kitabı, TKAÉ Yay., s. 305, Ankara, 1976.
- Banguoğlu, Tahsin : Türkçenin Grameri, İstanbul, 1974.
- Bala, Mirza : Kumuklar md., İA., s. 986-990.
- Benzing, J. : Kumukça md., Philologiae Turcicae Fundamenta, 1959, s. 391-406.
- Caferoğlu, Ahmet : Sivas ve Tokat İlleri Ağızlarından Toplamalar, İstanbul, 1944.
- _____ : "Kumuk Türkleri", TK, Dergisi, S.19, s. 9.
- _____ : "Kafkasya Türkleri", Türk Dünyası El Kitabı, TKAÉ Yay., s.1123, Ankara, 1976.

(*) Çoğunlukla metod bakımından faydalanılan eserler verilmiştir.

- _____ : Türk Kavimleri, TKAE Yay., Ankara, 1983
- _____ : Türk Dili Tarihi I-II, 3. bs., İstanbul, 1984.
- Çağatay, Saadet : Türk Lehçeleri Örnekleri, DTCF Yay., Ankara, 1972.
- Dimitriev, N. K. : Grammatika Kumıkskogo Yazıka, 1940.
- Divanü Nûgat-it-Türk Dizini, TDK Yay., Ankara, 1972.
- Ercilasun, Ahmet Bican : Kars İli Ağızları, Gazi Üni. Yay., Ankara, 1983.
- Erel, Şerafettin : Dağıstan ve Dağıstanlılar, İstanbul, 1961.
- Eren, Hasan : "Anadolu'da Kafkasya Türkleri", TDAY Belleten 1961'den Ayrı Basım, Ankara, 1962.
- _____ : Kumuk Türkçesi md., Türk Ansiklopedisi, c. XXII, s. 349-351.
- Ergin, Muharrem : Türk Dil Bilgisi, Minnetoğlu Yay., İstanbul, 1977.
- Günay, Turgut : Rize İli Ağızları, Kültür Bakanlığı, MİFAD Yay., Ankara, 1978.
- İpek, Murat : Üçgözen Köyü Kumuk Ağızı (Atatürk Üni. Fen-Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü -Bitirme Tezi-), Erzurum, 1983 (basılmamış).
- Klaproth, : Kaukasische Sprachen (Qumükischen Sprachproben), 1814.

- Korkmaz, Zeynep : Türkçede Eklerin Kullanılış Şekilleri ve Ek kalıplaşması Olayları, 2. bs., DTCF Yay., Ankara, 1969.
- _____ : Nevşehir ve Yöresi Ağızları, DTCF Yay., Ankara, 1977.
- Kurat, Akdes N. : IV - XVIII. Yüzyıllarda Karadeniz Kuzeyindeki Türk Kavimleri ve Devletleri, DTCF Yay., Ankara, 1972.
- Olçay, Selahattin : Erzurum Ağızı, Atatürk Üni. Yay., Ankara, 1966 .
- Temir, Ahmet : "Kuzey Türkçesi", Türk Dünyası El Kitabı, TKAE Yay., Ankara, 1976.
- Togan, Zeki Velidi : Umumî Türk Tarihine Giriş, II. bs., İstanbul, 1970.
- Yüksel, Zühal : Polatlı Kerç ve Çongar Tatar Ağızı (Gazi Üni., Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü -Yüksek Lisans Tezi-), Ankara, 1985 (basılmamış).

29 ref.

A large, stylized pink 'X' graphic that serves as a background for the text. It is composed of several parallel diagonal lines that intersect to form a large 'X' shape.

M E T İ N L E R

SÖYLEYEN :Kâmil BATUR, 68 yaşında.

DERLEME YERİ :Turhal,Şenyurt,Üçgözen mahallesi.

DERLENEN :a)Köyün kuruluşu ve geçimi (1.Bant,A yüzü),
b)Eskiden kız isteme ve düğün (1.Bant,A yüzü),c)Bir hatırası (1.Bant A yüzü).

-a-

- 1 men bir 'gıssasını aytayım da halî tîñlasın hacı
mañır.atım hacı kâmil.atam adı mu'sa.üçgözende töğdük.
dedebiz 'hamat.gart acaym gafgasyadan gelyenlerdendi.
yüz yaşında örde öldü:"ondan gelyen yurtlarını bâzı giç-
5 çî yaş da bolsak,añlıbizda galğan zaTları 'bar.o şîh şā-
mil yahalanıp bizim kóyübüzden öteyen zamanda men seğiz
on yaşlarında gız yaşıdım.o yahalanıp getyennen sōna
daha onda yurt gurup turup bolmadık,bunda góçup geldik",
'deydi.bizim halknı góçup gelyeni,bin iki yüz elli seğiz-
10 'de samsunğa gelyen'ler.samsundan bunda gelyende hemen
yurt guracak yerini tanığınça,tapğınça yuvuK kóylerde,
naÇipde gonaK bolğanlar.o zaman olanı yaşavlarını,giyiv-
lerni de beg u'satmağanlar:ayaKlarında dırıñ,dolaklar
molaKlar giye'yen bolğanlar.bulanı uşatmay gótüyérli gay-
15 tıp gelyen yurtlarına getyenler de 'bolğan.gelyenler de
on iki hāne bolğanlar.olar da bütün birbirlerine yu'vuK
bolğan,gız alğanlar,gız beryenler.o on iki hāne 'böyüdik
işde kóp bolduk.biz yetişyen zamanlarıbizda otuz gırh ā-
neye çıkdık.bir asır yüz 'yıl oturduk ördeği yurtubuz'da,
20 atabızni,dedebizni gurğan yurtunda.şu olтурған yurtubuz,

ó tayanlı úy de yoğudu.úyleni üstü 'çorak,perdeleri 'ğamış.atalarımız üzüm bavlari yetiştiryenler.biraz habıjey,biraz buday çaçıP ekSeriyeti malga hayás_etyenler.malları kóp bolgan.herkêç güz bolğanda bir síyır soyup
 25 gış boyu aşap yaşaınlar.biz de yetişıyende núfus kóbeldi.
 o óğúzler bilan biz de kóp saban sürdik.óğúz arbalari bi-
 lan kóp sap taşıdık.kóp ıl'yın yaşadık.bunñan sōna bu te-
 bendei yurtubuzğa góçdük.bın dohuz yüz yēdi,elli sekizde
 góç'ye başladık.altmışda bitdi.üç yılda ördei kóynü te-
 30 benye tüşürdik.tebenye tüşveli de yirım beş yıl boldu.
 munda da yaşavubiz erúv.alma terekleribiz var.ördeği yü-
 züm bavlariımız tura.

-b-

'kóyúbüzde úylenme ádetleri áli esgisi gimik tū-
 vúl.esgiden birisi birisini gızıñı tileceg mısa,ulanım
 35 alsa alırman,gızım barsa berirmen dep bir zat 'youdu.u-
 lannı atası beense,ulanı da beıneydi.gızñı atası berse,
 gız da barmam demeydi.ali ulan alaman dese,gız baraman
 dese,so'rap bereler.aldiyallı olay tūvúldü.aldiyellin
 düñúrlükleri de godaydı.gızını tilemeye geldik.hep yú-
 40 vugları gētip tileydi.'olar da bi sorayıK,garayıK;eşı-
 biz dostubuz uygun görse bolur_inşallah,'deydiler.o gay-
 tıP geleydi.bir_iki gün sōna bi daha gēteydiler.uygún
 görüyo mūsalar bereydiler.görmeseler,nasibiğizni başga
 yerden izleyiz,deydiler.'berseler,bir şerbet içecek gē-
 45 çeni gararlaşıdıraydılar.aldiyel cumá aşıamları içeydik
 şerbetni.şerbet içmee de úylenein yaşı yúvugları cíyıl-
 laydı.óbür yakğa gızñı yuugları cíyılaydı.halıñsi gimik

atarbalar,arbalar tolup gétmeydiler.az adam géteydi.beş
altı adam barıp gızñı üyünde şerbet içip geleydiler.bir
50 miayyen bir başlık bardı ó zaman,on iki altun başlık.o-
nu hêç de múnagaşasını,lağırını da étmeydiler.herkêç 'bi-
leydi onu.şerbetde yahut ondan sōna başlık gızñı atasına
berileydi.gızñı atası,gızına o berilyen para bñlan bñ
zatlar alaydı.o zamana göre sandığın,kilimini,yataını,
55 bağır hãlkileni,sılapçısını.en kōp alınan zatlar da olar-
dı.toylar ullu toylar bolaydı,'hanlı.o toylar bir hafta
dávam éteydi.o hanlı toylar kōp zevkli,cıyuv'lu bolaydı.
onu da biráz 'barlar,bay'lar éteydi.herKee o hannı toynu
étip 'bolmaydılar.hanlı toy étip bolmañlar da işde bi
60 giççi toy étip gelinni geltireydi.yaşavubuz şolay.halı
esgi atalarıbızdan galğan yaşavlanı o dññúrlüğleni étip
bolmaybız ali deışdırlar.herkeş de bile.bãzıları da,hacı
mãir āanı aytganı gimik,gıS ulannı,ulan gızñı süyüp 'ber-
meseler,'sarınlar bñlan,'yırlar bñlan birbirlerini tanı-
65 tıp éteyenler de bolaydı.men de lağırnı başgası'na goya-
yım.

-c-

bir otobōsda géteyende şofornu birisi,özü turg ama
bizimçe bir yır ayta.halı men onu bileyenimi de 'bilmey:

70

tavda terek yılay dēy
balta bizim kese dep
giççi gızlar süyüne dēy
emçeklerim öse dep

"sen ne bilesen bu lağırnı?" dedim.o da meni ānānımı,ānā-

nıma o da şasıP galdı.hâli lağırnı hêlmi hocañ bereyik.
75 ne de olsa o 'öretmendir,bi zatlar aytar.aynı işde.men
aytğanım yırını aytaydı o da.haydi!hayd ayt,hacı mair
ayt bı zatlar.

SÖYLEYEN :Nazım ÖZDEN,56 yaşında.

DERLEME YERİ :Turhal,Şenyurt,Üçgözen mahallesi.

DERLENEN :a)Dağıstan'dan göçüş,köye yerleşme (4.Bant, B yüzü),b)Soylarının menşei hakkında (4. Bant,B yüzü).

-a-

- 1 atım nāzım.doumum bin doKuz_üz yirmi doKuz.türkÇe
bin üç yüz,bin iki_üz yetmiş yedi yılların'da,büyük de-
dem,kaşkasyadan türkiyeye neşik gelyenini kısaca izah et-
meK_isteymen.aytğan tārihinde kaşkasyadan batumğa,batum-
5 dan samsuñña,samsundan toKāt vilāyetine otuz beş hāne o-
laraK gelyenler.neāyet kazova bölgesinde bir hayli gıdır-
ğannan sōna üçgö'zel atın'da bir yērye yerleşyenler.bu
yerleşyen yerlerin'de,yüz sene ğadar oturğannan sōna,
kazova içinden geçen yeni asFalt gırıyına yaññıdan göç
10 etyenler.'halelik bu yeni yerleşyen yeribizde oturabız.
bu göç_étmebiz yeni oturğan yērye ğadar gelyenni annat-
ğanıbiz,tārihi geçmişibiz_için annatmış boldum.biraz da
kaşkasyadan türkiyeye gelişibiz'de,neslibizni ādetlerin-
den bahsetmeg_için üylenme ve eğlenme toylarını,kullan-
15 dııbiz çalgılardan mızıha bulan bazı ādetleribizye uygun
ğaydeler çalacaKbiz.şu çalacaam ğayde,çeçen_oyunu.

-b-

bu kısımda açıklamaK_istediim bö'lüm,kaşkasyadan gelişibizde hāngi nesil ve geliş,kabīle atıbizni ahdar-

mak, nakletmek isteymen. KafKasyada kumuklar, noğaylar, ta-
 20 tarlar, borağanlar, garaçaylar, garapapağlar birbirini dil,
 lisan ve örfü âdetleri bir olan kabî'le, üçgözen köyü o-
 larak kafKasyadan gelişibiz'de, borağan kabîlesi olarak
 yerleşmiş, gelmiş bulunmaktadırlar. bu bahisle bizden ve biz-
 den ayrılma, hatTa bir çok haneler, sivas yavu veya tokat
 25 üçgözen olarak birbiri bulan kafkasyadan ilişkileri ve
 akrıbâlık, hısımlık baları devam etti için türkiyede de
 akrıbâlık, hısımlık ve yakınlıkları devam etmektedir. bo-
 rağan, kumuk lisânen örfü âdet ve kabîle bahımınnan ayrı
 tûvûl. ancak kumuk'lar şâfî, borağanlar hanefi bolmasından
 30 kabîle ismi ayrılmış bulunmakta. bu vesile ile 'yavuda
 ilişki kuracağın bazı ad ve isimlerden bahsedeyim: sâmi
 hoca, rüşdü şahin, İsa hangîşi ve diğer bir çok hısımlık akrı-
 badan kumuk ve diğer kabîleler hakkında yeterli bilgi a-
 labilirsin. bu vesileyle üçgözenden yakın akrıbâ ve dost-
 35 ları olan nâzım Özden, 'yavulu akrıbâ dostlarına da sizin
 vâsıtanızla selâm ve hürmetlerini iletir.

- SÖYLEYEN :Kerban ALTUN,56 yaşında .
- DERLEME YERİ :Turhal,Şenyurt,Üçgözen mahallesi .
- DERLENEN :a)Sarınlara (4.Bant,A yüzü),b)Bir hikâye ve sarını (4.Bant,A yüzü),c)Karışık hâtıralar (4.Bant,A yüzü),ç)Kız isteme ve düğün (4.Bant,B yüzü),d)Yeni doğan bebeğin beşiğe salınması,diş hediği ve adak kesilmesi (4.Bant,B yüzü),e)Köyün durumu ve karışık konuşmalar (4.Bant,A ve B yüzleri) .

-a-

1

at mindim akçasın
 öğüz göştüm kaççasın
 alsam seni alırman
 almam senden 'başçasın

5

sapsarı sarı paştan
 sap dağından inmeye
 ahıllı gişi gerek
 aytganımı bilmeye

10

sapsarı sarı paştan
 sap dağınnan çirirsin
 seni menden ayırğan
 sarı mayda irisın

almanı alıncısı

15

içinnen çığar cınsı
 yêti ğat yêrye gırsın
 adamnı yal'ğançısı

20

alma berip haptırdıñ
 kókrek avruv taptırdıñ
 alaman dep yandırdıñ
 almayman dáp 'ğandırdıñ

25

şo mu senni diyyeniñ
 çıyye yavluğ ғыyyeniñ
 barğaniñnan tez bolsun
 ğaytıp üyye 'gelyeniñ

ğattı tişim ğattı dep
 ğatmerye tişim battı dep
 aşamaydıñ nazlanıp
 sen ğalğansañ tebe başda 'paslanıp

30

altı yêti yımırta
 ataladım yuyurtğa
 atılıp ğetti ğaşığım
 senseñ meni 'aşığım

35

ğunye çıksam ğuyemen
 ğumús Tüğme tiyemen
 'ğoyun ğuzu ğudeyen
 'ğoç ulanı 'süyemen

ğapğara gara yı'lan
 gatınıñ ólsün ulan
 on iki bişyen harPiz
 harmanda galğın yaññız

40

men seni garğamayman
 garayğan gözleriñe
 gara garga çoğusun
 baş ucuñda oturup
 culuğ molla 'ohusun

45

yetti yıl yetim galğın,
 seğiz yıl zekat alğın
 men seni gar'ğamayman
 bayram geçe 'aç galğın

50

bit içün bittir içün
 şam atı şattır içün
 aç abay aç eşikni
 giyevnü hattırı içün

55

ay tēğirmen tēğirmen
 haSırsağız diyirmen
 beş manatnı berseiz
 giyevnü üyye giyirirmen

altın yüzzüğü al yav'luk
 gızlanı elhamıdır
 dostğa bakğan tereze

60

yürekni mel'hamıdır

çünkü başda hamır'man
 oynak tıvıl sabırman
 aytgan gulluK baş_üsdüne
 aytganıña 'gabilman

65

maçıyleriñ yoK mu'sa
 mesim sana bereyim
 almaa gücün yoK musa
 kaçıp sana 'geleyim

70

maçığ maçıg_üstüne
 giymem maçıg_üsdüne
 taydır gätiniñi
 gelmem gätin 'üstüne

75

hay gaz bala gaz ba'la
 yımırtası boz bola
 'yerye girsın ulanlar
 gart bolğanda 'gız_ala

80

atılıp mindim arbağa
 golum tiydi torbağa
 sarın_aytıp nêteyim
 seni yimik 'hordağa

eşıg_artTa ili'ne

esgi tonnu bıçğağı
kinge sarın aytayım
üçgözenni 'çıçğağı

85

sarinnarım kóbüdü
salmağa çeten musa
aşar mıydıñ galmadı
saralıp 'koten musa

90

hay gávur ala talas
aş beryene yalıñat
şu gızñı mamayları
teben bağıp 'sallanğan

95

sallansa da gaygırmas
tüğme cíyar menikin
sallanğan ayıp musa
kesip taşla 'senikin

100

teberib açdım tereze
bilmey basdım sanayım
kókğa bağıp yatganda
oğalayım 'mamayın

súkarada süzüpsüñ
süzüp içtim süt gimik
burulup meni góryende
ulluy galğın 'it gimik

105

tatavul boyunda tal'lar
tal boyunda yılanlar
gızlar gırı'lıp bitse
eltip gómer 'ulanlar

110

tatavul boyunda tal 'yâk
hal'vê_étmeye bal yok
haliyi gızlağa
inanmağa 'hal yok

-b-

115 bir de baylarda bi gız va'mış,çirkin_imiş,erşi_i-
miş.bi de kóleleni gızı varmış,o da gu'zel_imiş.baylanı
ulanı da illa_o çirkin gız,çirkinleni almay,kóleleni gı-
zını alaÇakman déyen.atası da rāzı bolmağan musa da ulan
illá_onu alaÇakman déyen,'alğan.alğan sōna da ārúv geçi-
nip bilmeyenler.sōna da bu sarınnı aytğan:

120

yaman dep yahşılarda 'gız goyma
yahşı dep de yamanlardan gız_alma
suıda yılan sağa tilin çı'ğarır
suı sepyende seni betiñ guurur
ahşam yayğan orunnarı cí'yılmaz
yüz tükürseñ o gançık da u'yalmaz

-c-

125

hekaya mekaya düül de şu kóyübüz teben geçyen zaman-
da şu başıbizdan geçyen olaynı annatayık mı?eveld ördeyi
kóyde oturaydık.zaman geçdi,bir,kóynü bir yāĩ ille teben

- tüşeyik dedi.bir yāĩ tüşmeyik dedi.neyse teben tüşdülēr.
teben tüşyennen sōna,bi kaç sene geçyennen sōna bu sefer
130 de belediyelik bolsun dediler.bir yāĩ istedi,bir yāĩ is-
demedi.isteyen yak kóp bolğanda belediyelikni icaT etdiler.
bizim kóyübüzni içinnen ... adaylını saldı.asarcık kó-
yūnnen de ... adaylını saldı.neyse rey berdilēr, ... ga-
zandı.bizim kóyübüz kazanıp bilmedi.
- 135 kóyümūze de çarıkıszdan gelyen beş on hane bar:...ler.
.... olağā "reyiñni maā berirseiz",dey, bizim de örden
geltiryen suvlarımız bar,hiç yēye ağa:buñar.buñarımızni
biri bi yerde yahınıımızdaydı."siz" deyen,"rey berirseğiz
deymen,o suvnu" deyen,"sizye aqTırırman",deyen bular
140 da reyini beryen,o da aqdırmag uçun 'söz beryen.neyse bi
kaç gün aradan geçyen sōna bu ...ler moturnu goşdular,Pu-
ñardan özleni azbarına,tabaā puñluK bulan hark eşmeye baş-
ladılar.bizim kóynü erkekleri de "biz bermesbiS suvunu,
bizim kóynü suv",dedi miseler de,olar da "alacakbiz.berme-
145 yenni góreyim!"birbirine bulay iddaalaşdılar.berirdiñ,
bermesdiñ dey tura,arada biraz ufaK defek gavgalar bol'du.
başçavuş geldi,candarması geldi.kóynü erkekleri gētti busa
da olanı hēç söyletmediler.öyle galdı.
- bir gün gine gelecek,suvnu aqTırarak,dediler.bi an
150 men kendi nefsim dedim ki "'ölüm bar,dönüm yok,bu suvnu
vermeyek bulağa." ...ni yanına gēttim. ... da birlik bera-
berlik,beş altı gişi birlik bi dükkān açganlar.onda oltu-
raydı.Koparatifi,koparatifler.'yanına gētim:"...!" dedim,
"böyle böyle.bu suvnu almak isdeyler.biz de mudāfa ēteceK-
155 biz.ne gimik hareket ēteyim?" dedim.dedi ki "eiliğizden
gelyenni esirgemeiz.sāde kufür etmeyiz",dedi."vuruğuz",

dedi:"gine bir şey lâzım gelmez.sâde siziñ",dedi "bir ğağ deneğizni",dedi "söz sahibi étmeSler.onnan başğa",dedi "hiç ğorkmāñ.size bir zat aytmaslar",dedi."peki." geldik, 160 suvnu başına ciyıldık.bu yahında da teyzemler bar.olani üyünde de oturğanlar.ramazanlıkğa ğatınlar işkefe açalar. 'olar da ciyıldı.o anda bi de ğaradık Ki belediyeni zābı-tası,can'darmalar,işçileri suvnu başına geldiler.olar "hark-nı açabız" dey,biz de harkları tolturabız.ciyıldık,ğatınnar 165 ciyıldık kıyubüzden,epeyi bar.başta menmen.bi de sevim bar, şu yerde ğomşubuz,o da:"ğanıbiz aĝar,suv olay aĝar.ğanıbiz akmadıktan sona suvnu aķtırmasbız",deybiz.aķdırırdıñ,aķ-dırmadıñ derkene,harknı içine olturdum şulay.zābıta gel-di,candarmalar geldi:"bacım ğağ!bu suyu nasıl olsa aķı-dacaķbiz",dedi."ĝahman!" dedim."benimnen 'ūraşmañ!" de- 170 dim.burasını türkçe ğonuşdum tabi candarmalara.seniñ li-sanıñ 'ne anlasın? "ölüm var,dönüm yoh",dedim. "benim-nen ūraşmañ ğardaşım,ben sinirliyim!" dedim. "benim 'ĝaı-bim mar,ben ğastayım!" dedim. "bacım ğağ mağ" derkene 175 kändimi bi şekiller_ettim,titiredim mitiredim,harknı içi-ne uzandım,'yatTım.yatğan zamanda bizim kıyde gine bi ğa-tın bar: ... deyler.geldi,baş uçuma olturdu.Sabit de -zā-bıta-:"mu ne hāli?" dedi."ödep bola musañ 'öde!" dedi. "'elni ğatını öldü hali bñ yerde",dedi."ne şıĝ_edeceksen 180 hali mınu?" dedi."öldü işde elni ğatını",dedi."ödeyi miseñ 'öde!" dedi.o zamañña ğadar başğa birileri de suv geltirdiler,maĝa suv ğuyalar.men ne dedim ki "sus ğız! maĝa suv muv filan ğuymāız!" dedim."men yalĝannan_etemen", dedim."ĝöyma ğız suvnu!" dedim.yaşlarım da yılaylar:"ana- 185 biz öldü,anabız öldü!" dep.onuñ üstüne olar da 'ĝorkdular,

bu seFer 'çekildiler.biz de ó yêrden turduķ.néyse harknı
 marknı açdırma'dıķ.bu seFer teleFon ettiler,basçavuş gel-
 di.durduķ,basçavuş geldi.basçavuş gelyen zamanda bizim
 bi enişde bar,ğabaķ_enişde deybiz.'o geçeydi örde.oar de-
 190 di ki "yāu ğardaşım!" dedi,"bu kóyün mîķdarı kim?" dedi.
 "'ben buranı yabancıyıym.ben 'bilmiyom",dedi,o geçdi.onu
 üsdüne biri daha geldi örye, ... o'ğar soradı.o da "ben
 tanımiyom" dedi,o da geçdi ğetti."buranıñ" dedi,"hêç mi
 mîķdarı yok?" dedi,"hiç mi bekçisi yôķ?" dedi."hep ğadın
 195 burdaķıler.erkekler yok mu?" biz dedıķ ki "erkeklerimiz
 'yoķ.biz 'ğadınlar",dedik "bunu,suyu vermiyoķ.erkeklerin
 işi yoķ burda." bi de ğomşumuzdan birisi geldi, ...,ğū-
 lakları aur.basçavuş onu yahaladı:"ölum!" dedi,"buranıñ
 mîķdarı nerede?" diyen oar.o zaman o ... deyenim ğatın
 200 ğeldi,ğolunna tutdu:"hadi lan!biye bebesi!seniñ işiñ
 yok",dedi."ne diyecağsan bañña de!" dedi,basçavuşġa.î,oar
 basçavuşa ğumukça ğonuşmay,türkçe ğonuşa.basçavuş dedi ki
 "sizi",dedi "mahkemeye verecāan." ver!" dedi."arabayı da
 ben dutuyum",dedi."'ismiñiz nedir?" dedi.-...lerin ğarı-
 205 larını ismi-"benim ismim havadudu",dedi.birimiz dedi "be-
 nim ismim havuk." o zamana ğadar onnarıñ çocukları dedi
 ki "hayır basçavuş!bunlar 'yalan söylüyo.onnar bizim ğa-
 dınnarıñ isimleri",dedi.onuñ üsdüne ... diye bi ğarı var,
 ğomşumuz.'o geldi.basçavuşuñ yahasına yapışdı:"seniñ ğa-
 210 der",dedi "ben de biliyom ġanunu",dedi."basçavuş,basça-
 vuş!" dedi "çoğ ūraşıP durma!" dedi."çekil 'ġet burdan!"
 dedi."sen basçavuşsan" dedi,"ben de 'assubay ğarısıyıym",
 dedi.kendisi de ...nı ğatını."bırak bırak ğadın,bırak!"
 dedi."yahamı yırtacağsın!" dedi."tabi yırtarım yahanı!"

- 215 dedi."çekil gèt burdan!" dèdi."gafağa bi daş vurursam!"
 dedi.neyse onun da yahasını bıraқdı,o da geçdi gètTi.
 o_anda o olay gapandı orda.olay orda gapandı.tekrár bi
 daha dèdiler ki gine ó suya keşfe gelecekler.buña ne ya-
 payık?ben dedim ki "ben",dedim,"örtekóy mahallesi de var.
- 220 o da bizim suvdan içeler.men gèteyim",dedim."olanı gatin-
 larını 'bérini ciyarman Puñarnı başına." ämen gèttim ör-
 tekóynü maallene ó yerlerden:"hadi!halkıgizni alan,buñar-
 nı başına geliiz.'acele!"büttün hãlkisini alan buñarnı
 başına ciyıldı.orãza ramazannık.ya'mur da yavar,suvuk.
- 225 'ciyıldık.suv da 'az.bi de ...ğa mı ayttık:"gèt,motur
 bu'lan ördee kıyden suvnu azalt!" dèdik.o anda gèt'mez_enni.
 suvubuz üç yèrde a'ğa.bi yèrde taksimet yèri bar.o yerde
 ... gètdi,suvnu azaltmaa suvandı.mènim görü'müm bar.gó-
 rümüm de 'o yaknı tuta.köyünü tutmay da öbürü ...nı tuta.
- 230 o da ö yèrde yañıbiznı tibindè telefon var.o telefon di-
 rekni tibine 'turdu.hali ó yaknı gózley, ...ni gózley ki
 yāni suvnu akdıracak mı dep.beklediK_epey bi zaman bek-
 ledik,geleyen gèteyen de 'bolmadı.onnan dağıldık.ahşam da
 bola.yammur yavã.millet oraza.onnan daıldık.beş on gişi
- 235 Kadınlar 'ciyıldı,bı sefer vālini yanna gèttiler.oar gèt-
 tiler,ōa halnān_ètdiler.buã şey_ètyen zamanda onnan da
 bi şey olmadı.bu ... ,bizim hakkıbiz'da biráz şey,yazı
 yazıp bizye mekdüp yimik 'yiberdi. ...ye,mağã,bi dā var,
 bi ... deybiz, ... emmini gatını.o var, ...bunu né_ète-
- 240 yik,nèteyik? ...ni yanına geldim:"...!" dèdim,"nèteyik?
 bu bizye mektup yazğan",dedim."gelsinler,her keç halnı
 arz_ètsinler" dep ayta",dedim.dedi ki "ni'ye gètebiz?"
 dedi."gètmiyek!" dedi."özübüzge mek'tup yazğan,biz de

özüne mektup bulan yibereyik, halıbızni bildireyik", dedi.
 245 ... da muqdar, yiyenim. ... bñlan onu yanına 'gëtdik, bu-
 ğar bir_eyce mekdüp 'yazdık: "vay ...lerden şu ğadar ...
 aşadıñ, bu ğadar şunu etdiñ; iki ğun bolmay millätni bir-
 birine tağasan. demek seniñki rëislik tüvül, milletni bir-
 birine 'vurdurup seyir_ëtmek, 'he mi? böyle rëislik bolmaz.
 250 ëte miseñ 'vazífeñi 'tam_et, ëtmey miseñ 'çekil! vazífe ë-
 teyen tabılır." böyle ğüzel bi mek'túp yazdık, 'imzāsız.
 onu şey_ëtdik, bunı bi yaş mektepye gëteydi, onu bñlan yi-
 berecëdik. bi de üy'ye gëteydim, ... rasladı: "ne_o kezi-
 ban, acele acele ğayda gëteseñ?" dedi. "bulay_iken bulay",
 255 dedim. "...ğa mek'tup yazdırdık, bunu yiberecekbiz." dedi
 ki "o sizğe" dedi, "posTa bñlan yiber'yen, siz de oar" dedi,
 "posda bulan yiberiñiz", dedi. "peki!" dedim. posda bñlan yi-
 berdik bunu mekdübünü. mekdüp eline ğeçyen zamanda toğat-
 lılar var bizim kóyde, ... dëyler. o da o_anda onu yanın-
 260 da tabılğan. bu mektÜPnÜ 'oğuğan, oğuğan zamanna o bizim
 yazğanlarıbiz bunu kóp auruna gëtyen, yāñi 'nëteceini bil-
 meen. o ğadar auruna gëtyen. ama biz de kóp şeyler yazdık
 oar, āır kelimeler yaz'dık. onu úsdüne suvubuznu da alıp
 bilmedi. tabı onu şeyi bi seneliği. senesi tamam boldu,
 265 ikinci bi devrede ...ğe ğazandırdık, ... ğeçdi rëislikge.
 bulay boldu. onnan sōna da işde suvlarıbızni geltirdiler,
 üylee ağdırdılār. hālī suvdan ğa, neden de işırlarıbiz da
 ğaldi, suvubuz da ğeldi, 'rahatbiz.

ğine bulay bi suv dāvābiz bar. dörtöübüz zātiden ol-
 270 du bitdi, üçğözenni suvu 'bar; ne asarcıkda bar, ne órtekóy-

de, ne garaevlide. garaevli de sōnadan geldi bu yērye. te-
bende ırmak gıriydaydı. orte kōyleni de ōmrū gētdi bizim
suvdan içip. ördeğ kōyde de gelip içeydiler, opūrak cuvay-
dılar, buday cuvaydılar, bütün işlerini bizim kōyde gō-
275 rey diler. teben tūşdı gine suvlaı yok, bizim kōyden içey-
diler. bir gūn ne bulay pancar cıymaa gētebiz, ördeğ kōy-
ye. men barman, meni gız ardaşım 'bar, 'kevser bar. bi gaç
dene bulay ciyıldık, gētebiz. ördeğ kōyübüzde de puñar var,
o puñarnı ōūr yaına geçyen zamanda bi de garadık ki, ga-
280 raēvliler ciyılğān, gāzma kurek alğanlar, gēteler. bi de
meni gız ardaşım toktap bilmedi. o da garevlini mıkdarıy-
mış, 'tanımaybız ya?" bīre gārdaşım!" dedi, "neriye gidiyo-
ñuz da?" dedi. "daha dün gelmişsiñiz", dedi. "kūrē nēyi alıp"
dedi, "gidiyoñuz", dedi. "babañızıñ suyunu mu akıtmaya gi-
285 diyoñuz?" dedi. "kimiñ suyunu akıtmaya gidiyoñuz?" dedi. o
da dedi ki "bīre bacım, ben ne yapıyım?" dedi. "bañña" de-
di, "hókūmet nasıl olsa" dedi, "bi galem su 'verēcek", de-
di. "amma burdān, amma başğa yērden", dedi. "ey, biz bu, gel-
dikden sōna susuz galmıçouk", dedi. olar geçip gētdiler. biz
290 de gētdik, 'doñuz alanı deybiz, ō yerde madımak 'bar, bu-
ñarnı gōzeleri de 'ō yērde. madımak cıymaa gētdik, ō yerde
madımak cıyadık. bi de garadık ki ne garayık? cip bulan
'geldiler, hókūmet adamları. o yerleni 'keşf ēteler; golla-
rında goca goca sıırıklar; tiğeler, ölçeler, biçeler. gētdim
295 gine o yērye gētdim. bi de örte kōyde bar ..., ... dēyler,
... deyler. bizim kōynū bekçisiydi ..., tuvūl mı? o da bar;
..., bekçi 'biz. gētdim Ki suvnu gōzesine oturğan. "ēy
...!" dedim. "ördeğ kōyden" dedim, "az mı içdiñ?" dedim.
"sırtlanıp sırtlanıp gatinlariñz 'gāldi, opıraklarını cuv-

300 du, budayları cuvdu; suvnu eltdiiz, içdiiz. hali bi daa da
 ganmay", dedim. "bu suvnu ne haK üzere akdırasañ sen ór-
 tekóyye?" dedim. "ey suv siziñ'ki mi?" "tabi bizimki!"
 dedim, "babaanki mi? suv seniñkiy de" dedim, "hali bolğun-
 çaa gaydaydıñ sen? suv bizim suvubuz. né yèrye akdırasan
 305 suvnu?" dedim. bunu bñlan bir eki ileri geri ettik: "ey
 gelinim, gelinim!" -meni barğan adamım da ... !- "neden
 geliniñ bolaman?" dedim. "işin tüşyenne mi geliniñ bol-
 ğansam?" dedim. "bñlay zatlarnı étmeseydiñ", dedim. "sen
 ... sen, men gumukman!" dedim. "heç de geliniñ de 'bolmay-
 310 man", dedim. onnan çıkdık, geleydik. geleen zamanna bi de
 bi gabak ... bar, órtekóy'de. onu da heç yaşı, ğuşu, bir za-
 tı yok. o da geldi; bulay gètebiz. pancarnı ciydık, vuruşa
 tura gètebiz. óriye tezeminen meni ğız ardaşım gine oar
 dedi ki "... , ... !" dedi. "seniñ zoruñ ne, çabañ ne?"
 315 dedi. "öluña mı ğalacak, ğızıña mı ğalacak?" dedi. "kimiñe
 ğalacak?" dedi. "bu ğadár zorluyoñ kendiñi", dedi. "... de
 vuruşdu buar bir iki. ... de asarcıkñı muğdarıydı, ...
 de geldi. oar da vuruşdu. onu bulan gètdik. gètyen zamanna
 bu ... 'gelyen, "yau!" deyen, hatunnu tanımañ, ama ... ni de
 320 tanımay, "yau! buñ", deyenniñ ğardaşına "vallā bulay bu-
 lay gètyendik amma", deyen, "biri" deyen, "mü'mināt içiñ,
 sizin", deyen "... iñ ğarısıydı", deyen. "biri de", deyen
 "sizin ... iñ ğarısıydı", deyen. "bize", deyen "bōún böyle
 böyle yap'dılar", deyen. ... de deyen ki ğiççine "valla,
 325 sen bir aşa da biñ şükür ét", deyen. "... ni ğatını bñlan",
 deyen "o başğası bolğaydı", deyen "seni ö yérde", deyen
 "tartıp yırtardılar!" deyen. "sen yanniş annaansañ", deyen.

...ni gâtını da buydu;bu yondu yanıbızda.olay geldik.oñu
gine suvubuznu daıtdırıp bilmediler.... eñ soñunda işde
330 depoyu etdiler,herkeşni üyüne berdi,herkeş de rahatlan-
dı.

-9-

canım o,cehizni onu zamanıda hazırlaandırılar.hali
o hazırlanğan,cehizi hazırlanğan gelinni geltireyik biz.
esgini cehizleri işdanbañ,belbañ,gol yañluk,'peşgir,tut-
335 yañ kisse,sahat gañı... ("a! tutyan kisse ne ki gı?")
ta'bi! işde para ki'se,tutyak kisse,yāni para kese de
'bu.bi de sahat ga'bi.gol yañluk da,mendilye golyañluk
deydiler.gol yañluğa peşgir deýler.cehizde evelkileni eş-
yaları işde onnar:uhçur,belbāı,sahat gañı,inne bohçası,
340 para kesesi,onnan sōna gaynātaya hasadan gōyneñ.şindiki-
leri nēdicēñ?şindikiler uzun uzadıya.ō:neler de yapıyor-
lar,neler... bi esgiyi söylüyo.'ey işde bulanı şey_ete-
cegmen ya?şindiki gızların eşyaları,vay vay vay! 'çok,
'çok!sen ne yapıyoñ onnarı?sen bizim esgi usullardan sóy-
345 liyeg,onnarı söyle.şindikileri herkes biliyo.esgi ādet-
leribizden ulanını üylendireyen bir_adam,ilk_evelā ulan-
nı 'der ki "men filān gızñı 'süyemen.meni_üçün düñür gēt-
sin",der.gız_ardaşı bar mısa,gız_ardaşıña aytar.yahud
yahın arhadaşı bar mısa oğar_aytıp atasına aytTırır.atası
350 da bunu aytğan sōna allahñı emri bulan gızñı üyüne gēter.
"salāmı aleykūm,aleykūm selām." "hoş geldiñ,hoş bulduñ."
keyf_al soraannan sōna,"vallā,meni munda gelmemni mahsa-
tı,allahñı emiri bulan,peygamberni gavli bulan,seni gızı-
ñı,men ulanıma 'tileymen.mīnāsıP görseiz;men seni mīnāsıP

- 355 górdüm,hısımlıkğa gábul_étđim,onu_üçün 'geldim",der.o da düşünür,dartınır."hele bi Tur da,men seni bilemen,sen de meni bilesen_amma,ne gader bolsa bilsek birbiribizni,munı da anası bār,dayısı bār,emmisi bar,gardaşı var.bütün biz dört baş bi araa 'geleyiK;gonuşayık,annaşayık.olar
- 360 da ne dey?munāsıp görürseler,beribiz",'derler.onnan gaytıp gelir ulannı atası.olar da gonuşur,danışır.munāsıp görürseler haber verirler ki gelsin dep.o bi daha géter."bērecekbiz,geliŋiz.adamlarını al da gel",der.gelir,hısımnı ahrabasınnan iki tene,üç tene özü yimik yanna bi
- 365 adam da alır,géter.ne alacak,ne berilecek,ne zaman şerbet içecekbiz?bulanı evveli gonuşurlar,alacak berecekni de aytarlar.şerbet gününü 'bayan_éter, 'gelirler.şerbet günü tamam bolğan zamanda ertende,meseía cuma ahşam 'şerbet içecekler.sāli gününden kıyden bi gatin gonum gomsu
- 370 ŋa der Ki "vallay,perşembe ahşamı şerbetibiz bar.bizye birer tas,birer öyün sütüŋznü beriz,yuurt_etecekbiz.o gonum gomsu da o üye birer tas sütü berirler,yuurt_eter.alda cuma ahşamına 'aş hazırlar.bi dene yahın hısımnı çağırır;kóynü erkeklerini çağırırlar.kóynü hısımlarını,
- 375 gatinlarını da çağırırlar.ulannı üyye 'ciyılırlar.ulannı üyye ciyılğanın sōna ollaa aş berirler,aşarlar.gatinnar da aşar.ulannı üyyü,gızğa gēteceg üç dene gümüş yüzük,üç dene 'yavluK,'peşgir;bulay bi metire de daray alırlar.o darayğa da,yani o başlıg paranı neni tūvleyler
- 380 içine.olannı alırlar,gatinlanı aldına getirirler:"vallay,gız üyye gētecek Satlar bular.bulanı,bulanı aldık",derler.onna ciyılğan gatinnar da özünü herkeş golunnan gopgan 'peşgir,gólek,yavlug,bulanı 'töre salırlar.onnan

yaññıdan erkekleni yanna eltip erkeklee gósderirler.er-
 385 kekler de örde Tóğúlür.o paranı da al,yüzükleni de o da-
 rayın içine 'tövlerler.çetenñe şekerni 'salırlar,öte be-
 rileni 'salırlar.giyêv tüşyen üynü ulanı,o çetenni göl-
 tuğuna alır.kóynü hocası,yanında da ya bi dene,ya iki
 tene erkek yine 'goşulur,gız üyye şerbet içme'ye gèterler.
 390 onna gèteler,salam berip içye gireler.olturğannan sōna
 şerbetni ezer'ler.şerbetni ortağ getirirler.gız yakdan
 bi gençni biri gelir,"şerbetiz buz tutğan,'tars dartmay"
 der.o zaman da qar başış berirler.başışnı alğannan sō-
 na,o şerbetni dātır.şerbetni içer'ler,dualarlar;allah
 395 hayırlı uurlu etsin dep onnan çığarlar.onnan geleyen za-
 manda dabanca atarlar ki herkeç bilsin.üyye gelirler,u-
 lannı üyye.onda da içerler,aşarlar;"allah hayırlı uurlu
 etsin,gözüüz ay'dın,allah başa gader bersin",derler.her-
 kes,erkekler 'dailır.onnan dailğan sōna 'gençler gızlanı
 400 ciyarlar,ulanlar ciyı'lır.bir samal'lık mı bolur,yoksa
 ullu bir a'ğıl mı bolur,ö yerde toy éterler.o geçe toy
 éterler.toy da bitêr,dağılır.aradan beş on gün Keçdi mī-
 sa,herkeç guçünü yetyenne ga'der,hazırlıK bolur toy bol-
 ma'ga.gıznnı atası da o başlıKdan işde bi gat ya'taK éTer,
 405 bi kór hasan ki'lim alır;bi dene sılapçı,iki Tene 'hālki,
 bi dene 'bağır,bi dene 'gumğan.bulanı 'alır gızğa.gıznnı
 da cehizi işde,bi gaç dene bel bav,bi gaç dene içdān bav,
 para kisesi,sahat gabı,inne bohça,'peşgir,'gol yavluğ.
 bulay öte beri cehizi bolur gıznnı.çorap,bi gaç dene de
 410 hasadan gó'lek tiyerler,ullu erkeklee içdan bılan 'golek.
 neyse zamannı gelir,gelin almaa gétmeye.gonum gomsunu ça-
 gırırılar,dışarday hısım ahrabasını çağırır'lar.yine gatin

- 415 çığar,gine kóyden biraz 'süt ciyar.sütnü yuurt éter'ler,
 aşını éterler,pilav_éterler,çorpa éterler,dolma éterler,
 patatis yimē'ni éterler,'etli. 'hālvā bulğarlar.ciyılır,
 olar bütün onda aşarlar,içerlēr,at_arabanı goşarlar.at_a-
 rabanı üsdüne de bi çul gerir'ler,gelinni indirmeye.oar
 da iki tene gız,bi de giyēv tüşyen_üyden bi_iki gātın mi-
 ner,yahın üyde görümü ney var mīsa görümü miner,bi dene
 420 daha bi gız miner;iki gız,bi gālin.kóynü erkekleri ya'yan,
 olar araba bu'lan,kóynü içinde bu gelin almaş géter.onda
 gelin almaş getyende,o gız 'yak da olağa 'aş berir:aşar-
 lar.o gelinni eşyalarını bir óğüz araba'ğa yüklerler,üy
 tüzmeğe gēte dep.o arabağ bi gātın miner,bi de arba ba-
 425 şın tutup bi yaş miner.o alda óğüz araba bulan gālir,ge-
 linni üyünü tüzer.o sandıknı salır,bi gāt yataknı,kór ha-
 san kilimni üyüne düzer olar.onnan sōna da gelinni alıp
 gelirler,gālinni tüşürür'ler.Kelinni de muna bulay duvar-
 ğa bi 'çarşaf gerirler,çumunduruk dep,onu artına gelinni
 430 soruturlar.gelinni başğa biröv görmeS.ó yerde turur_o ge-
 'lin.onna toy_éterler,ne_éterlēr,toy dağılır geçer erten
 bolur.erten bolan sōna gine kóynü gāt gātınlarını ci-
 yarlar.aş_üyye çığarabız dep,gaynananı golunu öpme'ye.
 gızlar da ciyılır.gelinni betine de şulay ulla şal yav-
 435 luğlar bolaydı evelden,onu dört Kóşe étip şulay,şey_éter-
 ler,betine dōru,'darayni yabarlar,yüzük tüllenip gētyen'ne.
 gālinni goltuuna éki tene gız gi'rır,aş_üyye gāltirir-
 ler,homuz da sova tura,gaynananı,óbür ulla gātınlanı go-
 lunu öpmeye.üyye giriyende eşikni artına sorutur gelin.
 440 o giyēv tüşyen üyünü ulanı,bi giççi yaş bar mīsa,onu go-
 luna bi çu'bik berirler,gelir_o çubuk bilan gelinni be-

tindei daraynı a'lır, betini açar. onu betini açğan sōna,
 onda ğatınnānı ğollarını öber_o da, ğaynanasını, onda ci-
 yilğan ğatınnānı ğolunu ö'ber, eşiKni artına ğetip sü'ye-
 445 lir. onda da ğatınnar oar töre tóğerler. oğar da 'savbol
 derler. o da ó yerde bi'ter, dağılırlar. bir hafta geçyennen
 sōna, gine olanı atası aş_éter. kóynü erkekleri'ni ciyar,
 ulanıñ üyüne çağırır. ulannı ğiyêv tüşyen üyünü adamlāı
 da ğiyêv ğimik ğençleni 'ciyar, olar da berāber onu alıp
 450 atasını üyüne getirir ve, üyye girmes_ulan. iki tenesi
 ğeter, "ğiyêvnü ğältirdik. musāde ete misiz? savbolsun mu?"
 der. olar da "savbolsun, ullu ulan bolsun. daa yaşınmadan
 selbes selbes işine ğetip gelsin" der, musāde eterler. on-
 nan sōna u'lan, kóynü ullularınnan daha ğaçmaz; ammā ğay-
 455 nanā, ğayın, o yaklaş gine ğörünmeS_ulan. o da olay bityen-
 nen epêyi zaman geçyen sōna ğızġā yoklama yiberir, ulan,
 ğıznı anası. bi çetel lóğum, bi tepsi hal've, üsdüne de işde
 bi hasa ğóynek salır, bi peşkir salır, bi çift çorap sa-
 lır, neye ğücü yeterse. yoklama yiberir. o yoklaması da geç-
 460 yennen sonā, ulannı atası, ğıznı atasını, anasını üyüne dā-
 vāt_éter. gine aş_éter, kóynü ullularını ciyar. ğıznı ata-
 sı, anası da o da kendi hısım, ahrabasını, ğatınnar, erkek-
 ler ciyıl'lır, ğıznı üyüne gelirler. 'oltururlar, aşarlar,
 iğerler, mihabbeT_éterler, 'dağılırlar. onnan epey geçyen-
 465 nen sōna bu sefer de ğıznı babası, ğiyêv bulan ğıznı ça-
 ğırır. o da aynı olay masıraf_éter, yemeK_éter. bi yakdan
 da ğız, özü yimik yanı yanna, ğıznı yanı'na ğoşarlar, ulannı
 yanna da özü yimik ğençle'ni ğoşarlar. olar da ğaynatasını
 yanına ğeter, ğol_ópme. onna ğeter, oralarda, onda aşarlar,
 470 iğerlêr, biraz otururlar. ğız onda ğalacak mîsa bi ğaç ğún

gıza musāde eter gaynatası.gız 'galır,giyêv gaytıp
 'gelir.gız_onna bi gaç gún sōna galır.onnan tekrarı gay-
 natasını üyüne gelir.onnan sōna selbest,atasını üyüne
 gètip gelir.giyêv de gèter gaynatasını yanına,gızı da
 475 gè'ter.o zamañña gadár giyöv gayanatasına görünmeS.

-e-

zaman zuar getêr,gälinimiz bi dene ulan tabar."gä-
 lin ulan taptı,ulan taptı!" müjdeye gèter ki "ulan tap-
 tı,ulan taptı!" der.gonum gomsu gelir,ebesi gälir.her
 nêyse zaman geçer.bi hafta sōna ulannı beşikgê salacak-
 480 bız.beşik_aşı eterler.ulannı tapğan sōna geliñe gomsula-
 rı,hısım ahrabası bulamuğ_eterler.bi tepsi bulamuğ,bi
 lenger bulamuğ bularlar,ortasına 'sarı may salırlar;bi
 tas da sūt_alırlar,lohusa dep geliññe getirirler.kimisi
 de 'halê çorpa getirir.halê çorpa,bulamuğ 'getirirler
 485 geliññe,aşar,içer.ammā ebe gätinnı aşı geleceK muhaKgak
 geliññe.ebe aşı gelmeSse sütün bolmaS yaşnı,gelinni der-
 ler.gelinni yaşnı beşikgê salaanda gine gonum gomsunu
 ciyarlar.ebeye de aytalar.o geleyen gonum gomsu birer
 'halbur,ilisdir,her nêyse arpa,bıday,'un getirirler.ula-
 490 nı da ebe gatiñña berirler.yaşnı beşikgê salırlar.o ci-
 yılğan gätinler onda aşar,içer,'daılar.yaş böyür,yaşnı
 tişleri çıgar.tiş_edig_eterler.tiş_edig_eterler,tiş_e-
 digni yaşlar bulan daıtğan zamanda o tiş_edigni alıp gèt-
 yen üyni gızı,gälini her nêyse,şulay ullu ullu 'daray
 495 çapıtlar berirler yaşlağa.olar da süyünür "bize daray ça-
 Pıt berdi,daray çapıt berdi"dep. 'yaş tabi.onnan yaş bi-
 raz daha böyür,yü'rür.yürümeye başlaanda,yaş yürüyende

döññeremedin dep,iylep iylep qoruklerde şulay gocaman
 gozaknı mi'nav eterbiz.yaşnı şulay bi bayır yêrre sorup-
 500 Turbuz.qoynü yaşlarını da,şu necmettin gimik yaşlanı da
 'cıyarbiz,onu bu Tarafınnan minavni yuvallarbız.o minav-
 nı yaşlar alıp qaçarlăr,olarda obür üylêni artınnan qa-
 bar,o minavni paylaşıp a'şarlar.yaş da böyü,gocaman de-
 liğanni bolur.sıra oâr üylenmêye gelir.onu da atası bû-
 505 lan anası düşünsün.

-f-

amma qoyübüz qop qarışdı.ördeñ qoyübüzñü muhabetî,
 birbirine gêtip gelme,hal hatır soramadılar,bi şeyler
 'galmadı;'kesildi olar.yabancı qop.qoyübüzñü yerlisinnen
 on gişi mise,yirmi otuz Tenesi 'yabancı.yabancığa tabi
 510 gêtip gelip bilmeyseñ.kendi kabileñ bûlan oturup turu-
 sañ.yollâ belli başlı saymam ama ya gırh ya elli.örtekoy,
 ortakoy;onuñ yahında asar'cık,bu yakda da qaraevli.bu
 dört koy birleşip belediyelik boldu./mên deyyenimi ayta-
 man./onu da aytaylar,bizim koyde de aytaydılar.gırhlı
 515 gatinlar birbirini üsdüne girmes.gêtse inne deşdirir
 filan deydiler.gırK basar derler.çiy_et geltirmesdiler
 üsdü'ne./toylarımız da işde bular.

SÖYLEYEN :Selahattin ERTEN,55 yaşında.

DERLEME YERİ :Turhal,Şenyurt,Üçgözen mahallesi.

DERLENEN :Düğün (1.Bant,B yüzü).

- 1 esgiden belli bizni,eskiden bizim görülen şekillerimizye göre,gelinçi getmek,gelin al'ma... hā! selātdin erten,yahya oğlu.bin dokuz yüz otuz doumluman.üçgözendeköyünde dödu^kdaıstandan gelmebiz.bizim kendibizni gördümüz gadarınan gelin alma şeylerinden,gelinçi getme şeylerinden sen istediñ.olardan biraz bahsetmek isteymen. biz eskiden evlenme usullarımız,gelin alma usulunu araştırdır,izledĩ'ne göre.biz şimdi gelin almaa gettik miydi bi gelin alayı gurulur. 'atlı olanlar ekseriyet atlılanır, gelin almaa yiberirdik.o devirlerde,o zamanlarda yānı, at arba,gelinçini guvvetine göre atlı getirdi.efennim, on beş at,yirmi at,otuz at.bunları bi de bayrak olur,bizim usula göre.atlar yarış atması.bundan yabancı bi köy-ye gelin almaa getdik,bir gelin alayı bolarak.homuzumuz 15 bolur,toy etmek için.yanımızda gelin getireceg üynü kıızı olur.köynü,şāini aytgani gimik,yaşlı bir kıızı bulunur. dāmatnı tüşyen üynü kıızı olur.buñā eğer yaraşır da bir kaç Tāne de bir tamata bolurdu.bir de yanıñda onu hizmetçisi,yani bir genç onu emrinde.ni yere geterse o gıtdıbiz 20 köy'de,onu,tamatani emrindedir o.ne derse tamata onu hizmetinde tabılırdı.gelinni getdımız köyde bizim usulla göre,yāni daıstan köyü bısa,köyye girecēmiz sırada bir atlı aldiyelli ge'ter.elçi derler,yāni ó elçi,haber ver-

mek,yāni biz gelebiz,yaυd gelin alabız yahında.onda bir
 25 yaramazlığ var mı kóyde?maıksadları bu.bir cenāze mi var,
 bir ölüm mü var,bir yaramaz bir hal var mı?yāni sākin
 olarağ gelinibizni almaa müsāde 'var mı,yoı mu Şeklinde
 haber verir.onlar da adābı usul üzere,çok sayđı Şekilde
 tabı ki gelip bilirsiz,gelinizni alırsız,'derler.kóyün
 30 alt sınırına olardan da bir KuruP genı,bir kaç yaşı da
 gelir,bu gėtyen gelin alayını karşılama eterler.yāni çok
 sayđılı.o karşılamada bu gelin alayını bi ara durahlaT-
 dırırılar,tohdıtdırırılar yāni.bizim o górdübüz usullarda
 Şindi gelin alayınnan olar orda bir Şey tileyler.hē!bir
 35 'boş yımurta tiğerler o yėrye.iıı boş.tip bunu Şindi at
 bınan bōyle doludizgin atnı ıababilecē ğadār sūr'atınan
 sert yāni gelip,taPanıa deybiz biz yāni.taPanıasıyla
 onu,at orda 'dórt nala geldı Şekilde atıp onu vuracaı.
 onu vururısañ kóyye girme müsāde var,yoğusa yoı,siz'ye.
 40 bir orda öle bir engel gósderirler.Şimdi,hali olarda 'kim
 eyi atar?bı yımurtanı kim vurup bilir?bu at bu ğadar sur'-
 atli gė'tip de bı yımurtanı vurmaı tabı o gelin alayın
 iıın'de,'iyi bir atıcı da hāıhalda geteende de ayar'lay-
 larđı,ki yani bunda bir ümit var,bu vurur Şeklin'de.onu
 45 a'tar.vurup bilir'se,gelin berecek kóynü bir Şeyi,sözü
 kalmay.o zaman yol aıık sizye.geliñizni almaa geliğiz,
 der'ler,'getilir.onda bi ara,vürup bilmesen ne eteler?
 baıđıŐ vereceksen.vürup bilmeŐse ó genılerni tiledı baı-
 ış ne ise,o zamannı devrine göre tabı,o zaman para az-
 50 dı,kıymetliydi.hali para 'kóp,deeri yoı,mesela.olarnı is-
 tedı baıııŐı vereceksen.bi de o,yā peynir,ekmek peynir,
 bi Şeyler?.. öle mi?géterler,gelin evine,üyüne gėtyenden

- sōna o kōynü gençleri bizim atlılarını bi hepisi her at-
 tın,at,şeyinde bir genç olur.uzak yoldan geldi bular;
 55 hürmet,saygımız çok mutaassıb şekilde karşılama eterler.
 atlarıbızın tepesinde,efennim,suvu,teri felan bar mısa,
 suutmağ için yarım saat gadâr,ıderse elli at olsun;elli
 tane at bar bısa,elli tane deliganlı o atnı gıdırtır.at-
 lar istirâtin eter.bi aralıķ onnar olanı içye alırlar.
 60 onda galacabız müddetge göre yeñiden bir toy,toy derbiz
 tabi,homuzlan berāber Karşılık toy eterler.ô kōyde de
 toyun idārecisi,ô kōyün gençlerinden,'ha!ollar bizye bas-
 Kı eter,arkaña miner,yük yükler,yāni bu 'şey,şaka,muhab-
 bet bolsun diye.bi arbaā goşarlar seni,tartdırırlar,suñ-
 65 ğa atarlar.bu usulları'biz ni yere gētersek bizim bu,dāıs-
 dandan gelyenleni usullarında 'vardır bu.gelin alıp gē-
 decēbiz zamanda,ondan işde abay dediğ bunun,demin anlaT-
 dı 'ya bōrada?bi abay iki 'ğız mı?.. yanna gatar'lar.ge-
 lin bilan gelir o da tek'rar.kōyye,gelin üyüne geldiğbiz
 70 zamanda tekrar gelinni tüşürürlër,ondan sōna yeniden bir
 muhabbet,toy baş'lar.o toy,toyunuñ guvvetiñe göre mi,ha-
 lî toy etdireni guvvetine göre mi,uç gün,iki gün,beş gün
 sürer.ikinci gün işde abayğa dahilırlar,bunu dediğ gibi:
 abaynı Kızları bilan biyicekbiz,abaynı Kızını alacağbiz,
 75 bi kızların ni yerde seni? binda goyacagbiz,yibermiceg-
 miş,şeklinde gençler şakalaşır,dahılır,muhabbet étilir.
 abay bir gün mü,iki gün mü gala? ertesi gün aķşam o kı-
 zlarını falan alır gēter.bından da onu yanına bir uç de-
 likanlı mı,o Ğar bi şey,iki de 'kız,ondan üç Tāne geldi
 80 bısa,bundan beş Tāne zannetermen,gē'te,o üyye gelinni
 gelyen kōyüne üyüne gadâr elterler.onda da olar ô aķşam

85 ga'lır.bular o gelin getyen kóyden gonak geldi bizye,
 oral da olaa garsı iyi bir o akşam toy_eterler.guvyetli-
 ce oña bi hürmet,yānı bir şenlendirme,ziyāfet şeklin'de.
 90 ó 'ertesi gün olar da gaytıp ge'lır.bundaki bizim toylar
 devam_ete bisa,han deyenleri işde bizim górdümüze göre.
 tabi benim de anlatıp bilmeymen amma,şāin daa iyi bilir
 bulanı.bir kaç jandarma ekibi,üç beş jandarma olur.bir
 hākim,bir savcı tayın_eterdik,kendi arabızda.bunda,Çúnkı
 95 her_akşam toy düün ya giyevní odasında olur... diğer genç-
 ler de jandarmasın onun habercisi,şusu,busu olur.meselā
 bir genç yannış gonusdu,yahud bir hatā işledi.bu,hākim-
 likge,savcılıkğa,jandarma geter,yahalar.yahud da sen toy-
 ğa gelmedin,aynı emsallar:"sen ni'ye gelmedin?gëttin yat-
 100 tıñ,ohladıñ!bilmen onu yataından turğuzup getirirler.
 oğar ce'zā.bunu cezāsı nedir?hākimlikde,savcılıkdan ve-
 rirler o,mahkeme günü,işde o toplum arasındaki verilyen
 karar,hākimni verdi karar ne_ise.suvğa atılacağı,efennim
 şunu yapacağı,bunu yapacağı,bilmem ne,bu deñ'sir.bir ziyā-
 105 fedge yāni.ya bir tohlu mu keser,horuz mu kesecek?şeyñ
 cezāsına göre yāni.tohtamadan işde olay deyam_eter,şāini
 aytğanı gimik.meselā bir gonak gız geldi,şāini üyünde.
 o da böyle bir suçlandı,cezā górdü bisa ,onu cezāsını da
 şāin_üyü,kızğa tüşürmezler;kız cezā górdü,şāin.yauT da
 110 bir delikanlı konak geldi.toyda bolsun,o gelinçi yerine
 gëtmede bolsun.yauT da başğa bir zāman,seniñ gimik mese-
 lā bi Konak gelsin,kóy gençleri bizim esgiden onuñ yanın-
 da hēc ayrıl'mazlardı.bu akşam bennim üyye,yarın_akşam
 bunu üyüne,öbür akşam bu üyye,yānı konak gelyen üyünde
 110 bir akşam,iki akşam anca kalırdı.bütün o muhabbet,bu ce-

- zānı ,cezānı ó zamanı bolurdu.onu ziyāfetini bütün ó kóy
 genç halkı,o kóy komsıları çok hürmet eterlêrdi.bu bizim
 an'āneler bulay geldi.homuz soğannaa kıymet veriřlêrdi,
 115 şain dediğ gibi toylar'da.çünki ó az tabıla:beş kişi,yüz
 kişi içinde beş táne yauT da...o kadar,yāni fazla da
 bolmaşdı,yāni şindi toylarda... yavā kóylü tair şeyye
 getyen,uzunyaylaa.sen āřitdiñ m_onu?uzunyaylaa getyen.
 biraz da permüjde bulay,kóy,üyye gızıp mı getyen,netyen
 mısá,o tavatır homuz soğardı,yānibu memleketTe onu üze-
 120 rine homuz soğacak da yok derlêrdi.oriya,onda getyen za-
 manda bir toy üyüne,işde bi sādıç üyüne rasdlaan.bir yaş-
 lı adam,kart bir adam órda,o yerde bi ara-tāmir eteymiş,
 bi şey bilān ūrařaymış.selām verib yanna olturğan:"aley-
 kim selām dedimsá da gónñülsüz",deen."ben getecek yerim
 125 de yoh,bunda gonaş bolacakmān",falan de'yen.o ğarT da
 dey ki "ya !bunda toy ğalabalış,bilmem ne.sen ná,bında
 gelip de saā kim ğaracaş?" bilmem ne falan. 'getmey o da,
 ğala.akşamınan,akşam bolğan zaT bu giyevíun turduu odada
 kış,genç kışlar,genç delikanlı toy étip,muhabbet etip
 130 turağan bolğanlar.o Kart bilan buna bir ó' üyden bir ta-
 bak çorba gelyen.onu ikisi a'şaannar.ondan sōna o gençler-
 ni bolğan yerine gete bu.tā eşigni artında büzüşüp ğal-
 ğan.kimse örye de gel falan da demeyler.o kış,o üynü kı-
 zı da iyce homuz soğaymış.giyêv var ya onda,üylenecek
 135 yaş,gelin geltirecekler onda,o Kartnı üyünde,giyêv onday-
 mış.epey toy etip,hars etip,mohabbet etyenler.homuznu
 şulay salğan zamanda bu tahir oğar uzangan."tiğme!" deen-
 ler."sen ne anlaycahsan onu?şimdi sindirip mindiracahsan
 bi halt éteceksen!" "bi ğarayım",deen."ben telaşlandım",

- 140 felan.a'la,o yakka,bu yakka derken,bu homuznu soup yibe-
 re tavā'tir.bu seFer olar gölak gabartalar:"yāu!bu ni
 yerden geldi,néyin nésidir bu?" o üynü gızı oğar hürmet-
 de tabılmağan için mahÇup bola.kızbılan bu ikiSi sōna
 bunu baş kōseye elte'ler,karşılıklı kız bilan bular ho-
 145 muz soğalar,imtaan dile'ler;tāhir 'fazla gele kızdān.bu
 seFer bunu gelin almaā onda bir on gün onda bekle'teler.
 gelin alma gétmesinde de onu gelin alayını başı'na geti-
 reler,iyce homuzçu bolğanı için.gelinni alıp gelyennen
 sonra da o tāhirye biz hürmetde tabılmadıķ diye hātā et-
 150 dii için bir toKlu kesip yeniden gelin geldikden sonra
 tair için de ayrı bir toy étyenler o kóynü gençleri,kız-
 ları.bizim usullarımız bulaydı,yāni esgiden,ğonakğa çok
 hürmet,ğonak gelyen gızğa çok hürmet etilirdi.toylarıbiz-
 da da işde o savbol dedikleri meslā.hali ó yerye geçeyim.
 155 savbolnu,şahini dedi. gimik gelinni bu üyden şu
 üyye gétmesi için,savbol,bıraz o zamannı zamanna göre
 biraz töre berirlerdi.bu gelin bu üyye geldi.artıK bu
 üynü hanımı,bu üynü gelini.bu her odaa çığıp bilir mü-
 sādesi verirlerdi.müsāde vermeden çığıp bilmeSdi.müsāde
 160 verirler,"bu üyde artıK sen çalışıp bilir,bu odaya,şu
 odaya.yalnız kaynatasına,ğayınnasına görünmeSdi.bu bir
 yıl,iki yıl,hattā 'beş yıl kaynatasına görünmeyenlerni,
 bi seferde yemeK,aş aşamağanlarını bilemen ben.giyevnü
 de gene olay bir aFta,yahud da üç gün,beş gün sonra,
 165 bir aFta da 'süreydi yāni.seni üyünde giyeV tüş'yen,onu
 bu kendi üyüne geltirmeg için o da óyle,bu gelinni gel-
 yen üyye atası tarafından yemeK tóyülürdü.giyevnü emsal-
 ları on beş yirmi gişi kadar,néyse olar gelir.mesela gi-

- yêvnü atasını emsalları kartlardan, yaşlılardan 'da evve-
 170 lā olar ge'lır, artıh kaç kişı olursa kóynü şeyine göre,
 on beş m olur, yirmi mi olur, neyse, bi toy yemā gader toy
 étılirdi ahşama gader. gençni, giyevnü gétip alıp gelir-
 dik. sādıcı, giyev tüşyen üynü yaşı mı bola, gelip de bun-
 lara? gelip bunda, munda yaşlılaa "biz giyevnü geltirdik.
 175 bunda müsāde 'var mı girmee, gelmee üyüne fālan?" olar da
 der ki "tabī! saybolsun, uzun ömürlü bolsunlar. işiñe, gü-
 çüne çalışsın. bundan sōna selbes." yāni yasaqlıg yok. bu
 bir hükümet gānunundan da kēskindi bizim kānunlar. alıp
 gelirler, şu odada on beş yirmi yaşlı yemek aşar; şu oda-
 180 da da o giyevnü emsalları, gençler yemeklerini aşar. her-
 Kes yér, aşar, içer. o akşamdan sonra o giyev üyünde Kalır.
 ertesi gün artıg tabi çiftçi bısa tarlasına; başga türlü
 bir sanatkar, esnaf, bilmem ne bısa ó işine gétmee müsāde
 yāni, 'verilirdi. o Kart, yaşlı adamlaa o müsāde verilmin-
 185 çā 'görünmeSdi o. bu, işde bu kadar de, bunu dā kópdür bu-
 nu şeyi elbet.

SÖYLEYEN :Şahinbey BAT,58 yaşında.
 DERLEME YERİ :Turhal,Şenyurt,Üçgözen mahallesi.
 DERLENEN :a)Düğünlerde ceza âdeti (1.Bant,B yüzü),
 b)Düğün ve sarınlar (1.Bant,B yüzü-2.
 Bant,A yüzü),c)Karışık konuşmalar (1.
 Bant,B yüzü-2.Bant,A yüzü).

-a-

- 1 cezānı alğan gençni maddi imkanlarına göre,ve-
 yahud da toy yessine yahınlına göre.meselâ,toy yesine
 yakın mısa,der ki "bu bi culuk kesecek." 'hē! hindi me-
 selâ.bu bi culuk kesecek,bi de külçe étecek.külçe de-
 5 diibiz de,meselâ şöle bir metre,bir buçuk metre kutu-
 runda 'ek'mek.özel yapılmış,yāni bölē husūsi étilyen
 ekmek.işde o culuknu onuñ üstüne salıp toy üyye getti-
 rir.biraz daha zayıf mısa bir tavuk kesecek.makşat,çev-
 redeki çevresi bilan,yakınları bilan,goñşusu bulan toy
 10 üyüne yardımçı bolacağ.asıl kâye,yardımcı bolacağ.hep
 toy yessinden aşalma'cak da,senden bir tepsi gelecek,
 şöndan bir tepsi gelecek;bular gelip ciyılacak,yemek
 zamānı boldu muydu o toy éteğen gızlar,'deliğanlılar,
 efendim,o idāreci,adliyeci dakımı ne étecek? o hazır
 15 gelyenni aşacak.eFennim,bu arada da işd Tabi,kızlar
 deliğanlılaa,deliğanlılar da gızlağa o şeyden 'pay yi-
 bereler.meselâ bir kızdān saa bir pay gele... bu gel-
 tire,bere.dēy ki "bunu felan gız saā hediye yiberdi",
 dēy o gız.bi de garaysan ki o gız cezalanğan.o gızni ceza-

20 sını da 'sen üzeriñe alasan.déysen o'ğar,tuta hâkim,
 'îdam gararı bere.dey ki "bunu suçu îdam.hâdi bahalım
 îdam sahPasını getiririz",dêy.bir batğış getirip da-
 yaylar bi yêrye.yani batğış dediibiz de merdiven.seni
 örda,yani batğışğa asacaqlar.sen déysen:"yâ! bóyle bir
 25 genç kız yirmi senede meydaña anca gele.e,bu yirmi sê-
 ne hizmet görÿen bir genç gız neden asılsın?bunu ceza-
 sı ne mise ben kabuľ_ê'temen yau! ben buâr berilecek
 ceza ne mise,nê berêcekler?bunu îdamdan gurtarāk mı?"
 yâ,bóyle mise işde bunu cezāsı,dey ki "bu efennim,eyi-
 30 ce bi horuS kesêcek,yanına iki şişe şa'raP alacak,işde
 bir kiľo leblebi alacak,yarım kiľo fındığ_ıçı ala'cak.
 cezası bu." "tamam,gabul!" bu gurtarsın,yetsin.yanı bu
 'toy bolaan müddetçe,toy bitğınçaa,yāñi bu şekildeki
 sohbet de de'vam_ête.dur bağalım.evet,deyam_êt hacı se-
 35 lâtdin!"

-b-

biz de 'asıl 'neslibiz gafğasyadan gelyenlerden-
 'biz.Tabi şimdiki halı hazırda tabılğan nesil 'bizbiz.
 atamı ātı 'ādil.meni ātım şāhinbêy.bin dokuz_üz yirmi
 yēdi doğumluman özüm.ışde o doğduumuz tarihten ağıl bā-
 40 lig olduğdan bi yaKğa aqlıbizda 'Kalganı gader Kendi ú-
 sülleribiz,an'ane ādetleribiz ne_ise ūrenip bilyenibiz
 gadarı izah_êtmêye çalışayım.şindi bu hacı salāTTinni
 devām ettirÿen düün alayına ek olarak devam êttirecei-
 biz noKda,dúun husûsu.şimdi kızlar,deliĶanlar bóyle 'bü-
 45 yŭk,'geniş bir sahada,hava sıcak,berrak bi gece mise
 dışarda,yāñi 'girda;yoğ yağmurlu,gış günü suvuğ musa,

ğapalı bir,geniş bir ğapalı ahır veya samallıĝ gibi bir
 yer'de,bu toy étilir.Tabî,ihi böyle iki geçeli tüzülül-
 ler.bu toynu da idāre éteĝen bir idāreci 'vardır,elin-
 50 de eyce bi çıbık bulan.buĝar çavuş adı verilir,yāni o
 düñü çavuşu,kahya o.onñ dediî olur.ondan mūsādesiz
 kimse de oynamaĝa biymeĝe çıĝıp bilmeS,bile misen?şimdi
 bu arada asıl muhim noĝda da şu:Tabî toynu étēyen genç
 ĝızlar,genç deliĝanlılar;bu arada da herkez,her deliĝan-
 55 lını,her ĝızını bir,biraz daha heveslendiî var.o heves-
 lendiî,yanı sevdiî,süyyen ĝızı bulan biymesi için o,
 şöyle bi sayar:bîr,iki,üç,dört,bêş,altıncı o.muhaĝĝaĝ o
 sıradan altıncıĝa turur ki,yāni onu bulan biyme sırası
 'gelsin.Tabî,bir deliĝanlı ó yerden çıĝartır ó çavuş.
 60 bir ĝız da bî yak'dan .hattā ĝızlaĝa āit de kızlardan
 bir kız vardır.o da toy üynü,yesisini ĝızıdır.şindi her
 sırası gelyen ĝızını çıĝartır,biy,o biyip biter,o geldi
 mi yerine sorutur.óbürü onu çıĝartır.bóy'le,bu arada iş-
 Te en çoĝ o da hisāb_étilir.Tabi onu kendi süyyen ĝızı
 65 bulan bolsa daha erúv biyir toyda.efennim,bu arada toy
 biraz daha ĝızışdı mıydı,tabi zamāña göre savutu bolĝan-
 lar çıĝarıp tavuş_éterler.yāni silāhı olanlar atarlar,
 ses_éterler,yani bizim kendi ĝumuk lisānıbizĝa göre o-
 lay.tabi savut demek,sílah demek;tavuş demek,ses demek.
 70 yāni silah_atar,ses_ettiri'le.kî,ó biyyen deliĝanlıları
 daha hareketli,daha serî biyyen zamanda,bu arada toyda
 'devamlı hars vurulur.yanı hars vurulur demek,'el çalı-
 nır.akşam başlār,érte'ñe ĝader toy bolur.akşamdan érte'ñe
 ĝa'der o deliĝanlılar,o sorutĝan yerinde zabba'ha ĝader
 75 hars vururlar.ĝızlar da aynı sabbaha ĝader,yāni érte'ñe

gader o yerde soruturlar.né zaman ki toynu dağılmasına
 uygun bi karar alınır,bu da go'naklardan mûsâde tilenir.
 yani gonak demek,dışardan gelen mûsâfir demek.yani go-
 naklaa derler Ki "gusura bakmaaS! sabahdan belli,aKşam-
 80 dan belli içibizde dayanmayğanlar var,yorulğanlar var.
 belki rahatSız bolğanlar var.eer mûsâde eterseiz bi yer-
 de toynu daitayık.inşalla yarın,'yarın aKşam gine toy_ê-
 tecekbiz",derler.o gonaklar da mûsâde êter.mûsâde êtyen-
 den sōna toynu 'daitırlar.o gonakları kōyde herkes go-
 85 nağını elter üyüne,aşatır,içirir,yatırır.gine kızlar da
 aynı olay.gonakları gız arkadaşları elter.her birisi bi-
 rer ikişer tene,yanı toy_üyünde iç kimse galmaaS.toy bo-
 laan üyde üynü adamından başga 'tek 'bir fert galmaaS.
 bütünü kōyye dailır,gêter.onnar dailğandan sōna,tabi
 90 getyen yerinde de aşap,içip yatarlar.ertesi günü gine
 toy,aKşam gine toy.dedi gibi iki üç gün,üy yessini vak-
 Tina göre.bu tamam bolğandan sōna da o gonaklar da mû-
 sâde isder.o gonaklaa lâyıq bolğan tö're,ô gelyen gelin-
 ni sandığının açarlar.şindi_o saybol dediK ya,biraz ev-
 95 vel_acı selâTdin? bu saybol etilyen'den sōna,o halii gi-
 mik gelinni sandığını anahdarını gelin'ye bereyik,sandık-
 nı gelin açsın,öle bi şey yok! o zaman'da,gelinni san-
 dığını anahdarı,gelin almaa getyen tamadağa berilirdi.
 yanı o toyğa getyen en ulla,en yaşlı adamğa berilirdi.
 100 anahdarını ô alır gelirdi.işde ô toy bityenden sōna,say-
 bol etilyenden sōna da gelini sandığını açarlardı.gelin-
 ni hiç haberi bile bolmaa.ô garTlar ciyılır gomsuların-
 dan mûnâsib adamlar,Katınlardan,êrkeklerden.sandığını
 açarlar,gelinni cehiziñe gararlar.sandığında ne var mı-

105 sa.

şimdi ğalğan yeribizden devam eTdireyik,bayraĝnı yartıda 'ĝalmasın.bu bayraĝnı üstünde ... de 'ĝozdan böyle örülyen şeyler bolur,örme.bu bayraĝ,düün alayını temsil eteyen bi bayraĝ.nasıl şimdi savaşda bir alaynı sancaı saraynı temsil_ete,alay nasıl ĝırılmadan 110 sancaını düşmaña teslim_étmeS;düün alayı da 'bu ĝadar buĝar önem berirdi.yani düün alayı ĝırılmadıĝdan sōna bayraĝnı vermezlerdi.şimdi tabi 'at devri.bu gelin alayı bir ĝaç kóyden ĝeçip ĝeteceK,buunki gelin alacā koy- 115 ye yetişsin.öbür kóyye,her hangi bir kóynü ĝeçeceĝi zaman,kóyye yetişdi midi,bir ĝaç atlı atlarını ĝuvalar.bayraı elinde 'böyle o kóynü meydanlıından sahasından döner,dolaşır.yani biz 'gelin alayıbız,'gelin almaa ĝetebiz,'ferman okuybuz.'varsa ĝöbeenden_atan,aha bayrā- 120 bız!" şeKlinde taşır,bilō misen? tabi bu belli ki felan kóy,felan kóyye gelin almaa ĝeteceK;bizim kóyden ĝeçeceg.o kóynü 'gençleri,bir iki ĝún evvel 'atlarını hazırlarlar.şindi ó,gelinçi yėtişdi midi,bular atlarına miner,çıĝar kóyden.evelā olanı selamlarlar.onnan sōna 125 gelin almaa ĝeteyen arabanı yanına gelirler.arabadāki ĝızlaĝa "hele hoş geldiz",felan derler.ĝızlar da bulaĝa bir sığara,bir mendil ikram_eter.bular o mendilni aldı mıydı,ādetge uygun bolaraĝ tabi atlarını ĝuvalarlar felan.ondan sōna esas bayraĝnı peşine düşerler ki 130 bayraĝnı almaĝ için.gelin alayını içindeki en yiĝit at,en iyi ĝaçaan at,en binicisi kimse bayraĝ ondadır.buār yardımcı,yamak da ondan sōna geleyen ĝurup bellidir.ó,tā gelin almaa çıĝmadan hazırlanır,ó şey tertib_étilir.

135 şimdi o kıyden ğurtarırlar bayraknı 'vermeden.tabi kıy-
 den vermey,çıķğandan sōna o kıyden ğoşulğan at'lar tek-
 rar bulanı selamlar,uurlar:"allah selameTlik bersin,ha-
 di yoluuz açıķ bolsun",der,dōner gelirler.ōle ğeter,ge-
 lin alacaķ kıyde de ğeterler,hacı selaaTdinni dediğ ği-
 mik işdē.yahuT ğeçe ğalırlar,veyahuT yerleri yakın mısı
 140 alıp ğaytarlar.bular gelinni alıp geleyen zamanda,o kıy-
 deki ğençler atlarına minerler.belki başga yerdeñ de at
 getirirler,usūsü.böyle 'yarış atı,ki bu gelinçilerden
 bayraknı alsınlar.tabi bular kıyden çıķğandan sōna her-
 kes,atına ğüveneyen bayraknı peşine tüşer.o bayraknı
 145 alğan deliğanlı öz atına 'deper,şöyle bi 'dolanır,gelir.
 artınnan yetişip bolmasalar ğelir,gelin arabasını yanın-
 da tohdar.tabi olar bunu sıkışdırırlar.o,bayraknı tutar,
 obir arkadaşına verir.o,alıp çıĝar.bular onu artına tüş-
 seler.baķdı ki onun artınnan yetişecek'ler,bu hemen oār
 150 ğarşı ğeter,bayraknı elinnen alır.böyle böyle bayrakla-
 rını hiç kimseye 'vermeden gelirler.şindi kıyye yakın
 'geldi midi kıyılı,büttün yüksek yerleĝe çıĝar,damlaĝa
 miner,bulanı seyir,eterler,ki acaba bayrak gele mi?ge-
 lin gele mi deyen bolmaS.ō,ikinci pılanda.bayrak gele
 155 mi?ĝararlar,ĝörülecek yerye ĝadār ĝararlar.eĝer bayrak
 'ĝörüldü müse tamam.kıyde 'büyük bi şamata başlar,ki
 bayrak gele mi?bu şekilde o bayraknı kıymeti,deeri öl-
 çül'mez,biçilmez,yāni 'vermemeg için adam dahi vurur-
 lar.o bayraknı vermemeg için,yeri gelir'se bu kadar kıy-
 160 metlidir.çünkü o,'o alaynı tēmsil ēteyen bi sancak mi-
 sāli.bu kadar deerlidir.eer gelinçiler bayraknı da ge-
 linni de düşün alayını da böyle bir dürüst bi zaTsız

- döüşsüz gëtip gelinni alıp gelirler'se, bu 'en büyük, en şerefli toy bola. bunı üzerine daha şey yok, diyecek yok.
- 165 bu şekilde gelinni tüşürürler. o gelin bilan gelyen, ali şimdiki lisağa göre yenge deyler, bizim lisağa göre de a'bay derler. abay demeg de yen'ge mānasına gele. onu yanında gelyen gızla'ğa, gelinni tüşüryenden sōna gençler 'çok şaka eterler, çok Taķılırlar. şimdi o yakdan gelyen-
- 170 leri için, yāni "biz bi Tene almaa gelyendik, siz ikiğiz de artına tüşüp geldiz" şeklinde, yāni biz bi gelin almaa geldiydik, siz de peşine düşüp geldiniz misāli, biliyoñ mu? böyle bu abayğa çok çeşitli konularda şaha eterler. işde iki gün sona da abaynı da o gızlarını eltip
- 175 tekrar yerlerine goyup eyi bir sohbet etip gaytıp gelirler. şimdi bizim an'anebizye göre, bizim bildibiz Kadar gördüübüz kadar düşün alayı hakkında ki bildibiz bu gadār. şimdi bunu bi toyda da bi ufaķ bi sohbeti bola amma bu, şimdiki yorumğa göre türkū denile; bizim kendi gumuķ li-
- 180 sānıbıza göre de sarın deyle. bu da bir gız, bir deliķanlı birbirlerine ğarşılıklı ayta tura. ortağa bi sancal salalar. sırası bilan bir gız oltura, gız turğannan son bir deliķanlı oltu'ra. bunda tabi ğarşılıklı sarınları var. biz şimdi şu anda olar hepsi aķlımızğa da gelmey.
- 185 şimdi ğarşılıklı bi ğaç tānesini bilsek devam ettiribiz. ondan da bi ğaç. ğalğan yerini, o ğalğan yerinden de tamālarbiz, 'deyendik. tamamlamanı usulu, bizim usulğa göre toy etip biteyende bi de süydüm eteler, bi'le miseñ?
- süydüm de toynu atı. yahut da o süydümde vuraan çubuķnu
- 190 atı. çubuķ bulan herkes süyyen gızını, gızlar da süyyen

deliğanlısını sancalğa olturma çağırılar.bunu çağırğan
zamanda da 'şulay başlaylar:deliğanlını birisi goluna
bir çubuğ ala,şulay güzel bir yahşıqlı çubıq.bu çubuk-
nu sarınıni ayta:

195

"süydüm tayağ süy tayağ
süyyenime tiy tayağ
süyyenime tiymesē
otğa tüşüp gúy tayağ",

200

dey,süyyen gızına gétip çubuknu tiydire.o da gele san-
calğa oltura.sancalğa olturğandan soñ onu bi sarını
daha bar:

205

"süydüm erúv zat_iken
süyyenim çağırağak
süydüm bulan vurğanda
góz yaşıñ tóğer miseñ
golun butun sinsin dep
artımdan sóver miseñ"

210

bu,bu da onu türküsü.şimdi onnan sōna gızını sancal e-
dīrefindegi iki aylana.o süydüm denileyen çubuknu iki
uçunnan tutup şulay gızğa ikram_ete,gızğa bere.gızğa
beriyennen sōna gız çubuknu ala,otura.o da süyyen bir
deliğanlısına gétip aynı 'sarınıni ayta,vura,o gele ol-
tura.bunu kóp çeşitli sarınları bar.aklıma gelmey ki
ärúv madine! he! eyce sarınnarı bar.hali şu sahaTda e-

215 sime gelmey.esime gelse bir_iki aytardık 'ya.o da ay-
nı.ğapat bakım,boşa şey_étme! şimdi o,çubuknu algandan
sōna deliganlı,hani süydüm bulan vuruP,ğızni çağırıp
sancalğa oltur'ta ya? şimdi o da bulay sarın ayta oğa:

220 "çaçğan bulan biteyen
arpanı yem bereyi
gelip sancalğa gongān
cennetni ğún dereyi",

der,o da ğızğa bu sarınnı ayta.tabī ğız da oar ğarşılıK
bere de şimdi şu anda hatırlap 'bolmay'man.şimdi buña
225 beñzer bir_iki de sarın aytayıK,bilyenibiz ğader:

sarın da oylay söz de oylay
bolğandan candan yartı
sen bolmasañ bolmayım
sen misen dünyanı artı

230 ayta ayta menden ğetti
ağnamay senden ğetti
aytğan aytğanı da bolup
muradına kim yetti

235 sarınnarım kóbüdü
salmağa çeten misen
aşar mıydın ğalmağa

...

240 sapsarı sarı paştan
 sap dağından inmeye
 ağıllı kişi gerek
 aytđanımlı bilmeye

245 sarın aytayım sağa
 sanavun ber i mağa
 ağıllı kişi gerek
 aytđanımlı bilmeye

tatavul boyunda tallar
 tal boyunda yılanlar
 ğızlar ğırılıp bitse
 eltip ğımer ulanlar

250 ot baŝalda maşanı
 kirpiđiñe sürtermen
 sen aytağan sarıñña
 purun poğumu sürtermen

255 ulannı bola şolay
 ulanlanı mamavı
 seni gimik ulanlar
 mağığımı yamavı

260 ğız bola mı şolay
 ğızlanı ayşalağı
 bejen başlarda ęalsın

işdanıñı balajı

şimdi mene aklımda galğan bu gader.daha bunu üsdüne
başğa aytacaam da yok.inşalla bundan artğa galğanlarnı
da obir yoldaşlarıbız daha da erúv étip tamamlar sağa
265 berirler.seni için de hayırlı bolsun.

-c-

daha bolmaSsa ip geltirtirler./o çeryeslerde bo-
la,bizde kóp bolmay./ertesi gün ahşam géter./işde ö dört
deliganlı iki Táne de gız./bu ekiP yaşlılardan bolur,
ğartlardan./geleyen deliganlılarnı içinde en yaşlıla-
270 rı./bizim aqlıbızda galğanı bu gadár.

SÖYLEYEN :Mahir BAY,70 yaşında.

DERLEME YERİ :Turhal,Şenyurt,Üçgözen mahallesi.

DERLENEN :Yırlar ve sarınlar (1.Bant,A yüzü).

- 1 tülkü tonlu yaş ulanlar mayar gızlar
gızını süygen aşık ulan
geçe geçe gelir idim
itiğiz bar nètme gerek
- 5 itKe süyek atma gerek
itKe süyek atarıdım
atañ ki bar nètme gerek
atağa ton yapma gerek
atağa ton yabarıdım
- 10 ğardaşıñ bar nètme gerek
ğardaşğa mal tógme gerek
ğardaşıña mal tóğer idim
malım çî yok nètme gerek
sen alımçı men satımçı
- 15 uzaklaşıp yatma gerek
- yay yamuçın yatayığ ulan
vur ğamıçın gétayığ ulan
artıbızdan atlar çabar
aldıbızdan devir habar
- 20 seni öltürür meni soyar
kanıbızla ğuşlar toyar

25 seni yeriñe badam biter
 meni yerime hurma biter
 ozğan gètyen aša gèter
 ašağanlar dua èter
 şu dualar bizè yèter

30 yaruk yıldız ğarşı tuvar aylağa
 yar_ulanlar yalçı turar baylağa
 oy yarlılıg seni üyün yiğilsin
 oy yarlılıg seni eşiğin buzulsun
 yağalağa yarı yamav saldirğan
 yağasınnan bir gız bayğa aldirğan
 sonuğú bir yarlılıkdan bilemen
 sonu da bir yañnızlıgdan göremen
 35 analardan yañnız_ulan tuvmasın
 tuvğanda da avrumasın ölmesin
 yağalağa yañnız terek bitmesin
 bityende de iyelmesin sınmasın
 yağalağa yañnız terek ornolğan
 40 tamurları tavni taşni tarağan
 tibine bir sáma asger gonağan
 buTakları kókte yıldız sanağan
 şodaçı bir susuzlukdan gurugan
 sağa ğarap yaş ulanlar tul galğan
 45 erüvlüğün ahşam tuvğan ay gimik
 bedevlüğün gús semiryen tay gimik
 seni atañ hoca yimik bay gimik
 seni atañ hocadağı ğaydağı
 sen giyesen daraylanı ğaydağı

50 men öleyim batır gazağ gazonında
 garağanlar, gaynamay
 seni bilan as bala dey oynamay
 erüvlüğün ahsam tuvğan ay gimik
 bedevlüğün gúz semirgen tay gimik
 55 boynun uzun havadağı gازلardan
 belin inçe çerğedeğı gızlardan
 inci torlap balağına bav tağan
 altun sozup başmağına nal gağan
 so gız özü uğan guşdan ülgü alğan
 60 o çardağı mirzalanı gozgağan

batır big barımış.bu ünkar adammış.yanı vurucu gırıcı.
 efennime söylım,bi daha bi başına gétđi zamanda ya-
 ralangan.şindi uyala ki,batır yaralangan dediymeğe u-
 yala,yasırtgınlay gelyen kıyye.usdaa,yá cerrahğa,doh-
 65 Turğa da gétmey,uyaldınnan.şindi bi cerrah gaTın ba-
 rımış.geçe oğa getyen:

geçe bısa yıldızlanı sanayman
 gündüz bısa ok yarama garayman
 azbarlardan biraz çola tapanda
 70 yasırtgınlay ustalağa sorayman
 şu yaramdanda mağa fayda bar mı dep
 tavğa bağıp oğattım
 barı oklardan meni oğum ötsün dep
 tüzye bāıp at çapdım
 75 barı atlardan meni atım ötsün dep

héy_allāhım sağa beryen gúnlerde
 hıylılarnı abayların yılatdıñ
 gızbaylarnı tuvar gimik haydatdıñ
 batır gulum sağa tiyyen oğ_iken
 80 senden ajayıña fayda yoğ_iken
 ağaçlıqdan guvaladım ekêvñü
 tanımadım yaññı yurtlu bekêvñü
 men bekêvye vurma süysem vuradım
 men bekêvñü gúrcü biy dep turadım
 85 bekev meni vurup saldı artımdan
 yanımdaı yoldaşlarım gızbay boldu gatınnan
 avnağaniñ seni sarı saz mıdı
 yanımdaı yoldaşlarım az mıdı
 avnaıniñ seni gara hum mudu
 90 yanımdaı yoldaşlarım gül mudu
 gül çu seni ^{yeti}ataña it bolsun
 bir huyu da özdenleğe uşamaz

süydüm süydüm süy tayaq
 süygenime tiy tayaq
 95 süygenime tiymeseñ
 oTğa tüşüp gıy tayaq

tilençi déybız ya?bir tilençi gelyen,birisini üyüne.bal-
 tani urlağan:

100 yılív cıymağa gelyensen
 endireyni éline

başıña tayak tiyginçe
sal baltanı yêrine",

diye,üynü yessi,bile misen?yılıv demek yānı nedir?bir
sene,bir yıl aşacañı cíymaa gelyensen,yanı "yılıv cíy-
105 maa gelyensen/endireyni éline/başıña tayak tiyginçe/
sal baltanı yerine",diye.yanı baltanı alğanıñı góryen,
bile misen?

SÖYLEYEN :Şehadet ÖZDEMİR,60 yaşında,ev hanımı.

DERLEME YERİ :Turhal,Şenyurt,Üçgözen mahallesi.

DERLENEN :Sarınlr (4.Bant,A yüzü).

1 atımı aytayım:şaha'det 'özdemir.'atmış yaşındaman.

sarınrı aytayım:

5 sarın deyenim sözdür
söz deyenim yıbaıdur
süyyen dostTan ayrılmaK
ölyünçee yılaıdur

10 sarın_aytayım sağa
sanaıun ber çi mağa
sarı_ayaklı gıslardan
salam yiberdim sağa

at minip artda galman
at berip seni alman
sıyır gimik süyeyen
sen misen caña darman

15 tataıuldan suı aldım
galaylı gumgan bulan
men sağa gelemen mi
o gızıl gözünü yumgan bulan

at mindim arab_araP

20

yalın gıyruğun tarap
 bargan barganıñ da ölüp
 sen galğın mağa garap

25

şışma dağı çağılday
 gızñı gözleri gaynay
 tul gatın neyer yaray
 garay tayğan bağırday

30

analay abılayım
 argaña yabılayım
 garannik geçelerde
 yanıñda tabulayım

analay aldırđığım
 avrıdu yayaklarım
 sen bolmağan yerlerde
 yürümey ayaklarım

35

aytarıdım bir eki
 gele miseñ ebine
 gelmezseñ şulay galğın
 ayağ üsdü tebine

40

amalım gele al bulan
 aldı tolu mal bulan
 biyip barayım aldına
 saman tóğeyim atına

- SÖYLEYEN : Hayriyehan ZENGİN, 90 yaşında.
 DERLEME YERİ : Turhal, Kuşoturağı köyü, Yenimahalle.
 DERLENEN : a) Dağıstan'dan geliş, köyün kuruluşu ve geçimi (3.Bant, A yüzü), b) Düğün (3.Bant, A yüzü), c) Yenimahalle'nin kuruluşu hakkında bir rivayet (3.Bant, B yüzü), ç) Bir akrabasının Sibirya'dan kaışı (3.Bant, B yüzü).

-a-

- 1 atamızınn gününde soyat bolmaan, bile misen? a-
 tamnı atı 'kâzim, anamnı atı 'ayşe. biz de Kağasyadan
 gelyendik. meni atım işde 'hayrihan. hali zengin bola
 da, onna soyat 'youdu. hali atım 'zengin. ondan sō'ra,
 5 işde onda bi ğarışıklık bolğan zaman'na, bularnı ğóç-
 'mēye süygēller onna. ğóçmēye süygēn zaman'na ğētyen,
 paşapurt alğallar, atam. he! 'aldık, paşapurt alğallar.
 he! alğanlar. onnan sōra da onna da bi başğa bi türlü
 ğavur'lar bolğan. olar dē'yeller ki "alı acele 'ğē-
 10 mesen! daha bālşēvúĝlúĝ de 'bolmadı. bālşēvúĝlúĝ bol-
 ğanı men saa ay'tarman, o zamanğa ğē'tersen", dēy. bu-
 'lar, 'altı senē ğaldık, diy, paşapurt alğan'nan sōra,
 diy. altı sene ğalğanann sōra o ğavur 'geldi ki, diy,
 "bālşēvúĝlúĝ ğazan'nı, 'ğavur. daha bī yerlerde turul-
 15 'maz, 'ğētiiz!" dēyen. bu paşapurt alğallar, çık'ğallar.
 amma 'malnı satıp 'bolmadık, diy. yalañuz bizim bir

20 çifli biz barıdı, bir çifli sattık, 'diy, şunna da bi
 ahrabam bar, olanı da tirmelleri barıdı, tirmelleri
 satdı, 'diy, başğalar bir zat satıp bolmadılar dey. ara-
 zini oraya 'goyduq, 'diy; üyler o biçim 'galdı, 'diy; üynü
 içi tolğan 'aşa galdı, 'diy. şulay 'beri beñzer zatlanı,
 'bahada 'aur, yükde ha 'fif, şulay bir zatlanı 'aldık,
 'diy; yolğa tüşdüq, 'diy. â! ne zaman yavrum, men ne bile-
 yim? onnan na yolğa tüşdüq, 'geldik, 'diy. 'samsunğa
 25 tüşdüq, 'diy. 'samsunğa tüşgön zaman'na, bu üçgözenne
 'âvelden gelyenler bolğan. daha da 'ha âvelden gelyen-
 ler. onlar 'aldıbizni garşı geldiler, 'diy. 'amasyağa.
 'amasyada bi dört üynü 'ayırdı, 'diy. şimdi 'atamlanı,
 işde 'ahrabalarımızdan 'dört üy, 'üçgözenge gelyen'ler,
 30 üçgözenne altı 'ay galğallar. altı aydan soñra işde
 bu kóy'ge, guşoturakğa gel'yen, 'yerleşgenler. 'endirey
 idi. urusnu paytahın'na bolğanlar, 'endirey'de. hē! en-
 direy diye bi pay'taht barmış, şu istanbul gimig pay-
 'tahtda bolğanlar. daıstadaki yeri'miz, paytaht'day-
 35 dık, yāni isdanbul va'tan ya? onna bolğan, endireyde
 bolğan. amma bizden soñralar dey, bi yaşlarını sırtlarına
 na da alıp geldiler, 'diy; bir zat alıp bolmadılar, dey.
 canını alıp kaçdılar, 'diy. sōra gelyen'ler, 'canını kaç-
 ğanlar; yaşlarını da sırtlarına alıp. olay bolğan. bāl-
 40 şevükler gazangannan sōra. bizimkiler işde paşapurt
 alğan için, bizimkiler selbes çıkğan, çıkmasına. olay
 bolğan yavrum. munna da 'gelyen, işde munna da, ilk üç
 ay, 'altı ay üçgözenne galğanmız, 'altı ay. üçgözennin
 'sōra, 'diy, 'atlar aldık, dey, birer dene, dey. adağa gı-

- 45 dırāyık,ğarayık da bi ārúv yerde yerleşeyik dep.iş-
 'de,'yahu kóyün habarını aldık,'diy,ğumuklar bar dep
 diy.'yahu kóyú bizden alda gelyen o yerde gurulğanı-
 dı,diy.'yahu kóyê bardık,'diy.onna da ğaradık,'şáhar
 uzak,diy.sıvaSğa barganlar,diy.biz içinde turgannık
 50 şá'harnı,diy.ey,bi yahın yer bolmasa,ne içi bolmasa,
 men idará étip bolmam,déyen a'tam.o 'akrabalarıbiz
 deyen ki "biz éterbiz",déyen.üçóv,üçóvünü ğóçu onna
 getyen,'yahu kóy'ĝe.meni atam 'yaññız üçgózenne ğal-
 ğan.üçgózēnlüler de kóp yalyargan:"sen 'gétme!" déyen.
 55 "yahın arazilerden saa birer tar'lañ beribiz özúbüz-
 nü tarlañlarıbiz'dan.hókumet de ırmak yağadan 'berir,
 illá bizden 'ayrılma",déyen.bi ahrabası bolğan,o da
 'gelyen bolğan.o gelir,'yalvarır:"meni işim ğuşotu-
 rakdan tarafğa.sen ne gel onna",dep,sóna 'alıp gel-
 60 yen işde.atam munda öldü,kóyde.

- lençberlig étдик yavrum.başğa fazla adamımız
 'da 'youdu yavrum.yetti ğardaşım bardı,yettisi de öl-
 'ĝen.bi ğardaşım barı'dı,'o da öldü.atam muk'Tarlig_
 éterdi,kóynü muk'darıydı.'ölüĝúnye ğadar mukdarlıĝ_
 65 etti.lenç'berlig éterdik.geçeyimiz 'ärúvüdü.'árazi
 'boludu.'eyce geçinnik,'ärüv etTig.ondan son,atam
 ölüĝēnden 'sōra,meni de iç'giyēv aldı.şúĝúr meni de
 'boldu,yēti ulanım na meni boldu.üçóvü mafāt etti.
 çoĝ şúĝur dörttü bar.'geçinnig işde,ne bolacak yāni?
 70 ózamanlarda esKi'den isítmalar varıdı.hē!isítma va-
 rıdı.isítma tutarı'dı,suvuk sındırırđı;üsdüñe yuvur-

gan yabardıñ, 'basdırılıp ya'tarıdıñ.ondan sōna,so'la-
rıdıñ,beñziñ betiñ sápsarı bolardı.o zaman isítma kó-
büdü.ondan sōra çıkdı işde bu avruvlar,'ganseridi,ül-
75 seridi,ne bileyim,ne diyim? o zamanlarda 'youdu bu-
lar.bir teK 'derdiler,şey hasdalıı var derdi'ler,'ve-
rem hasdalıı vardı şölay.

atamdan na bo'la,anamnan na bola.'atamulan a-
'nam,iki gız_ardaşnı yaşı.bir bácıdan a'tam,bir báci-
80 dan anam.o'lar,ulannan tuvğan olar.bular gızdan tuv-
ğan.("nene! 'denizlidekile hali bũ bizim tilcenı fi-
lan gonusup bilmeyler peK_eralda?") olar bilmes yav-
rum.olani ataları gelyen bir 'tek,is'mail bolğan_atı,
is'mail bolğan.ulani bolğan bi ibıra'him,gızı da bol-
85 ğan 'älvän.onnan gel'yen,bir gızı daha bolğan,inciha-
nım dep.atası ğatı'niñ 'bermeye.işde,"bu ğaríp yér-
leĝe alı Kétip,gızını ortalıkda 'süründürecek'sen.
men berip bolmayman",deyen,ĝatınnı 'alı ĝoyğan.ibi-
rahimni de alğan,älvänı da alğan,ismail gelyen 'de-
90 ñizliĝe.onnan_işde iki_ay ĝalaan molĝallar.onna tu-
rağan zaman'na işde munna gelyenler'de,kāt gel'gen.
atam na baraçak maracak bolğan işde başınna muĝdar-
lııdı,'işidi,"'ĝeliĝiz" dep çağırānnı ola'nı.sefer-
berlik çık'dı,se'ferberlikge ĝetti.ĝasım bardı bi de
95 o zaman.işde ĝasımnı dedesi.

-b-

atası,anası beeneyen bolğan,yavrum:"şu ĝıznı

ulanıbizğa al'sakbiz." tabi hısım ahrabası birbirine
 'söyleşip gonusup, ondan sora düñür gétéyen bolğallar
 işde geleçi gétéyen bolğallar. arada da gaytarıp gele-
 100 çi gétéyen bolğal'lar. şerbetini 'içgen 'miçgennen soñ-
 ra 'da, günü keséyen molğallar. ğız üyünde toplanaan,
 ulan üyğê de toplanaan molğallar. ável ğız üyünne içip
 mi'çip, tapançalar da a'tıp, ulan üyğê geleýen bolğal-
 lar. ulan üyde de 'aşap içip árúv, "hayırlı bolsun, uur-
 105 lu bolsun, allah", dep, olağa şey étip, onnan ayrı'laan
 bolğanlar. o geltércek gününü de kesé'yen molğallar o
 geçe: "né zaman getirip bolacaksınız, né zaman eltecek-
 siz" işde bir áydan soñ, iki áydan soñra o da bi sene
 e'der, gün^ünü de kesé'yen molğallar onnan 'ayrılıp, ge-
 110 'lip, başlıknı alğanı bolğan. zamannı gelyen zamannı toy
 étmeye. 'onna 'toplanıp, ğız da atasını üyünnen bir hı-
 sımña gétéken, bir hafta ável hısım^{nı} üyüne. atasını,
 anasını üyünⁿen 'çıkmayıken, hısım^{nı} üyünⁿen çığará Ke-
 leler. 'gelin étip 'onna gête'ken, ulan na bi yérye tü-
 115 şeken, bi yérye gête'ken. onnan toy étip, ğız^{nı} da alıp
 ge'lekenler. 'homuz toy. o zamanna bulay 'davul, bizim-
 kiler 'davul 'sokmayğanlar, 'homuz toy bolğan. 'homuz
 soğan molğallar, homuz bulan éteyen molğan. 'toplanıp,
 hâli eki ğünne, üç ğünde tívú^l de, onna bi 'hafta toy
 120 éteyen bolğallar, bir hafta. bir hafda toy éteyen bol-
 ğallar. toy étip, 'dağılıp savbolnu mavbolnu da étip,
 onnan sora, "allah, yahşılıknı artı u'zak bolsun. ğal-
 ğallar da, ótekiler de bolsun", dep 'ayrılaan bolğan-
 lar, yavrum. toyumuz bu'lay bolğan bizim esgi toyları-
 125 bız.

-c-

turhalğa gelyen.bî yerni yabancıısı bolğan_üçün
 turhalda sorağan:"ğuşoturak koyü né yérde?" olar da
 tárifini beryen:"şunnan tabak gét" dep.çıKğan ki yol-
 da suv yok.gele gele şurda burunna bi suv bol'ğan.o
 130 suvda apdes_alıp onna bi tüş namazını gıl'ğan,tüş na-
 mazını.onnan çıkğan ki 'hêç súv yok gène.yanğan cîer-
 le'ri.têk_aaç bar şunna,bi teg_aaç túbüne gelyen.tek_
 aaçğa gelyende süyüngên:"şunda bir ilkindi namazımı
 gılayım",dép.gelib_onna ilkindi namazını gılğan,duā-
 135 sını etyenden o yañña bî yañña ga'raan ki yanınna da-
 ha ne ağaç bar,ne kóy bar.u'zakda kóy de.o zamanna
 éki golunu tutğan,tileyen:"hêy yā rabbim! şunna şunu
 yaññız yarat'dın.şunu şunna yaññız 'goyma! şu yêrre
 bir şá'har yarat!" dep,"şáhar bî yerler,'şenlikli
 140 bolsun! bu ağaç bu yérde bunda meni hayatımı satıb_
 aldı",dêyen.işde bî,yavrum.

-ç-

o sibîryada,o mah'muT,âvêlden munna,daiSTandan
 munna gelgen_o.babası onu hoca bolğan.munna gel'yen,
 munna gelyenne rahmetlik meni gaynatam onu okutğan.
 145 ärúv epéyce okuğandı,éyice okuğandı.bî yérde artık
 bir dirlik mirliğ bulmaan mı,artık gatınnı da ölyen,
 munnan gerisi geri gótüyérli góçüp daiSTanğa gétgen.
 daiStanğa gétgende munu sibîryaa sürgón 'bâlşevúk.
 sibîryağa sür'gên,sibîryada galğan.tirenler,o zaman-
 150 na onna_bolğan,munna youdu;maşın dèyler,tiren dèmey.

- çimendêfer,'maşin dëy.maşinler gelyen zaman'na,bu
'yoklaşan.ğaçıp daıstañña gëtmeye bir gôlay yol 'yok
muken,nep.ğaraan Ki,tahtalanı üsdünne adam biráz u-
zaTıp yatacaK bi tahta... tahtalanı üsdünne uzatılıp
155 yatacaK gadar bi 'yêr var.onna këndoktörler gel'yen,
'tokdatğan.olar aşama'ğa gëtgel'ler.o da orda uzatılıp
bir 'yatğan.gelyen akşam molğan.olar da haman
ğapılanı kitleyeller,eşikle'ni kitleğen,yolğa tús-
ğën.'seğiz geçe seğiz gün 'yol gelgen.o da onna 'ba-
160 yılıp aklı da tayıp galğan.gelgen istasyónna.istas-
yónğa gelyen zaman'na,tahtalarını boşatağanna garaan
gi,içinde bir ölü var.bunı tartıp çığart'ğan.onna da
bi yazıcı bolğan,'ermeniden.kātip bolğan,gelyenni
gëteyenni yazaan yazıcı bolğan.onu gatinına dëyen gi
165 "şúnna bir ölü var",dëyen.gatın gelip bulay etip ga-
raan ki,ğarasa nefes vār.geltiriz yaýrum,munna munu",
dëyen.'geltirt'gen,eri gelğen.erine dëyen Ki,"şúnna
bir çumendêferden hārhal"dëyen, "şeyde gelyen mi",
dëyen,"isibiryadan",dëyen.şunu nêtecegbiz?" dëyen.
170 balkónna sa'layık da",dëyen,"onna garayık",dëyen.sal-
ğallar,avzına sūt de tóge turğanlar,canına gelyen.ca-
nına gelyen,bir gün turup oltur'ğan,dört yañña gara-
ğan.ğarasa ki,bir şeyde,tüpde,içinne."ne garáysan
yaýrum?" dëyen."yahşı aqlını başıñğa topla da,başıña
175 gelyenleni ay'tarbız",dëyen."sen iç 'şaşma!" dëyen.ö-
le dëyen."nê yêrden gelyeniñi de birêvge aytma!" dë-
yen."seni hali men örgê 'alacakman",dëyen."saã árúv
de garacak'man.nê yêrden gelyeniñi sorasam bile ayt-

mazsan!" dēyen."bu yērli bolğanını da aytmazsan,o yēr-
 180 li bolğanın da aytmazsan.işde ohuma geldim,dep aytıp
 göyarsañ",değen.on'nan buğar garay turgallar,aşatğan,
 içirğenler.bu tamam 'aytğan ondan gelyenni.hem de
 daıstangā,o özübüz memleketibizge geldim,dēy,üyüme
 baracaıdım,dēy.uzaKdan garadım Ki,iki dene ğapı löbet-
 185 çı bar,dēy,aynı ğene.bütün sibiryaa getgenlerni de
 ğapısına löbetçi salğan iken iKişer Tene.onnan,dēy,
 "hısımım bardı,başğa hısımımın yanıña bardım,dedi.
 ğatınımı da,ğızımı da çaKırıp onna^{ğördüm},dedi.ondan çıKdım,
 dedi.ğene gótüyērli tūr'kıyağa gedēcekmen,dedi.çıKdım
 190 ki,dedi,onda bir suv yar,dedi;ğēçmeni golayı yoK,dedi.
 onu bi yürēyen adam 'geçe,dedi.yartısı da osmanlığa
 ait,dey,türkıyaya,yartısı o yañña ait,dey.yartısını
 geçgennen sōna urma_ámri 'youken.bu yannan o yañña
 çıkısa da urma_ámri youken,bı yañña da çıkısa urma_ámri
 195 youken.bu yanna da bar bir löbetçi,o yanna da bar bir
 löbetçi.türkıyanı löbetçisi bar,dēy,o yannı da löbet-
 çisi bar,dēy.birler o yañña baıp ğete,dey,iki dene
 nöbet'çi,onnan birisi de bu yañña baıp gele.ğaçmanı
 golayı da yoK,dey.onda birisi bi arpa biçe,dēy,oraK
 200 bulan,dēy.o zaman dedi ki,dēy,maña:"şu oraKnı da 'al,
 sen şu arpanı şunna 'biç,yoqlay tur da,bir fırsat
 tapğan zamanna haman atarsan suvğa özüñü.yüzüp bile
 misen?" dēyen.onnan sōna garadım,dēy,o yannan bir ses-
 ler geldi,dēy,bir tav bar,tavnı artınnan,dey.sesler
 205 gelyen zamanda,dēy,löbetçiler biráz toktadı,özümü
 suvğa atTım,dēy.suvğa atğan zamanna,dēy,"tez ol!

tez ol! ortanı g çme e  ara!" dep aytdı,d y,bu 'yan-
 nıkiler.ortanı g çdim,d y,"v y k fir seni!" d p ayt-
 dı d y," a dı  urtuldu" dep aytTılar,dey.meni tartıp
 210  ı artıp aldılar,d y,onnan vardım,d y,istanbul a elt-
 diler,d y.onnan soradılar moradılar,d y,meni onna bi
 i ge bere'ce diler,d y.illa siz munna bol a   a hısım
 a rabam dep 'geldi.bizde, aynımlarda turdu.onnan so -
 ra i de  ld ,allah rahmet eylesin.

SÖYLEYEN :Hakim OKUR,54 yaşında.

DERLEME YERİ :Turhal,Kuşoturağı köyü.

DERLENEN :a)Köyde yaşantı (3.Bant, yüzü),b)Bir hatırası (3.Bant, yüzü).

-a-

- 1 dokuz_üz otuz doumluyum.guşoturā koyünden,ismim
hâkim okur.biz yetişdik,ne motur barıdı,ne biçer bardı.
övüzler minen çift süreydik.geçe erteñe ğader övüzleni
kúteydik.uhlakğa ğalsak,ovúzlerimizi tas_éteydik.biri-
5 ni tabsak birini tabıp bolmaydık.bi de o yannı ğaray-
san ki bir ğarğalar uçmaa başlardı;övüzlerimizi börü-
ler_aşap ğoyardı.çut da sürüp bolmay ğótüyelli ğaytıp
geleydik.halıi yaşlar da turup iki teneke moturğa ğaz
may tóğup,ġetip yerini sürüp bolmay geleler.bizim zama-
10 nıbizda bolsa bu yaşlar néter_idi aÇaba?açınñan ölür-
düler.biz okulğa ġeteyen zamanda,okulğa ġeteyende ek-
mek 'karne minendi, ekmek karne minen fırınñı aldın-
da beklesen okul saatın geçeydi.okulğa gelsek ekmeğ_a-
lıp bolmay aç ğalaydık.halıi yaşlar hür yaşaylar_ama
15 bunı da ġıymetini bilmeyler.ohuma da ohumaylar on_iki
dene ders bar mısa toğuz dene zayıfı alıp geleler.ev-
velki düzen minen halii düzenni arasında heç bi şey
yok.evvelki düzen daha erúvüdü.

-b-

tavğa otun kesmeye getTim.bi deli deye rast geldi.

- 20 óvúzleni gaytaraanda, dêve meni gaytara dep salıp
meni guvalap yiberdi. suv harkğa tüşüp ó devê suv hark-
ğa tüşüp bolmay, şunda özümü harañña gurtardım.

SÖYLEYEN :Kâzım ZENGİN,52 yaşında.

DERLEME YERİ :Turhal,Kuşoturağı köyü.

DERLENEN :a)Asker uğurlama (3.Bant,B yüzü),b)Köyde ziraat (3.Bant,B yüzü),c)Yağmur duasına çıkma (3.Bant,B yüzü).

-a-

- 1 atım kâzım zengin.atam_âtı aîaaddin,anamı_atı
 'hayrihan.bin dokuz_üz otuz_üç doumluyum.kuşoturāı kó-
 yünde 'dödum.asgere çaKırmamız,asgerlik çaina gelyen
 bir gençni akrabaları tarafından çairması şöyle bola
 5 bizde:biz,gétmeden bir ğaç ğún eveli yahınları o genç-
 ni çağırıp davát_étmek_ usulümüzdedir.yanında başĝa ar-
 hadaşları,yāni aynı tertipden bi ğaç kişi de olup,bolup
 bi'le yāni aynı kóyden.olay gelirler,davat_étilir,aşa-
 nır,içilir.bizim usulumuz bóyledir.asgere vétmeden de
 10 o gençler bir ĝişi veya iki üç Kişi bolup bilir.onnar,
 olar gelir'ler,büyükleni ĝollarına alır'lar.olar da,
 yahınları da olaĝa bir harçlık_olarak cebine bi ĝaç ĝu-
 ruş falan 'para salıllar cebine,yāni bu genç asgere gé-
 ter.bizim asgerlik usulumuz 'bulaydır.

-b-

- 15 ásgiden çifçiliĝimiz 'ovúS,at,comba mınan sürüm
 işleri bularnan bolurúdu.boyunsa,ovúzleni ĝoşĝanımız
 boyun'sa.gāmişlerinki de boyunsa mınan bolurdu.çút bo-

lurdu peşinde.bu hususta çifçilig bulay bolurudu.'at
 goşardık.şimdi olar galmadı.o usullar gıkdı.şimdi 'mo-
 20 tur munan bola.esgiden arpa eğerdik,buday eğerdik;mer-
 cimek,'pahla,nohut,bulanı eğerdik.mercimek,pahla,nohut
 yolkunurdu,adamınan,orağ mınan yolkunurdu.buday,arpa
 tırpan munan biçilirdi,'yılın étilirdi.ovúz arbalar mınan
 harmaa gelir idi.harmanda óüzler,atlarının sürülürdü.
 25 tığ étilirdi.ağaç yabalarının sayrum étilirdi.gózeri-
 nen elenirdi.búday,arpa elenirdi.çez étilirdi.çuvallar-
 nan ambarğa taşınırdı.esgiden bulaydı;ama şimdi 'deış-
 di.döverbiçerler bar,başğa türlü hassas makinalar bar.
 esgiden çifçiliğimiz olaydı.pancar eğile şimdi.esgiden
 30 pek eğilmeydi.şimdi daha rahat.üç de óvüz goşsak üç a-
 dam géterdi çutğa.muhağgak üç Kişi gétmesi lâzım ki o
 iş görülsün.şimdi bir adamınan işimiz görüle,motırınan.
 daha rahat bola.şimdi çifçilik biraz daha rahat boldu.

-c-

yāmur duāsı,bizim bildiğimiz,esgiden hocalar ba-
 35 rıdı.bir müddet guraqlıg gétdei zaman,ekinlerin mahsul-
 lanıñ vaziyetine göre daralma oldu.menim bildiim bi se-
 ne bunu men górdüm.guraklık bol'du.goñşular toplandı,
 hocanı yanına gét dih:"hoca efendi,yāmur duasına çığılsa
 nasıl olur?" denildi.hoca da múnasip górdü.mezerlikge
 40 gétildi.kıblaa dönüldü.hoca,cēmaat,'gençlerden,'yaş-
 lardan toplandılar.hoca ohudu,cēmaat,dua etti hoca,cē-
 maat Ta āmin dedi.óyle bir durumūnan garşılaşdık.'yā-
 mur da yavsa gerek ki millet farahladı.há! mezerlikge

g tildi.s nadan onnan  oh zaman s na da bi hoca geldi
45 k yye.o da   yle bir  ey dedi:bu dua hususunu s yleyen
zamanda "men" dedi,"bi at  afası bolursa" dedi,"onu  -
zerine bir yazı yazayım.munu da faydasını   r rs    ",
dedi.o da yahın  om sumuz'daydı.o,"biz bunu su  a sal-
'dık,'y   r yavdı",dedi.munu da   itdik.biz yaz an n 
50 da   rmedik hocanı.bunu da   rd k.bunu da menf ti bol-
duunu  om sud n   rendik.

SÖYLEYEN :Kâmile ZENGİN,52 yaşında.
 DERLEME YERİ :Turhal,Kuşoturağı köyü,Yenimahalle.
 DERLENEN :Çeşitli yemek târifleri (yumuşak,kurze,tavlu hinkâl,barmakça,etli kufde,halve;3.Bant,B yüzü).

- 1 yemeiñ adı,bu yumuşaı söyleyim.yımişak: bi tas
 süt.bi tas sütü 'geltirdik.hali bizim dilce.'geltir-
 dik.un da içine goyduk,ğayrı iki avuç un goyduk.ey
 işde yumışaknı un atalaymız sütnü içine.sütnü içine
 5 un atalaymız.onu,unu galınça atalaymız.ataladıktan
 sōna 'taḡaya,taḡanı otğa salamız.o yumuşakdan biraz
 ġuyarız içine.su salınmay zāten oğa.un munan yımır'ta
 üç dört Tene yımırta salırbız içine.onu atalaymız,unu
 da atalaymız.onu ateşe goyıncı,odğa bişeyemiz onu.ta-
 10 ḡaynıñ üstünde.yımişak,buğa yımişak déyle.bizim 'aş-
 larımız 'bu.

- ondan geldik 'kurzeye.kurze hamırnı iylermiz.
 onu ince açarmız.ufaḠ ufaḠ étip,giççi giççi etib iç-
 çine salamız.avzuni da büremiz.'et salamız iççine.
 15 börek,onu atı da börek.'hā! tabi étini tüyermiz etni
 içine.āzını ġapatamız,yani bir öün için,ğazan içine
 suyuñ içine atıyok.sū içine salamız,bişe işde.ondan
 soñ çıġartamız bi ġapğa.ha! suyun içinde bişe,'ğazan
 içinde Tabi bi'şe.onnan sō çıġartamız bi ġapğa,üsdü-

20 ne isteseñ yuurt göy.istTerseñ may göy,şey,üstüne,yāni
 'biber minen may göyarsañ isderseñ.yohsa 'yuurt munan
 may göyarsañ.arziñ bilir.hangisini aşasan aşasan.iş-
 de böreK de bu.bizim börekleni atı da bu yāni.

taṽlu hinkal deriz biz buna.incecikce 'taḳdada
 25 yazarmız.yazdıḳdan sōna bıçaḳ munan kesermiz parça
 parça étip.onu da aynı suṽun içine salırız,'bişirimiz.
 gēn üsdüne 'may göyarsañ,yani 'yağ.ya da üsdüne 'yuurt,
 yani gōnūñ ne arzu_éterse.yuurt mu göyasañ,may mı gö-
 yasañ göyarsan_işde.hinkalımız da bu.yani bizim aşlar
 30 da bu aş bolarakdan.

hamırnı açarmız,aynı bir hamırı.onnan son onu
 uzunca ok'lav gibi açarmız böyle.açdıḳdan sōna bar-
 mamızınan tartıp dartıp 'kesermiz.onu da tartıp onu
 da aynı suṽun içine salıp bişirimiz.pahla salsan sa-
 35 lırsañ.pahla bolmasa ḡıyma salırsañ.aynı o da suṽu-
 munan.soğan ḡāṽurusan üsdüne tabi.o suṽumunan suu-
 yunça ārūv bolur.maynı,tabi maysız_aş bolmas Sāten.
 maynı muymu salıḳ içersen.yāni bizim barmakçamız da bu.

ḳufdeni tabi iy_etni 'ḡıydırasañ.geltiresēñ
 40 üstüne biraz düṽú salamız.bir_aṽuç düṽve,iki aṽuç
 her neyse,aşnā ḡóre,etiñe ḡóre.onḡan sōna biberini,
 soğanını içine tuṽrarsan.onu da eyice yuurasan,ārūv
 étip yuurasañ onu da.onḡan sōna,yuurduḳdan sōna,yuu-
 rup bittikden sōna eliñle şōle ḡolunda ufalaysañ,onu

45 yuvarlaysaň goluńda.onnan sōna orda siniye salasaň,
 ġazaňa salársın suv içine,ġaynay.tabı soudu mu içi-
 ne,úsdüne de 'nānesini,yaını tóġġersēn,aşaysan.oā da
 etli kufde derler.etli kufde de 'bu.

hālivēni ġavurasaň,ayrıca ázatını,ununu ġāvura-
 50 san.onnan sōna... nerde ġāvuracaħsan? may mınan ġavū-
 rulacak tavada.iyce kızıl bolġanča ġāvurasan yaň.ġa-
 vurġannan sōna bi ġaşık 'mayıña ġóre,yaň şey,unuña
 ġóre may salársan,onu ġızılča ġāvurasaň.onu úsdüne de
 onnan sōna da şekerni de salársañ suvun içine.onu da
 55 eritirsen,içine ġuyarsan.onuñ munan da eyice bi hásıl
 etisen,ġarışdırasaň ġaşık munan.tabi hālvānı da bi
 tabaġğa alırsan.isder 'kessib aş,isder tabaġnı úsdü-
 ne de alıp heç 'kesmeden aş.işde hālva da bu.

SÖYLEYEN :Hayriye ZENGİN,58 yaşında.
 DERLEME YERİ :Turhal,Kuşoturağı köyü,Yenimahalle.
 DERLENEN :Sarınlr (3.Bant,A yüzü).

- 1 yürü sizge gel bizge
 kurban_ét aşamağa
 iki süygên bir bisa
 gıyın mi yaşamağa
- 5 gararsam garay dëylər
 gararmasam dar dëylər
 bir burulup gararsam
 seni süygëniñ bar dëylər
- 10 ot başğa şere bere
 kósëvleni tebere
 sen çi bûlay tûvüldüñ
 sañ birëv til bere
- 15 sandık başta sarı_alma
 bıçak Kibi hırlama
 aytar mısañ sarın_ayt
 eşşek Kimik zırlama

SÖYLEYEN :Halime ZENGİN,29 yaşında.

DERLEME YERİ :Turhal,Kuşoturağı köyü,Yenimahalle.

DERLENEN :Sarınlr (3.Bant,A yüzü).

1 başmaım başğa başğa
men basmam çahlı taşğa
atam tutıp bërse de
men barmam yetim yaşğa

5 başmaım başı ğalay
taşğa basısam sırğalay
men suvğa baraanda
ulanlar mağ ğaray

10 pencéreden ğarayman
lepekemi tarayman
giççineköv başımınan
ulanlar ğarayman

15 otunğa bara bara
ışdanım para para
ğatınım yok Kızım yok
mağ barsan no bola

20 tatavul boyu tallar
tal boyu yılanlar
Kırılıp gitse ğızlar
neteriken ulanlar

SÖYLEYEN :Bedrettin ZENGİN, 22 yaşında .

DERLEME YERİ :Turhal,Kuşoturağı köyü,Yenimahalle.

DERLENEN :Karışık konuşmalar (3.Bant,A ve B yüzleri).

1 " 'atı neydi nene yér'ni?ataların turaan yérni
atı néydi?"

"heç bi şey alıp bilmediler."

"nene! o zamanlar o Pi avrū bar mıydı?yāni şimdi
5 bunna gelgenden sō'na, 'avru 'bar mıydı yāni?ne ayruu
bardı,mesela sıtma gibi,hani böyle bi önçeden,esgiden?"

"nene!bu bizim denizlide ahrabalar 'var ya ha-
ni?men bunu aytdım ya sana,o 'denizlideKi 'ahrabalar,
bizim yāni gelegende 'ni yérden bolğan?yāni bu anı 'a-
10 tañızdan mı bola,anañnañ mı bola?"

"denizlideKi'ler 'ulannañ mı tuvğan?sen de gız-
dan tuvğansın yāni.o nene,'denizlidekile hali bũ bizim
tilcenı filan gonuşup bilmeyler peK_eraldá?"

"nene!'esgiden toylar bolmadan önce bu kızlar
15 nasıl beenilirdi?yāni halı şeyler bee'ne ya?hali,'genç-
ler herkez özü beene."

"nene!mesela esgiden 'var ya,üylengennen sōna
ge'lin,atasına veyahut Ta ulan atasına 'na ğadar gó-
rükmeydi?"

20 "esgiden nene,bũ yolluK 'bar mıydı,yāni başlık
parası gibi?oa ne deydisiz esgiden,mesela baş'lık mı
deydiñiz?"

SÖYLEYEN : (A) Sami YAŞIN, 56; (B) Rüştü ŞAHİN, 57 yaşında.

DERLEME YERİ : Yıldızeli, Yavru.

DERLENEN : Dağıstan'daki yerleşim merkezleri, boy-
ları; Türkiye'ye gelişleri, köyün kurulu-
şu ve geçimi üzerine çeşitli konuşmalar
(6. Bant, A ve B yüzleri).

1 B-Peki sam bey, bizim kóylúler munná gaysi yıl
gelyenniler, neçé yıl alda gelyendiler?

A-bunlar ort asyadan daılğanda, her tarafğa góç-
ler bolğan zaman'na, bu gumuklar da daıstanda güzel bir
5 yèrre yerleşgeller. yer yurt saıbi bolğallar. daıstandan
son zamanlarda da 'türküyeye bin seız yüz atmış iki
yılınna, on üç hāne...

B-bin seız yüz atmış ikide 'né yerge geldik?

A-bin seız yüz atmış ikide istanbulğa, istanbul-
10 dan da bir çok erúv yerler izleyeller. fahat bu yerde
suıları bol, tarlalarıbızni suıarız ve onnan sōra
hābicey çağarız. bol mahsul, mahsül bolur. tüz erúv ve-
rimli topraklar bar. işde üyleribizni éticek taş ocak-
ları bar. birinçi gatlari zāten taşdan etgeller üyleri-
15 ni. ikinci gatlari da çanak çömlek, bū, yāni boş gap, 'ga-
ruvana gimik çömlekleri, çanakla'rı da topraktan sālam
ker'piç de bolur.

B-hā, saıut! yāni esgiden saıut dēydik de şimdi bu
yerde kúp dēyler, yāni kúp, testi.

20 A-'evet!bullar da bolur.sālam toprağı bar.ve
 aynı zamannā,üylerin üsdünü yabaçak ağaçları bar,bol
 ormanları bar.hem ormanlardan da faydalanabız.vē ya-
 ğacak ağaçımız da bolur dēp bu yerni seğgeller ullu-
 larımız,munda yelip yerleşgeller.vē o zaman étilyen
 25 üyler de iki ğatlı,buún aynı şaharlardağı çarşılar
 yimik:birinçi ğatları taş,bir góz herīve,ēki góz üy,
 bir hammar_üy;üs yaklar da gine böyle teşkilatlı,ol-
 turmağa odası,yatmağa odası ve aynı zamanna çocukları
 ayrı ğalğan yerleri yaşlarını.'olağa göre teşkilatlı
 30 étgeller.ve üsleri de o zaman kiremit icat bolmağan
 kıyılarda tabī.bular da son zamanna gelip yerleştikle-
 rinden ve aynı zamanna 'bu yerde,toprakları üsdüne
 ya'kın,yuuk yerde bolğanı ço'rak,gókçe puñar deybiz
 ya? şu sizin tarlavlar da barıdı.ō tarlavlardan gel-
 35 tirip o çorak,tamlamasın gölayca önleyeller.vē ta o
 zamanna atılğan temeller,üylerden gine de kıyubüzde
 'bar ō üylerden...

B-he! bar.sam bey,şindi o zamannı üyleni,meni
 esime ğele ya,yani esgiye göre étilse de bu 'yörebiz-
 40 deī 'yurtlardan bizim yurtubuz gene o zamannā gölay
 bolğanıñ mēn şun'dan bilemen:şindi,şimdi purhalar ba-
 rıdı,bilesen.şimdi 'balkon deyler.meselá şimdi balkon
 Kurābız,purha deyendig_esgiden,purhalı üyler barıdı.
 sōnā yolları tüz tüz yol'lar_etgeller.bilēsen bizim
 45 kıylüleribiz,'esgiden bu kıyde ğaburları etileyenne,
 beş kilometre ğadar var bu suvnu ağağan yeri...

A-ağ kırekleri bulan getiriyeller,'evet!

B-sōna bütün üyleni aldında 'bav̄u bar.bütün az-
 barlardan suv̄la'r_ağar.oramlar tüz ve taz'zadı .
 50 yāni oramlarıbız bu gıriydāı üyeler yimik gıññır gıy-
 şık yolları bulan 'Tuulüdü.tüz tüz oramlar_étgeller,
 onnan sōna 'bav̄lar_étgeller,suvarğallar,ağaşlık,ne
 bileyim men,yani o za'man da,olanı yaşağan zamanları,
 gıriybızdālaa garağannā epey oññaylıydı.yani,toprak-
 55 dan m̄isa da purhalı,yāñı balkonlu üyeler...

A-sōra üyleni ayrı 'bolğanı.her üynü bir bav̄u
 bolğanı.sōra pırhaları ve aynı zamanna üyleni gurulu-
 şu,étileyen şekli de, 'yönleri,yanī istikāmetleri kıb-
 lağa bāıb_étilyen.ullullu terezele'ri varıdı olanı da.
 60 meselā esgiden...

B-esgiden gıriy kóyleni mesele terezesiz...

A-töbeden.

B-esgisi töbeden bi çeşitli olturadı'lar.bizim-
 Kiler bunnan şu alda annatdīña göre,yüz_elli sene ev-
 65 vel bile etgellerine gó're,eşikli,terezeli,purha'lı,
 toprağdan m̄isa da erúv 'üyeler_étgeller.yāñı,gırydağ-
 laa göre,e'ruv̄ yaşağallar.sōna,bizim bu kóyübüz de
 alī yartıdan yartığa garslılar var.'bular da bizge
 uyğallar.bulanı buna,mesele kimi dereyúrttan gelyen...

70 A-faraşdereden!

B-faraşdereden gelyeller.buları kimi bızav̄ bak-
 mağa gelyen,kimī bekçi turmağa gelyen.fa'ğat,'biz de
 olaydık.esgiden mesele ullularıbizge garsı saygılıdık.
 bir ullu bolğan toplandığa biz girib_olturup bol'may-
 75 dık.bir ullu bolğan yerden biz golubuznu,ayāmıznı sal-

- layıp turup g tip bol'maydık. imdi 'bir ulla,kim bo-
 lursa bolsun,amma fuhara bolsun,amma yabancı bol'sun,
 o ar h rmet  teydik.bir  eyibiz barıdı,say ı'mız.he'li,
 u  iriydan gelyelleni munna,yuvuk y rde k yleri,arazi-
 80 si,topra ı 'bar mısa bile,onn   z n  yurtuna varmayıp,
 munn ,onu,munu ba ı ortak  a ıp munna baylanıp  alma-
 ları da bizim esgileni,y ni kır'dan gelyelleini bile
 ullularına  ar ı h rmetde bolu larınınnan,say ılı bolu -
 ların'nan,benimseip  al alların'nan ileri gele munna
 85 o yabancılardan  ounlu .yani,s na o zamanlar tabi  rf  i
  det ba  adı.atalaribizni biz sa'yadık,ama atalaribiz
 da bizni s ye' i.yani  ar ılıklı bir say ı,sevgi ya-
 Parıdık.ama  ene de 'allah a     r.bu  unne de,  n -
 m   e   kr teyik.Tabi,b zi yenilikler,gelyen  eyler,
 90 'k lt r n ne geltire.bizim esgi k lt r b z, det ve
 usullaribiz esgiye   re zayıfla an durum'da.bu  n ay-
 nı ın i 'lemeybiz.olar yimik la  la   tmeybiz,olar
 yimi   lturmaybiz,olar yimik de  ıdırmaybiz,olar yi-
 mik de y r mey'biz de,ene ba  alarına  ara anda  e-
 95 ne 'esgiye,esgini de temelli  ld r p ta 'lama nımız.
 mesele,sen otuz be  kır  senelik bir  retmensen,b y-
 le oldu n,alda b t n la ır  tmen  umuk' a,t rk e bol-
 du  halde, ene  umuk a  onu asan, umuk anı  oyma an-
 san.y ni bu,bu da bir  eyden  ileri gele.
- 100 A-esgiden  zen b y klerimiz hepimiz de h rmet-
 li,say ılıydık.gine de,bu  rf v   detlerimiz devam  t-
 mekte.kısmen de azalsa da gine de herkes bir ya  ul-
 lusuna gine h rmet  tmek me b riyetinne,gine  tmekte-

dir.

- 105 B-sōna terek çaçğanlar.bizim meselā o künne
bāzī çerKes kóyler 'kóp-bi yerlerde:lezgiler,çeçen-
ler,abazalar,ğabartaylar bar.olar da bizim gimi kaf-
kasyadan gelgen ya? kóylerine varsan bir te'rek yok.
ama bizde alma terek,harmut Terek,gertme derek,kokan
110 derek,ne bileyim ben,ciya derek,tut derekler...ne
bilim men? tá esgiden ataları'bız da bulanı zamanın-
na yetiştirgen,çaç'ğan.yanı bu,'bizim ullularıbiz,yā-
ni o biróvú çergesleğe garağanna,zamanınna da,yāni
oñnaylı yaşağan zatlara uşay yāni.gór'geller,étgeller.
115 yohsa mun'na,munna gelyenne kimleni bayunna tut derek
'yok,kimseni bayunna Kokan Terek yok,alma derek 'yoğ
amma,bütün eTraFıbizdağı kóyler de bulay.hatta bizim
bilan gelyen çergeslerde bile bahsan buğún bi Çiyav
derei 'yok,bir alma terei yok.ama bizimkileni 'bēri bar.
120 yanı bular bu gelyen yerinde de harhalda her zatı bol-
'ğan bir yurttan turup gelyeller bun'na.

- A-tuv'ra,tuv'ra! zāten bunnar kóyübüze başğa
yerlerden gelyellerde aynı kóynü üyelerine ohşatıp
üy_ételer.ayr_ayrı ételer.esgiden górdüübüz bāzı kóy-
125 ler'de,bēş_altı uy bir yabışık birbirine,duvarları
bir'çe,üstleri tabi top'rak...

B-'oramları bile yoK yāu! bāzı kóylerde yürüme-
ye oram tapmaysan.mesela üyleri birbirine tiyip tura.

- A-peki,rüşd_efendi bū kóy gurulğan sōra bir na-
130 híye müdürü beryeller munna.bu nahíye müdürün ne bel-
cikke gétgen.neye getgen acabā?bunnan haberin 'bar mı?

- B-Fullā, onu esgiden tabi bizimkiler munna gel-
 gende on üç hāne bolğan. şunnā üç kilōmetre belcik,
 dört Kilōmetre ekecik, beş kilometre ğaralar gimik
 135 yérni arasınna bu sazlık, sazallık bar, suvu bar, ta-
 vu bar, ağacı bar dep havas etgeller, munna yurt ğurmağ
 isteyeller ya, yurt kurnakda 'zorluk çekkeller. mesela
 gündüzleri duvar öreyen bolğallar, geçeleri gelip ka-
 ralallılar bulanı örgen Tuvarlanı buzakenler. bunu i-
 140 çin, tabi kimini 'hıncalı var, kimini 'savutu var. hın-
 calları, savutları bulan bular, tabi o zaman hükümetni
 de biraz bî yerlerde şey, zayıf zamānı. bunna da bir hü-
 ğumet tayın etgeller, bu ğarağol belcikge, şimdi bunna
 gelip ğete gele. bizimkilē bulanı istemeyeller. tū, bi-
 145 zinkilerni 'bārini belinne hıncalı var, savutu var. iy,
 hükümet adamıdır, jandarma bulanı savutuñ, hıncalıñ 'a-
 lır ğorkusu bulan is' demeyeller. olar da tabi bunna
 gelyen, bizim kóyge ğarasa ki, yāni sōnadan ğursalar
 bile, hattā o ilk ğuraan zamanlar'da, bir beKçi dutğal-
 150 lar; ğeçe ğún sen işlemeçksen, bunna geçeleri gelyen-
 leni ğuvalacağsan. üyle eteyen üyleribizi saklaycağsan,
 nep. hattā karalardan bi ada'm öltürğeller. on üç āne
 bolğallar. ğoca bu etraFınnağı bu ğadar kóy bulağa düş-
 man iken bular, tapançası, ne bileyim men o savutu, hın-
 155 calı bilan kendileni mudafā etip biraz da devletni a-
 damı musāde etse de devlet yakīnen gelip de bulañ yar-
 dımcı bolğan zaman 'túvúlūdū. tabi bular biraz artık
 'can ğırtlakğa gelyeni mecbur ğalğannı, ölümnü de ğóz-
 leri ğörmeý; savutuna, 'hıncalına eğildiler. nahiyeni de

160 munna isdemediklerini sebebi, jandarma bizim savutla-
ribizni alır, hıncallaribizni alır gölubuzdan da, iste-
meygen bolğanlar. fağat bular bu yêr^eye yerleşgen sô'na,
hattâ bu yahın zamanlâdan da bu yerni ismi yavu busa
da, bel'cik nahiyesi yavu ohuydu.

165 A-o kôynü aTı okunaydı.

B-fağat onna garağol, nahiye müdürü garağan, onna
üyleri üğğê uşamay, 'oramları yok, yolları da turulaçak
bir yêr tûğûl, aTım belcik mîsa da men gelüp yavuda
olturayım 'nep, öz yurdunnan çığıp gelip mun'na yerleş-
gen.

A-a'tın na sôradan...

B-sônadan! yahın zamannâ yavu nâhiyesi. 'eFen-
nim, diyeceem, bu da yani o zamanki hıncalların, savud-
larını gorkusunnan nahiyeimize gelyen.

175 A-zâten ilk gelyen adamlar da hacı mûsa, hacı
atay, hacı apul hacı osman dep, o kôynü ulluları bol-
ğan. bulağa da uzun ğaptallılar dëyyen molğallar. 'her
hangi bir kôyde bolğan zor işlerde uzun ğaptallılar
sav bolsun, o işni olar hâlleter...

180 B-uzun ğaptallılar dedi, yani ğaptal dedi biz,
bizim şimdigi paltullu...

A-paltu!

B-yâni uzun paltullular, yaşlı kişiler demek.

A-yaşlı kişiler sâ olsun. onlar bu işi halleder-
185 ler. bir dūnūr bolma, meselâ geleçi barma, toy eteen za-
manlar...

B-hani bu ullularnı hatırı sayıladı. bolmaycağ

zatlarnı da bolduradılar.

190 A-bolduradılar, evet. şindî, bu buyn bolğan bizim
kóyübüznü mahkeme bılan, böyle işleri 'bolmaz.

195 B-zāten o zamannā sen bayā da şeyni soradın,
ğaragoldan neden ğarşı çıkğal'lardı ya? yani bizimki-
ler her na ğadar hıncalı, savutu bulan ura mısa da,
o ğunnü şartına ğöre artık bu saldırı 'diil de, yāñi
ken'dim ğoru'mağ için, mudā'fa için bulanı 'bulundura-
dılar. yoksa, bizim kóylüler bak, buyn belki hāli yüz
hāne deybiz ya, bizim kóyübüz 'toguz üz hāne var. ğay-
seriye ğóçğēn, izmirge ğóçğēn, istanbulğa... sede alt-
mış iKi hāne sivasda...

200 A-gebzede bar, adanada bar, samsunda bar, tokatda
bar.

205 B-néye? yurtubuz 'tar; tavubız, Taşımız, topraābız
bolmādııñdan yaññi yetişyen 'gençleribiz 'işci, māmur
bolup saa solğa 'dailğallar. heleli ni 'yérye de bar-
sañ şimdi, bir yerde bolğan bir yayulu, ğarsdāı bir ya-
yulu, edirne de bir yavulunu ğórgēne bārına basa, ğu-
çaklay. yāñi bugún dokuz yüz hāne 'bar mısa kóyübüz,
tokuz üz āneni içinde birbirine lakır etmeyğan, huy-
langan bir adam yok. yāñi zāten urucu, ğırıcı bu hınca-
210 lı bulan, taPanÇası bılan havas etgellēni ğó'rebiz. bir-
birini öltüreler, birbirine huylanalar, birbirne lakır
etmeyler, birbirne saıam verip saıamı almaylar. ey bi-
zim kóyde, allahğa şúKúr men altmış yaşında'man...

A-böyle bir durum 'yok!

215 B-kóyübüzde olturğanlar da dail, kóyübüznü terK
etip ğetgenler dail, bugún dokuz üz hāne bulan mısak

hepimiz, dokuz üz hāneni içinde birbirine lakır_étmey-
 yen bir adam yok.e, urucu gırıcı, uruÇakTan 'diil;'o
 ğunnü şartlarına göre 'o hıncalı, o daPanÇa girdi.
 220 yoksa, 'o şekildegi insannar_olsa, urur, gırır; birbirini
 incitir.belki hāli huylu bolurdular birbirine, huylan-
 'ğan bolurdular.fakat olay boluşunnan 'tūul.'o ğunnü
 şartlarına göre o huylanğan...

A-bir de,min toğuz yüz seksen nüfús sayımına
 225 göre,nahiyebizni nüfū'su,iki min seğiz.

B-'gırdan gelyenleni bulan.

A-buna gelyen ğonaklar da dāhil,ondan sōrā kó-
 yübüze sōradan gelip yerleşgeller de dāhil.ve son sa-
 yımğa göre iki bin seğiz nüfūsu 'var.

230 B-belki bī yıl daha da artar.niye derseñ,kóbe-
 'lir.bu yıl munnā,hāli bu fabriKaa işleyen nep gel-
 yeller de munna ğóçup yerleşgeller.belki bu yıl,bu
 seksen 'beş sayımın'na,belki de kóbelir yāni.fakat
 bulanı 'bāri ğumuk tuul.

235 A-bende,daıstanda olan köylerden 'kumuk köyler
 var.orada kumuk köyleri diye atları barıdı bende ya...

B-var,bir ğaç köyübüz var.meselā,şimdi burda
 avanalağa bir yer deyler:dörgóli kóyü.kóynü ismi için
 dörgóller déydiler,dedemler.o dörgól kóyünden oldu-
 240 ğün dörgóllüler déyenler.mesela hasan cicileğe 'er-
 yaklar déydiler,'eryak isminde bi kóy bolğanından.
 bu da...

A-hā!mıhakğak 'onnan gelyendi mıhakğak ki.esgi-
 'den,bolğan öle kóyler.

245 B-şu devetden sen yazğannıñ,o onna yaşadıı i-
çin seiz on yaşına ğadar.onnanı kóyleni atın aytadı
ya?

A-o devetten algannım men olanı ya'zıp ya?ġu-
muk kóylerden bu 'hanmırza oġlu devetmırzadan alınğan
250 kóyleni atları: kabıleler:'biyler,salalar,cenkeler,
özdenler,karaözdenler,terkemeler,boraġanlar,çaġarlar,
eryaqlar,torhaliler,humtorhali,dörgeli...

B-dörgeli,bizimkiler.

A-ha!.. ġapçıķay,karaçaylar,tatarlar,Kāziġumuk-
255 lar,avarlar.

B-kóyleri,kóyleri yok mu onları kóyleri?

A-bu kabıleler.kóyler,şimdi kóyler de bar.köy-
leri de okuyayım mı? burdan yahuya gelenler kumuklar.

B-kumuk da,boyumuz hani?

260 A-turhali,eryak,humtorhali,humtorhaliden,eryak-
dan,ondan sōra hasayurttan,ondan sonrā dörgeli...

B-mesele biz?

A-dörgeden,dörgeliler.biz kumtorhali... bizden
gelenlerin eñ şeyleri 'terkemeler bir,onnan 'boraġan-
265 lar iki,'çaġarlar üç,'eryaqlılar dört...

B-eryaqlılar şu ciciler.

A-'turhali,turhaliler.dört mü olğan? 'humtorha-
liler beş,'dörgeliler altı.āile soyu bunlar.köye ge-
lenler ve yerleşenler bu kabıle olarak.meselā haç os-
270 manlar diyoruz,meselā halid efendiler diyoruz,böyle.

B-dörġöllülerden hamav gelgen,benim dedem.mese-
la eryaqlılardan reşçavuşın atası gelyen.bir fert

gelmiş mesele 'dölğöllülerden.şey,'eryaklardan.o a-
vanadan gopgan gelyen.

275 A-kušoturan,olsa olsa yine bu da aynı kuşoturan
köyü 'de,bizim kabîlelere yakın olması lâzım.ben ke-
sin olarak...

M.Tayhan-bizim bütün sülâle orda.guşoturanda,
üçgözende.

280 A-bunu tayhan efendi bilir.

M.Tayhan-nâzimnen biz teyze çocuklarıyız,yâni
iki bacı çocukları.

A-dâıstandaki köylerden o hafız özdenden yazmış-
tım,o davut özdenden.

285 B-o seiz yaşına gadar zâten onna yaşağan.

A-dâıstanna seiz yaşına gadar yaşa'ğan,dâıstan-
dan munna gel'yen.ğaradeñizge geldik,dây,batumdan.on-
nan sōra istanbulğa,istanbuldan munnā gelyeller.şey,
önce kuşoturāna yelyeller.onnan sōra üçgözenge gelyel-
290 ler.üçgözennen de munna yelip,tayhan_efennini babası
munna alı kelğen.onnan sōra da yibermeyeller,kōyübüz-
de galğan.bū üylengen,ğatını barıdı.yaşı bolmadı,ğa-
tını öldü,yannız galdı.ve sonradan bū ilahiler aytarī-
dı,özünden homuz soğarıdı.ve aynı zamanna mevlütlerde
295 güzel mevlüt okurdu,yırlar aytadı,gumukça yırlar.hat-
tā o yırlardan isterseğiz aytayım.ha,peki! yırlardan
sora aytayım.dâıstandağı ondan yazğan kōyleni atın
sanayman: bir ba'bayurt,iki gâzıyurt,üç hamzayurt,dört
ba'tayurt,beş bommatyurt,altı 'çiryurt,yeti laqlakyurt,
300 seğiz karlanyurt,toğuz macahatyurt,on yaññıyurt,on bir

semhal.. yaññiyurt,on iki asaltanyurt,on üç yalangaç-
geçiv,on dört 'botaj,om beş yamansuv,on altı mijikay,
on yeti cúnñuray,on seğiz gazmayurt,on toğuz targu
yirma 'gazanış,yirma bir gazanlı,yirmi'ki 'ennirey,yirmi
305 üç yakşay,yirmi dört kóstek,yirmi beş haydağ,yirm al-
tı musalav^{ul},yirmi yeti genç avul,yirmi seğiz taravul,
yirmi toğuz ağaçavul,otuz atlıboyun,otuz bir conta-
vul,otuz iki bayramavul,otuz üç ortaavul,otuz dört
umaşavul,otuz beş mıcığışavul,otuz altı temiravul,
310 otuz yedi inárlaviç.otuz seğiz süyünçgale,otuz toğuz
bıravgale,ğırk mahaçgale,ğırk bir dereventgale,ğırk i-
ki kırım,ğırk üç kalmuklar.

bizim o,dağıstanna rüşdü efendi,o haftanı gün-
leri ne,bilesen? heli biz deybiz ya,bir hafta yeti
315 gündür.günler bazartesi,salı,çarşamba,perşembe,cúma,
cúmertesi,bazar deybiz ya?o zaman nā gumukça günler
bolğan.olar háli gonuşul'may da,esgiden atalarımız,
dedeleribiz olay gonuşaan bolğan.haftanı günlerine
bir itni'gün bazartesi,iki talatgún salı,üç arbahgún
320 çarşamba,dört hamisgún perşembe,bêş cumagún gene cu-
ma,değişiklik 'yok.altı soññu'gún cumártesi gün,yeti
gattıgún.bu da pazar gün bolğanı.gülleğe böylece,o
zaman...

B-itniğún dediñ pazartesi gün yani.

325 A-ha! bazartesi bilan başlay.o halde bir haf-
tağa bulay ayrıca gumuklar,at beryeller,bu atlağa
göre aytağan bolgallar.

....

SÖYLEYEN :Sami YAŞIN,56 yaşında.

DERLEME YERİ :Yıldızeli,Yavu.

DERLENEN :a) Sarınlar (6.Bant,B yüzü),b) aPTullatif'-
ni yırı (6.Bant,B yüzü).

-a-

1 yaññur yava sazlağa
gól boladır gazlağa
cennetteği altın taht
yiit süygên gızlağa

5 yürü sizge gel bizge
gurbañ et aşamağa
iki süygên bir bısa
gıyın mı 'yaşamağa

10 at aldım alaşğasın
ögüz aldım gaşğasın
alsam seni alırman
almam senden başğasın

15 süydüm tayağ süy tayağ
süygênime tiy tayağ
süygênime tiymeseñ
otğa tüşüp gúy tayağ

sarın aytayım sağa

20

sanavun berçi mağa
seri ayaklı guşlardan
selam yiberdim sağa

at mindim arap arap
yalın guyruğun tarap
bargan barganıñ ölüp
sen galğıñ mağa garap

25

tatavul boyu tallar
tal boyunna yılanlar
gızlar gırılıp bitse
neter_iken ulanlar

30

yaman zattır süteyen
özü gayda biteyen
başmakTa alay başmak
tübünnen goyan_öteyen

35

malnıçin^ñnen ne çığağan
öpke bılan talağı
tahTa daray işdanni
zerli mahmar balağı

40

şinnan garap görüngün
gāzi gumuk ta^ñları
ğara petis çutgunu
altın çalu^ñ ba^ñları

orağın urup bitip
 terim galdı mastarda
 onu üstünden baylama
 o gılvalı tastardan

45

gar yavar borap borap
 ölemen seni sorap
 ayağına yaraşaın
 tükenne tüllü çorap

50

sağa da ganım gaynay
 oğar da içim aciy
 onu üstünden giymeye
 teri saktiyan meciy

55

içgeri muçığışlar
 barsa adamnı talay
 onu üstünnen giymeye
 börge daray gabalay

60

oylap oylap yibersem
 sen gelesen esime
 bulanı giyindirip
 ulan girsın goynuña

ölçüp getgen bez yelek
 onu görme göz yerek
 sarıña ne de ayılır
 'sözge göre 'söz gerek

65

buzulsun hasav̇ gala
 taş üstünne taş galmay
 yahşı ulanlar girilgan
 ata yurtta yaş galmay

70

buzulsun burav̇ gala
 kilisesinnen başlap
 başlap tutgan dosumsan
 bolmayman seni taşlap

75

istanbul tapanÇanı
 iskarla kabukensen
 alaşarak döverek
 ulannı babikensen

80

o zaman na bu zaman
 geçdi yürek kúr zaman
 gétte gelebilmedi
 anasız cahil zaman

85

ayt deiz aytayım
 tavuşumdan daññımnan
 halk aytgannı men aytmam
 çığartırman yanımnan

yeyeğen öğüzüñe
 aş berir aç bolğanna
 yakşı ulallar galmağan

90

daıstan puğ bolğanna

hasavıyurtnu yolunna

yürüp bolmayman taşdan

sen esime tüşğenne

çığıp garayman goçtan

95

alaşarak döññerek

meylik yimik dujurlu

öpmeye eli yaklı

ğuçaklama gujurlu

100

erüv bolur yağinsa

hekel mekel tağinsa

akbeti seri bolur

süyğen dossun sağinsa

-b-

bir de aPTullatif diye bir yır bar.bu da dāut
özdenden alınan aPdullatifiñ 'yırı.aPTullatif,ebiyi-
ne aytTı dey:

105

ebiyim mennen alda ilin çi

sıylı halkğa teyli bolup görün çü

sennen alda men inivüm ilinsem

yazık bolur seni o yaş canıña

azırāil savlay yelir yanıña

hey ulanlar eşitgenim men aytnam

- 110 görğenime hayt ulallar men aytmam
apTullatif ğarşı aldımna ilinni
ġarKaramna bolğan sanım bilinni
çağarlı_ulan men ne bısam na
çağarlı ğatın meni tapsa da
- 115 ğazanışlı salalardan ğız da_aldım
özüm tengli ulallardan iz d_aldım
ğıçırıklar ğırsın beyim ğalaña
ğıçırtğanlar bitsin enni talaña
öz yazığım özüm tapğan anama
- 120 tükēn alda biz oylaşdıķ üç_ulan
üçövu de ğardaş_ulan dost ulan
üçövüüz bir keçinnen suv içdik
kitaplar ğoşup olay ant içdik
biri ölse birin ğoyup ğetmesge
- 125 'ğavur elde bizin ğoyup ğetmeğiz
abayına esen aman ğetmeğiz
ġaça ġaça atlarıbiz arıttıķ
bir ġaçıbiz yayavlukġa tarıttıķ
aķ kaġızġa yazılğan kara hat
- 130 bizim için kóp ğıynalğan dost ğardaş
kıynalmasun enni bolsun parahat
öz yazığım özüm tapğan anama
tükēn alda biz oylaşdıķ üç ulan
üçövu de ğardaş ulan dost ulan
- 135 üçövüüz bir keçinnen suv içdik
kitaplar ğoşup olay ant içdik

SÖYLEYEN : Mehmet TAYHAN, 58 yaşında.

DERLEME YERİ : Yıldızeli, Yavru nahiyesi.

DERLENEN : Üç hatırası (7.Bant, A yüzü).

- 1 yavru köyünden mehmet tayhan.bin dokuz uz yirmi
yedi doumluyum.sene,bin dokuz yüz otuz altı senesinde
de guşoturan kóyüne get'tim,besiye,besiye beryen mal-
laribizni gótüyelliye yāu kóyüne geltirmeg için bar-
5 ğannım.onnan alıp gālip mallanı,dimortağa gonağ bol-
dum kutuğ usüyünnü üyüne.kutuğ usüyünnü üyünne gonağ
bol'dum ve ay da ramazan ayıdı.rahmetlik 'halid eFen-
di vardı,raşid çavuş vardı,bi de yanniña erduvan
varıdı,daha giççidi.işde dedim ya!giççidim o zaman
10 men nā.işde bular yimik deliğallıdım.sōna kutuğ usú-
yünnü üyünne ahşam aş da aşadıh.rahmatlık gurtçu em-
mi bir yatakda yatdı,'garyolada.tabi soyunup yatmadı.
bū,üyde aşnı aşap ahşamnan sōna dediler ki "biz top-
lantığa baracağbız.siz de yaş bılan gahveye barığız",
15 dediler.erduvannı yatır'dık.erdovan o zaman yaşıdı.
biz kutuğ useyinni ulanı bılan gahveye vardık.rahmet-
lik gurtçu bulan haliT toplantığa gētti'ler.gahveye
varannā birer 'çay içdik.yanımdan yaş turup 'gētdi,
kutuğ usüyünnü ula'nı.men ne 'yatTım.yatğan zamanna
20 çılıp gırğa birisine soradım:"bu toplantı ni yérde?"
rahmetlik boldu,üseyin bardı,kór hacılanı giyevú.o-
lannı üyünne dediler.onna bardım.'olturduğ tabi,böyük-
ler toplanğan.men onna tabi yorgunman,biraz da 'uhla-

dim,galğıdım.meni yanıma bir adam goşup kutuğ useyin-
 25 ni üyüne yiberdiler.'onna barım.'yaññur da yava.böyle,
 zin'dan yimik garannık.üyüne 'girdim.tabi adam gótü-
 yelli gaytıp gétTi.men zannetTim ki oturğan üyübüz
 gonağ üyü.men oturğan üygê 'girdim,o yatakğa golumu
 'urdum;bir adam yata:"hâ! erdoğan yata",dedim.'soyun-
 30 dum,garyolaa girdim.giryen zamanna yorğanni tartayım
 dep golumu atTim ki,gatın bolğan çaçlarına golum pa-
 paan yimik tiyyen zamanna 'tez gótiyelli tartdım.há-
 man opraklarımni guçaıma a'lıp,'härýêye çıkdım.härvé-
 ye çıkğanna "anna,anna!" dep gıçır'dım.kutu üsüyünnü
 35 gatını gızma başladı geliññe:"sen néye misafirleni ı-
 şıın yağıp goyup gétmedin?" falan nep.bu seFer o üs-
 dünü yiyip çıgınca men ne üsdümü giydim.üsdümü giyyen
 zamanna o lamPa bulan çıkdı,alıp bizim başğa üygê elt-
 di.men,gelinni goynua yiryenmen.bu seFer şardan na
 40 yuvüdu.şardañña,işde uyhum geldi gelmedi,turguzdular
 yaññıdan.bardık bir üygê,rahmetlik gurdqu,kutuğ use-
 yin,men.üçövübüz tepsiye oturduk.gelinnen gaynana o-
 cakni başınna şulay 'bazlama ételer.oğar da biraz tat-
 lı sürte'ler.kutuğ useyin alıp,şulay étip alıp,yartı-
 45 sını bi almada hap hap devüre habıp hamur yutaanlar
 gimik yuta.o 'yartısın göçürğen,maa gara.onu da biz
 bölüşebiz.ta şú biyiklikte o fâtıl bitTi.aşadık,saç-
 ға garaybiz.saçdan bişyen bişyen gele,haman onu aşı-
 rabız.amma gelin ne na ğadar äruv!uzatmıyak,ğursaıbiz
 50 yarı toydu,yarı toymadı yatTık.işıydı,'turdum,mallanı
 almam mulan erduan mılan 'gaçdık.bu,belki ya anasına

aytar,gelin;ğaynanasına ya ğaynatasına ya erine dedik,
 'ğaçdık.sıraç kóyü bar,tiren aTdınna,ävlúdere.ävlúdē-
 reye yüz metire ğaldık,ğaradım gi,'geriden bir atlı
 55 gele.kutuğ úseyinni atı bolğanı tanıdım.yağın geldik-
 çe ğaradım gi ğuçāna tüFeK bar."ulan ocaan bat!" de-
 dim."bu ğocasına 'aytdı,bu ğocası meni urmaya gele",
 dedim.ğaçacak yer de yok.tizlerimni bāu da çezildi
 yāni.gelip yetişdi,sālam beryen zamanna biraz ferağ-
 60 ladım:"yāu,nēye turup ğaçdığız?bu sıraclar sizin ra-
 hatsız ēter.bakmaya atam yiberdi",dedi.bizin,uzatmı-
 yak,tiren hatTından çığartıp kóyden,bizin yol kesti-
 bizde ğaytıp bu yañña geldik.mevzu bu şekilde bolğan-
 nı.

65 ğuşoturāna ğetTiimi söyleyim.sene,bin dokuz yüz
 kırk altı.yıldızelinne tīrene bindim,ğuşoturān kóyü-
 ne gidecēm.zileyē getTim,zile istâsyonunna tüşdüm.bir
 irmağ bar;irmağda ēlimi yüzümü cuyup bitgen zaman'na
 tekrār ğuşoturannı yolunu tuttum.bu seFer,ğuzüdü ğún-
 70 ner de,buday çaçadılar.olturup biraz da ekmē aşadım
 ırmağnı ğiriyın'na.suvsap boldum.sıcak da bürüdü.bu
 seFer yazıda bütün buday çaçadılar at bīlan.motor
 yokdu o zaman.bütün motorudu,şey atıdı.dedim şú çif-
 çiden dedim suv tileyim,dedim;acaba suvu yok mu aca-
 75 ba dedim.yolnu boyuna şarampulu bulan,şey,arbalar çık-
 masın nep.o adamnı bermeyyen olar ğuruğan ğuz ğünü,
 tabi sıcak da hava da bar.ayaklaımı sallāp o şaram-
 polğa olturdum.o adam da budāını 'çaçğan,tapannay,

buday gurumasın nep,tarla gurumasın nep.tam yanıma
 80 gelyen zamanna atlar,men onnan turdum.men o çuññur-
 dan turğan zamanna 'atlar ürkmesi bılan ha babam,tı-
 renni yolun dutdular.terbiyeye asıldı mısda da adamnı
 da sürúkleđi.o,o yanna kaçmakda bolsun,men guşoturān-
 na kaçmakda bolayım.ata,a'tın çifçiler 'yiberyen,bu-
 85 nu üsdüne minip artından géttiler.ğaradım ki bir atlı
 da meni artıman gele.ulan!dédım,bular bizi tokulacak
 özümü urdum bir sarp tavğa.dedim,örğē baıp dırmansa
 dedim,alıрман taşnı,ğafasına,ğózüne atarman nedim,ya-
 naşıp bilmeS.bu seFer 'at bılan geldi mıse de tutup
 90 bilmedi.guşoturanna yahın 'geldim.bu seFer onna çif-
 çiler var.gēne buday çaçalar.olağa yetişmeye ğalmaz,
 tavar itleri sardı meni.bu seFer ğıçırma başladım "ğur-
 tariğız meni!" dep.o arada çifçiler,úven,āyendere bı-
 lan çapmaa başladılar.itler de meni tutmaa ğalmadı,
 95 olar da yetişdi,ama ğurtardılar.zornan guşoturan kó-
 yüne ğalıp yetişdim.bu da başımdan geçdi.

sene bin dokuz yüz atmış beş.ğúzüdü.kóydē,bizim
 kóyúbüz Fağır idi.vesıka da dışarı kóylerden odunna arba
 ğetiredik,óvüz arba,tabi motor yōudu.bizim kóy de eş-
 100 şeK bılan yuharı geçiklerden o dört arbanı 'geltir-
 yen,tavdan ağaç yükletip.özüne taşıtğan.vesıkanı son
 ğúnünne de olañ ağacı yükletip buranı kóyüne sevkēt-
 yen.biz de geçe ğórevden geldik,yol bekledik ormancı
 olaraktan.dāireni yanıñ geldim ki bir ses gele,suıdan
 105 arbalar çığa.bólřē şefi yatadı.bólřē şefine,terezéye

- urdum:"şefim tur!bulay bŭlay arbalar gête,ğaçak arba-
 ları." "yaniña kimse yok mu?" dēp soradı.men de "yok!
 yalnızman",dedim."sen gêt!men gelemen,yetişirmen",de-
 di.men yürüdüm.men yürüğēne,bólğēni itleri barıdı.
- 110 itler mennen aldıyelli ğaçakÇılağa yetişdi.ğaçakÇılar
 on dört arba bulan sağğa solğa dāılma başladılar.ból-
 ğē şefi de yetişdi.ikibiz de arbaları yakaladıq.arba-
 ları her birisi bi yanna gētti diye hepşisini yakalap
 'bilmedik.elibizde bolğān mērmileni atTık.olar bizze,
- 115 bizim tokuladı,biz olānı tokuladıq,velāsılı şef bīlan
 biz birbiribizden ayrıldık.arbālar çŭnkŭ bir arada
 olmadıınnan.bir eşitTim ki çok büyük buluntu var.ar-
 baları goyŭp geldim ki bólğē şefini araa alğallar,o
 uruP o yanna yığa,o urub bu yanna yığa.meni de mermim
- 120 bitti tŭFekte.men ne tŭFekni namlusunnan tutup urğa-
 nımı uzatTim.o arada bólğē şefi aradan çıĝıp ğurtar-
 dı.olar bizze,biz olaā,amma biz de eylep ğaraññı da
 bolğān zamanna,urması bŭlan bizim ěk ŭç metre az ge-
 riye uzatadılar.u vaziyetTe 'öldŭk,zopa da aşadıĝ amma
- 125 on dört arbadan yēdi tenesin bólğöyyē geltirdik.böl-
 ğöyye 'geltirdik.partini de ğuvvetli zamanıdı.partiye
 şikāyet ettiler,sıvasğa,yıldızeline.mŭfreze geldi.ból-
 ğē şefi,ŭç arKadaşımız varıdı,bular dā başı yaptılar.
 buları tabıp bilmediler.meni elĝe aldılar.necdet bēy
- 130 parti başganıdı.meni ğurtardı içeri aldırmadan.ombaşı-
 nı aldılar içeriye.ombaşıĝa da men bir bıçak berip,bi-
 çak berip o bıçaklan zabıt tutturdum adamnı şeyine.bu
 arada adamnı içeri aldılar,bizni şikāyet ētyen adamnı.

135 bi seFer bŏlgē ŗefi bŭlan biz annaŗdıķ.bŏlgē ŗeFi dēy
ki "aman birŏvġē 'aytma,bu aŗaan zopabıznı!bu men
getġinġe bu ŗey bunna ķāsın!" dedi.bu hadise de baŗı-
bızdan geġdi.

SÖYLEYEN :Abbas HANGİŞİ,27 yaşında.

DERLEME YERİ :Yıldızeli,Yavru.

DERLENEN :Kız isteme ve düğün (7.Bant,B yüzü).

- 1 atım abbas hangişi.bin doğuz üz elli segiz doym-
luman.bizim kóyde gız şulay tilenir:ulannı anası,ata-
sı,gız üyüne géteyeller,oltururlar.tabi oltumadan
sonnâ,onnan soa başlayalâr gonusmaâ:"allâın emri mî-
5 lan,peygamberin gavli bîlan gızın ayşeni,yaşımız â-
metge 'tileybiz."tâ bu arada düşünülür,gonusulur;gız
üyyü géter,hısım ahrabasına danışır,sorar.tab bî gün be-
rirler.buğünnen sonra artıh meseleyip beş gün berir-
ler veyâ altı gün berirler.her nêyse,tekrar ulan üyü
10 géterler,gızın tilemeye.tab'artık gabil étilimse,gä-
bil étilni cevapnı alırlar.bunnan sonra iş başlar ce-
hizge.mesâ',géter gız üyünnen ulan üy,cehizni alırlar;
beş bilezik,on yüzük,her nêyse hePsi alınır.ni'san bo-
lur.nişannan sonra bi tâ bi gün atılır.bu günne arada
15 bir gelin görmeyê yétilir.gelin görmeyê yétêyende de
tâbi ki bunu hediyesi,şuyu buyu géter,hepsi bolur.
bayram âsı mîsa eğer,bayramda gurban géter,gine hedi-
yeler geter.'tabi daha sonra toy başlar.genellikle
toylar perşembe günü başlar,pazar gününe gadar deam ê-
20 ter.tabi bu 'daul,zurnay,homuz,her nêyse hePsi bolur.
pazar günü kóylü ciyılır,géterler gelin almağa.gelin
gelgen sonra aş aşalır,gutlanır ve toy bitgen bolur.

SÖYLEYEN : (A) Bahri TAYHAN, 24; (B) Zeynep BERKİN, 24
yaşında.

DERLEME YERİ : Yıldızeli, Yavru.

DERLENEN : Toy gecesi kızlarla oğlanların "süydüm
oynaması" ve karşılıklı söyledikleri
sarınlar (8. Bant, A yüzü).

- 1 A-düün başlayıp da sona érerken toy biteyenne,
süydüm oynanır. süydümde ortağa bi sancal gelir. bi de
tayağ gelir. artıK ortağa bi deliğanlı çığar. veyaut da,
biz çavuş derbiz, toynu idäre éteyen adam, gèter gızını
5 çığartır. Keltirir sancalğa olturtur. bi de etrafınna
çalğannı homuzğa göre aylanır. onnan sōra sarın aytar.
aytayım mı?

- "sarın aytayım saa
sarı gutuK Tolturup
10 túbüñe mindir salsam
bolur musan olturup"

- dép, ulan sarın aytar. onnan sora yaññıdan aylanır, ta-
yağnı uzatır gızğa. tayağnı uzatır, gız alağan zamanna
tayağnı geri tartar. bî seFer yaññıdan bir iki seFer
15 dā aylanır. bî seFer gızını iki omuzuna, bi de ayağna
tayağnan wurar asTa asTa. onnan sōra tayağnı berir. ta-
yağnı bergeñ sōra gız Keter, bi deliğanlı turğuzur. Kel-

tirtir onna olturtur.sora aynı hareketleni gız_éter.

20 B-çerkez düünlerinde,işde toylarda mesela bir
deliğanlı gızni çığartdı,o sarın_ayttı.onnan sōna gız
çığar.tabi tayaķni deliğanlı gızğa bérir.deliğanlını
olturtur sancalğa.onnan sōna sarın_aytar:

25 "başmağım başğa başğa
men basman çağıl taşğa
atam beni bérse de
men barman erşi yaşğa",

dermen,başğa bir deliğanlını çığartırman.onna deli-
ğanlı da tura,o aytar sarınını.

30 A- "art suvnu eryağınna
davar yatsa gıybolur
ğahbanı guymır gızı
seni alğan üy bolur"

35 B- "ğapdanıñı gayıb_ét
hinkalıñı yayıb_ét
sen süye dep süyedim
daha süysem ayıb_ét"

40 A- "yürü sizge gel bizge
ğurban et_aşamağa
iki süygén bir bolsa
ne vardı yaşamağa"

B- "tatavul boyu tallar
tallar boyu yılallar
gızlar gırılıp bitse
néteriken ulanlar"

45 A- "ot başğa şerêv mêrêv
kósevleni tebere
gız sen bûlay tûvuldun
birêv sağa til bere"

50 A- "terêzeden garayman
kekilimi tarayman
giççinêgöy başımınan
gızlaa da garayman"

B- "tiril tiril tirilsin
tirgóc gızlar ciyílsín
55 erşi gızlaa bahmasın
çalgalaysán ahmasın"

A-bu sarınlar aytırıp bitken sora toy biter.eñ
sonna bi çeçen oynanır.çeçen oynanıp bitgen Sora toy
dallır.veyaut da aradan ciara molası verilir.on daKğa,
60 on beş dagğa bi ciara molası verilir.ciaralar içip
bitgen sōna yaññıdan toy başlar.gine aynı şegilde da-
yam_eter.bu artıñ,zaman belli bolmas.bāzı ertenge ga-
dar sürer.bāzı bir saat,bir ğaç saat sürer.toylarımız
bulay.

- 65 B-ğina gēcesini anna'tayī? bir de ğina gēcesi
anna'tayāğ mı? bir toyğa gēteyenne, mesela ğinacı baş-
ğa yērye gēteyenne gēterbiz; tüşgónnū onnar, biz özübüz
tüşmeSbiz. ğız taraptan ğızlar gelinçi gelirler, araba-
nı eşini açıp ğızları dāvēd ēterler, üyğē alırlar. on-
70 nan ğızlar, gençler hep sıra gelir, hoşgeldi berirler.
onnan sōna ğızlar gēter, ayrı bir odada oturup sōbed ē-
terler, otururlar. onnan gençler ğızlaa ğaşennik
teklif ēter. ğaşennig olur herkes mihaĶgak yāni.
o erteñne āder devam ēter, yāni o ğaşennig toy bit-
75 ginçi. gēçce başlarlar, aş bereler fīlan. onnan sōna
toy ētmee bir ahırğa veyā başğa bir müsāit bir yerde
toy başlar. ğızlar bir yañña, gençler bir yañña erteñne
āder toy bolur. arada bir sığara molası bērirler. o gēç-
ce iç yāni yatmağ yok, cezā olarak. homuz çalaan mihaĶ-
80 Ķgak, yāni homuz çalaan muhaĶgak ulan tarapı bolur, yāni
ğız tarafınnan mızıkā çalaan bolsa bile çaldırmaSlar.
o toy erteñne āder devam ēter. arada bir otururlar, aş
verirler, sōbeT ēterler; yaññıdan toyğa başlarlar. düün-
cüler gelyeñne ğader. düüncü gelyenne ğene devam ēter.
85 ğaşenlik teklif ēterler. geliñge ğina yağarlar, amma
ğızlar yaĶmaS onu ğatınnar yağar. ğızlar aynı toyuna
dāvam ēterler. arada oturup sohbed ētip ğaşenleri
bīlan tağılırlar birbirine. erteñne ğader toy ētilir,
yāni hiç boş ğalınmaS. homuz çalaanla ulan yanınna bo-
90 lur muhaĶgak. bi arada bi cezā berirler. milletge işde
bi ziyaFeT çeğerler, cezālandırıp mahKemeler ğurullur.
bu ğader ğina gēcesi. düüncü gedinceyē ğader toy bolur
yāni.

SÖYLEYEN :Saniye TAYHAN,45 yaşında.

DERLEME YERİ :Yıldızeli,Yavu.

DERLENEN :a)Oğlunu evlendirmesi (7.Bant,B yüzü),
b)Karışık hâtıralar (8.Bant,A yüzü),
c)Sarınlr (7.Bant,B yüzü-8.Bant,A yüzü).

-a-

- 1 başTa fahrini yiberdik abbas bulan,ğara keldi-
ler.beenirsēñ gelēçi bolāyıK,ölum dedik;gelēnni been-
mesēñ 'barmayıK,dedik.barı keldiler:"háydi anne,neti-
seiz etiiz",dedi.onnan sōra vardık,babası da,men ne
5 bir daha ğara keldik,ablası da üçēvübüz.onnan beyen-
nik.tekrár ó rüşdünü sāmī ocanı alıp babası bir daha
vardı.hele bir beş altı gün sōra geliiz",dedi.onnan
soñ beş altı gün sōra bir da'ha bardı:"sözünü alı kel-
dim",dedi.tekrár ciyílíp barıp,sözün kesip kesimin,
10 altının,incisin kesi geldik.onnan sora da gelib_ärüv
bir dolmuş da tutduk.varıp kiremitlidin gelinni de
aldık.yağına da bizim ğızını goşduk.barıp altının,in-
cisin ne,zincirin,ne tarık busa alıp geldiler.gelti-
rip gelinibizni kiremitlie 'saldıh.ondan sōra gelip,
15 bazar ğünüñe gelinçi geliiz,şey,nışañña geliiz,dedi-
ler.bazar ğünü de ciyıldık,nışañña gêtTiler.altı dol-
muş ciyílíp nışan_étmēye gêtTi büyükler.nışannı eti
keldiler.onna,onnağa olar_aş verdi,munna yelyenne de
azbara masalar ğurduk.biz bi aş verdik,adam_ahıllı
20 ullulaa,zatlara.silah_atTılar,toy_étTiler,şen etTiler,

25 gızlar da daıldılar.onnan sōra da bir hafta on gūn
 sōra tekrar ārūv hazırlık da görüp geliñ nōrmeye var-
 dık.barıp görüp sıylatıp geldik.sōra da gūnūñ kestik.
 barıp cehiznibizni alıp Keldik."felan gūññe toy_ete-
 biz",dedik. "etiiz!" dediler_olar da sālolsuñ.heç biz-
 ni 'yormadılar buğūnne.hep ārūv gine okuntubuznu da
 daıtdık.'kartlanı basdırdık,kartlanı daıtdık ārūv.
 perşembe gūnū hep köynü ciydık,çay verdik,danışığ_ét-
 dik,erüv_etdik.onnan sōra,danışığıdan sōna da "felan
 30 gūn toyubuz bar.buyuruuz goñşular",dedik.hāpsi de ci-
 yıldılar ārūv.toyubuznu etTiler,şen_etTiler.cümērtesi
 gūnū ārūv bir dolmuş dolup gınacı yiberdik.bazar gūn
 ne yirme 'dört arba ciyılıp düüncü gētTiler.bazar gūn
 de 'hep goñşular sağ olsun,alıp gelinibizni 'geltir-
 35 diler.geltiryenne de ārūv yarağan kúyda aş verdik.ya-
 nında sıyr soyduk,bēs_altı da'yar soyduk.hep aş dök-
 dük milletge.onnan sonra da ārūv millet dağıldı.erte-
 si gūn ne geliñ nōrmeye geldiler.tekrar usulubuz olay.
 savbol etebiz dep bütūn gatınlar geldilér.savbolda
 40 erkekler hēç gelmeS.gızlar,genç gatıllar gelir,"ha-
 yırlı bolsun" nep. "hayırlı bolsun" nep gelip gelin-
 ni de görüp ārūv tepsi tutarbiz.tepsi tutğanna bitūnū
 para atar,elinnen gelyen yardımın_éter.onnan soñra da
 ārūv 'aşınrı aşar, "allah_ayırlı etsin" nep géterler.
 45 sāl olsun hepsi de.adatıbiz bulay_işde.toy bitgen soñ-
 ra da ārūv,bir gūn oñ gūn sōra işde erüv davar zat da
 soyduk.gayıllanı çağırdık.araba yiberdik.barıp gayıll-
 lanı geltirdiler bunna.aşap içip bir gēce de yatıp

'gêtdiler.hâli de olağa bizim çağıracaqlar.gelinibiz-
 50 ni de alıp,bir êki goñşulânı da alıp biz varaçaqbız.
 ádetibiz,usulubuz hep bulay işde.

-b-

babañ déyen ki "illá" déyen, "çaçırayık.illá
 onu bère turalar" dép,barıp deciyğë yalvarğan.decıy
 de déyen ki "mên bajarmam olay zatnı",déyen;"ciçúv
 55 halağa ayt!" (kimye berecēdiler?) 'iç! bīlamīrlū şey-
 ğe,bīlamīrdan geleçi geleler.onnan sōra bi kere şey
 de déyen ki,ciçúv hala,"onnan gölay ne bar?" deyen,
 "gelin tüşüp biter",değen,"olar toyda bolurlar",de-
 yen.ahşam ciyılıp onna oturğanna "yürüyüğüz gızlar,
 60 üyüñüzğë bargınça sizi neşik elteyim?" dep deyen,
 "yahyalar,balalar tüşürür sizni",déyen. "onnan 'alıp
 getiiz!" déyen.haḳḲat da onna barıp oturduk.tüzülüp
 şendahaya barken apTulla enişdemleni onnā tūfeyin,ta-
 Pancasın apTulla enişdemleni tūpdeği üyüne salğanlar.
 65 barırlar,tüveyin,tabancasın alma onnar bardı,biz on-
 na oturduk.ona ciçúv hala teben tüşeyenne "giriüz!"
 dedī, "gızlar üyğē barısağız gorkarsız.sizin bir dei-
 şikge elteyim",nedi.bizim beri milletni ciyip bavğa
 alıp tüşdü.onnan Kēlip bir şeyler dedi.ebiyin ne ap-
 70 Turazaqlardadı.bir de azbargâ aylaññanduk.gelyeller
 ki,biz 'dağıldık.yetişip bilmediler.onnan sōna sániye
 gaçdı,toyğa seyir etebiz terezeden.o zamañ ñā mustafa
 enişde çıǵıp " 'cehennem boluğuz şunnan!" dedi."ge-
 tiiz ğarayım,üyğē giriiz şunnan!" dedi.'bāribizni üy-

75 ğê gövaladı.üýĝe girdik,ó gişi de barıp eşikde tur-
 ğan şulay.ĝolun na tayayıp yetişmedi'ya,hersli hers-
 li.onnan na ĝuvalaĝan o gişini mustafa enişdem şüphelengen.onnan gövalaĝan eşikden o gişini.yahşı kóyde o
 zaman nâ ciçüv hâlanı yanına barıp.o da deýen ki "vâl-
 80 la men aytĝanımnı etdim",deýen. "ta bavĝa tüşürdüm o-
 lanı",deýen. "gelyen mısajz ĝaçırırđım",deýen. "gelip
 gelişmediiz",deýen.bu seFer bir de ĝaradım ki,bunu
 ĝayın ĝızı geldi,ebidat yanına:"saĝa bir zat aytaman
 gel çı!" "ne zat aytarsan?" nedim. "illâ" dedi, "se-
 85 ni ĝaçıraman dep ayta",dedi. "ne tüşesen ya?" dedim,
 " 'dayıñı ulanı!" dedim. "mennen daha yahınsan.sen
 bar!" dedim.hep onnan sora o örĝe çıĝıp oturup tu-
 raĝanna da ayakĝabısının içine apturazaĝlar,tut sen
 çıĝannı salıp goydu,geltirip ayakĝabnı.ayakĝabnı
 90 giyeceĝidi.bir ví'ya salıp ĝaçırdı ebidat. 'bâribiz
 çapdık,ebidatnı biróv mû süyredi,biróv mü ĝaçırdı,
 nêtdi,dep.bardık ĝi,ayakĝabnı içine çıĝan salıññan.
 taydırıp yolçu etdik_olay.

bir ĝeçe de abılam dedi Ki "vâllahi" dedi,"bi
 95 ĝaraltı bar",dedi.atılıp turduk Ki şeynî,kórükñü ĝú-
 nelkisi né yañña aylansa tuññülükñü artına yata.bir
 ĝeçe de turduk Ki gine patır kutür ĝürültü 'kóp."vâl-
 lahi" dedi,"sâniyâ!" dedi,"kórükĝe yaşlar tolĝan.çı-
 ĝıp bolmaylar",dedi.esgiden ârúv_olay mihabbet kóp
 100 boladı.häbiçey saladılar kórükĝe tolturıp,'pancar sa-
 ladılar ekmeg_étip bitgenne.delıĝanlılar da girip ur-
 'laydılar;ya kiritni buzadılar,ya terezeden tüşediler.

bî seFer ablam bulan bu neyi nesi dēp bir de tüşdük
 Ki 'pancar_urlaylar.tüşgēnler,ğoyup golumnan tutmay,
 105 rāmetlik hasannı,onnan soñ daha da kimni,biróvñü go-
 yup gacı getgeller kórükñü içinne.korükden goluñ tut-
 masa çıgıp bolmay.yér biyik.kórükde pancargā giyirtip
 goyup gaçganlar.barıp çıgardık kórükden.

aldın ärúv_ärúv,aldın bir de ciyilib_olturup
 110 turalar,apturazak,apTulhālim,hepisi olar.işde birēvü
 apturazak 'beri ciyılalar.bir püsür püsürğē tüşdü,ba-
 sılıp galdık.bir de onnan sora neyse bulanı yolçu é-
 teyik dep bulanı yolçu ettik.enişdem barıp Tursunla-
 nı,onu bunu eşini,zerzesini tağa.olar da gelip bizim
 115 eşikleni zerzesin salğan.eşikni zerzesini arbanı oğun
 baylap goygallar.tartğanna eşik içge açıla,arbaları
 bulan birye girsın nēp.bir de erten boldu.millet ar-
 ba izlep çıkğan.bizim kapığa tikgeller arbanı.üsdüne
 dē onnan sora bayrağ_etip bir zat ilgenler şeyge,rah-
 120 matlık enişdem hasañña bayrak dıkdık dēp.millet gel-
 gen_arbasını izley,tapmay ki,ğarasalar ki,bizim gal-
 kıda get bütün arbalanı ciyip bulay āylanıp orta te-
 Pesine de bi bayrak tiğip goyğan.aldın bu şahalar kó-
 büdü.hāligiler esse çi deli bolğan felannı yaşı,fi-
 125 lannı yaşı.aldın muhabbet kóbüdü.

-c-

sarın_aytayım sağa

sanavunu ber mağa

sanavũnu bermezseñ
saıam yiberdim sağa

130

ot başğa şere bere
kósévleni tebere
gız sen bulay tũğıldũñ
saã bĩrėv til bere

135

ağaça bara bara
ıçdaniñ para para
ğatınım yok gızım yok
mağa gelsen ne bola

140

yürü sizge gel bizge
Kurban et aşamağa
ėki süygėn bir bısa
ğıyın mı yaşamağa

145

yürügėn yullarıña
ğul terekler çaçayım
urayım süydüm bilan
birley góynüm açayım

SÖYLEYEN : Hayriye HANGİŞİ, 54 yaşında.

DERLEME YERİ : Yıldızeli, Yavu.

DERLENEN : a) Akrabalarından birinin oğlunun düğünü (7.Bant, B yüzü), b) Kurban bayramında gelin evine koç gönderme âdeti (7.Bant, B yüzü), c) iki hâtırası (8.Bant, A yüzü).

-a-

- 1 şimdi, hâli koñşuda bizim akrababız bar, 'seyit. onu toyunu ete, oğar düñür bardık. üylendireyik dedik, düñür bir kóyge, başha bir kóyge gëtdik. néysa onnan sözün aldık, geldik. olur, dediler. néysa bir gün kestiler. néysa toplannık, nişannı etmeye gëttik. bir iki goñşular, akıraba. o zaman vesayıtlar kóp youdu, arbalar. gëtdik toplanıp bir ... kóy işde, başha bir kóy. sōna nişannı he! nişannı etTik, geldik. neysa onnan sōra da günü kesTiler "şu, şu gunne gelirsiniz, geliniğizni alırsız" dep. neysa hasırlannık. sādıcı mēn boldum. onnan sorā 'gëttik. kóynü bütün çağırdık. ārúv ciyıldılar. arbalar tutduk. onnan sōra bayrağ etTik. esgidin bizim kóyde bayrağ eterdiler. at yarışları boladı. at arabalarını, at arbalar bulan gëtileđi düñüncü. o yarış atlar ciyılardı, kóylerden atlar kóp geledi. onnan sōra tús-
15 gēn úy de, sādıc úy de 'bayrağ eterdi. goñşudan iki gız aldım. bir kiló fındık aldık, bir kiló söyle yuvarlak şeker aldık, 'ceviz aldık; bir, bir metre, bir bũçuk me-

tire patisğa.onnan sōra onu üsdüne de nerde,na gader
 20 süs varısa süsledik,yaptık.şindi fındıın,fındık bılan
 atların yazdık,toynu tārihin atdık.sığarası,onnan kir-
 bitı,aynası,ne bilīm,çorabı,mendilī,büttün ö bayrağın
 üsdünü süsledik bütün,étTik.ö bayraKnı etİrafınna şe-
 kerler bılan,gozlar bulan,fındıklar bulan birer dei-
 25 şik değişik taıp bölē saçak étDik,püşküller étTik,kú'
 çok önem verdik o bayraa.onnan sora onu da güzel sal-
 dık.onnan ahşam na ciyıldık,kóynü çağırdık.taññala
 dúunÇú gētecekbiz dep bayrak tikTiler.ik üç,iki gün
 alda davul geltirdiler.ahşam danışığ étdik.erken dúun-
 30 cú getecek dep.bütün millet ciyıldı.kóyübüzdeiler gel-
 diler,sā olsun.erten ne dúuncü gētdik.arbalar tutTu-
 lar bir sürü,getdik.néysa,uzadı kóy de.gétTik at ya-
 rışları bılan,atlarını oynata turup,çaptıra turup,bay-
 rağa çığıp,yollarda toy éte turup kóp şenlikli gēt-
 35 dik.getdik,onna da kóyğē yetiše turup ğarşıladılar,o
 başğa kóylüler ğarşıladılar bizim:"buyuruğuz,geliiz!"
 dep.onnan getTik,neysā ğapılarına bardık,tokTadık.ge-
 lip atları başlarınınan tuttular:"buyuruuz,eniiz!" dep.
 onnan tüşTüler.atları da neysā iççeri aldılar.birer
 40 çay ğahva,şunu munu neyse ikram étTiler.onnan sōra toy
 ğurdular,onna toy étTiler,homuztoy.onnan soñ 'davultoy
 étTiler.neyse gēce onna ğaldıh.Kēce de toy étTiler.i-
 şıklar yoğudu.bizim tīraкторubuz varıdı.onu akileriñi a-
 lip ışığ étTiler.onu bulan toy étTiler erúv.néysa er-
 45 ten boldu.gelinni süsledilēr,hazırladılār.néysa gelin-
 ni de aldık,arbalaa mindirdik.hepibüz,dúuncü de hazır-

landı,yolğa çıkdık.äli onna bir daha bir kóy var,ayrı kóy.olar dedi ki "bayraknı gacıracakbız,atlar yarış_ét-ticék!" dedi.onnan sōra onna,ó yerni atları,bizim kóy-
50 nü atları,ó dúñcūleni atları bütün biriktiler.hePi'si onna 'yarış_étTiler;itTahağa geldiler.ó bayraknı ala-
caklar hāli.bayrak da bayrak mı?büttün háyrat étđi o kóylüler,husūsu bayrakğa garadılar:"ne biçim bayrağ_ét-genler?" mēn_özüm_étđim,ácemilīnnen üç günne_ónú.neysa...
55 koz vādı,finnik vardı,yuvarlak şekerler varıdı.olani böyle birbirine,birbirine tağıp bulay halkalar_étip etirafın,olay kóp süsledik,kóp önem berdik_o bayrakğa. hayrat_étTiler:"bu bayraknı sen neççig_étTin?" nediler. men,işde aklımnan oğar kóp önem berdim,étđim o bayrak-
60 nı.neysā gelinni aldık,mindirdik arbağa.hāli o kóylü-
lēr dedi ki "illā",dedi,"biz bu bayrakKa",dedi,"atla-
nı çaptıracakbız",dediler.heli bayraknı da dutan na bizim kóylüler.o kóylüler de "illā o bayraknı alacak-
bız",deyleyler.aytması da ayıP yā o yan, ... , ... kóyü-
65 dü. o ...nı atların,Kuvvetli atları varıdı."biz bu bayraknı alırız",dediler.bu yannālar da "bermesbiz!" dediler.neysā bular itTahağa geldiler.bir yarış_étTi-
ler,bir yarış_étTiler, 'aldı ...lar,bayraıbıznı aldı-
'lar.aldılar hāli neysā hak_étTiler,aldılār.arbalarda
70 bekleşeybiz biz.hāli o ...lar,bir töbē bar.o te-
bēye de ciyılğan na gader ... Katın bar musa,erkek
bar mīsa 'hep o atnı öptüler aylanıp.ersiya yimik ay-
lannılar.'hePisi öptüler o atnı,bu bayraknı aldıñ sen
nep.o bayraknı ...lar bulay sallataalar,góstereler bize

75 iddahayğa:"aha!bayrağını aldık dep.ó bayraqğa na ğader
 hayret_étTiler.o atnı neççik öbeler,neççik suyatlay-
 lar görseñ bir;"bayrağını aldı bizim atıbız!" dep.ney-
 sá_o bayrağını olanı atı hak_etdi dep,berip ğoyup gel-
 dik.yolğa çıkdık.onnan sōra hāman allahısmarladık dep
 80 çıkdılar.kōyübüzde yetiše turup bizim ğarşıladılar bu
 yakda.kōyübüzdeiler ğarşıladılar,yolda bi ärüv toy_
 étTiler.Karşı kōyde toy_étTiler.neysá geldik.geldik ki
 bunda da millet ciyılġān,aşlār etyen.homuzları,toyla-
 rı,harsları būlan ğarşıladılar bizim.alıp geldik ge-
 85 linni.o ġūn ne ärüy aş verdiler o ğadār düuncüye.on-
 nan millet de aşap içip,hayırlı bolsun nēp daġıldılar.
 sōra erten boldu.ordan da yaññıdan bir mal daha so-
 'yup aşlar_étTiler.kōyübüz ciyıldılar gelinni ğórdü-
 ler.gelin ğörme adatıbız da,o zaman altınlar,bile-
 90 zikler,yüzükler,her şeyler olay kōp berdiler.kōp pa-
 ralar töġüldü,birgine bir ulan nep.biz de sādıc bol-
 ġan'nık,yanıbizdadı,özümüz de hısımımız.olay_etdik iş-
 de o toynu da.tüşġēn üyüdük,hē! түşġēn üy bolġannık.
 bir hafta oñ ñūn bizim üyde toy_étildi.siz sādıcsız
 95 dep,tüşġēn üysüz dep kōylü ciyıldı.gençler büttün ne-
 çik toy_étTiler,'bir hafda toy_étTiler.ó kōynü üyün-
 nen bek meni üyümde boldu toylar.alda olay adatlar
 varıdı,toylar_étedik.kōp ġalabalık boladı.sarınlar
 aytadık,neler_étedik! kōp sarınlar_aytadık,vallayı
 100 ne bileyim? onnan sōra,ik uç soñra da ġiyevnü atala-
 rı çağıra.gelin түşġēnne,gelin gelyennen sōra da o
 ğader ġız'lar,ġiyevnü yaına geleler,ġiyevnü ğoreyik,

- yılatayık dep.o giyev dó elinnen geldī ikramın eter.
 onnan sōna eruv bi orda toy eteler gine onna.äruv toy
 105 da eteler,mahkeme guralar,cezalandıralar.kóp zevkli
 bola_o tüşgön üynü şeyi,toyu.daha zevkli bola,eruv
 bola.giyüvni kaçıra,giyev yalnız galsa,gelip birisi
 kaçırıp alı kete urlaylar.ırlap elteler,bahış almay-
 110 'vermeyler.häli,yaına bir adam olturtalar,ırlap
 'bilmeyler.ırlarsa'lar,äruv şenlikli bola.mahkeme gu-
 ralar.bir davar soyalar.davarnı da o tüşgön üynü ada-
 mı bere.häli sen giyevni ırlap getdiñ.men sağ bir da-
 var soyajaqman.sen arhadaşlarını getirip aşatıp,içi-
 rip getirteceksen,dayıtaçaksan olanı.onnan soñ giyev-
 115 nü sen geltirtip teslim eteceksen.

-b-

- bayramna da,gurban bayramına da goç yiberebiz
 biz geliñne.o goç da neçik süsleybiz,aman renk renk
 oyalar alıp olay süsleybiz ki,alnına ayna tağabız,
 polşalıklar salabız üsdüne.altın bilezikleri,ne bile-
 120 yim,şekerler,patıklar bılan,gınası... çok önem bere-
 biz goçğa.başın da neçik süsleydik,neçik süsleydik
 başını;bütün ciyilip garadılar goçğa.kóynü gıdırttı-
 lar yaşlar.gıdırtıp o goçğa garadılar.onnan sōra er-
 ten bayram deyenne ahşam,işde ahşam bolmadan elteler,
 125 gızını üyüne elteler iki,ëke,iki adam.biri sādıçnı
 yaşı,ulanı;bir de goñşudan bir ulan.ikisi elteler.
 onnan goçnu olar alalar,olağa da bahşış vereler,'ge-
 leler.onnan sōra ertesi gün bayramna da olar 'soya-

lar_o gurbannı.gine gayıllar,hısımlar,bütün ciyılıp
 130 ö gelini görme barıp onna aşap gelebiz.

-c-

hâli seniye,biz yaññı gelin,ben yaññı gelin,men
 yaññı gelinmen.meni bir kaç kere turğuzdular.onnan
 sōra bir,bir daha turğuzmaa geldiler.hâli biz de gıy-
 malıklı,soğanlık,gıymanı şeyini etTik.bir de suvuk,
 135 neççik! hâli bir üyge iki soba gurduk.o zaman bek su-
 vugudu.yaşarnı gısganıP,yaşar bolğan yıldı,yaşar ü-
 şücek dep iki soba gurduk.hâli men kóp şeytanıdım val-
 lā,olay görümedim ya? heli bir sesleri eşitTim;mihak-
 Kaç dedim,bular gene geleler turğuzmaa bizim,nedim.
 140 hâli ben de inat_ettim,işıknı söndürmeymen.inat_etTim
 ışıkñı söndürmey bekleymen.hâli gelecekler,bilemen.
 sōra bir de yalğannan ışıkñı söndürdüm,sınap turaman.
 bir de geldiler bir terekñi urdular terezeyē: tıķ Tıķ..
 garadım ki,bizim apTura'zak,ciyğan epey adamñı,geldi-
 145 ler:"aç_aç!" neyse açdık,geldiler,iki üyge toldular
 bular.soba yakdık,ısinniler,olturdulār.gēççe vaktı,
 gızlar da giççi;men yannızman.neysa üyde ne bar bısa
 bıssürü yemekñi 'hazırladım,aşlanı 'hazırladım erüv.
 o zamanna gençlikde de átiklikde bolğandık.hepisini
 150 hazırladım.bular aşadılar. 'gırķ Kişi geldiler.ikki
 üyge zor sıydılar vallahı.gırķ kişi geldiler,onnan
 sōra ārüv... bi rüşdü yoğudu.bilmeymen gaydadı.o za-
 man ormancıdı o hārhal,yoğudu.sōra geldiler 'ārüv a-
 şadılar,içdiler.hâli enni gētiçekler:"bizge mūsāde",

- 155 dedi,"gêtiçek,gêteyik",dediler."gelmek sizin eliñizde",dedim,"gêtmek de eliñizde tûvûl!" dep,"gêtçiz bi góreym",dedim."bu gış gunû",dedim,"meni turğuzup is-si yatakdan na",dedim,"bu gader aşılanı da ettirip a-sap",dedim,"hâle haman gêtî'cek misiz?" deim."gêtiiz
- 160 góreym!" nedim."mên ne sizge veremen cezânı",dedim:"gêtmek yok!" dedim.haman hiç seslerini çığarmay,iki de üygê talkınnap 'olturup galdılar.e,olar cezalı'lar.mênî tek başıma niye turğuzup aş ettireler? aşab içip hâman gêtebiz deyler."getmeceksiz!" dedim."gelmek si-
- 165 zin elinizde,gêtmek tûvûl!" dedim."men" nedim,"vazü-famı etTim,aşattıp içirdim,amma sizin" nedim,"heli" dedim," 'olturaçaqsız!" dedim.susup oturup galdı.iy bi olturdula olturdula,garadılar ki bolmay."enni mûsâde etemen",nedim."haydiñ! buyuruuz,gêtiiz!" de-
- 170 dim.geçip gêtî'ler.

- hâli tayhân geldi.aynı bulay gış günû Kattı gış ki,neçik sôuk.tayhan geldi,biz örde turadık.cidden nası şaha boldu,bile misen? urdum açlıa çıkdım:"bu-yur,üygê gelsene! ne deysen?" dedim."vullâ hayrıya"
- 175 dedi,"hâli" dedi,"ğahvaa gelip tüşdü",dedi."mâdenli salih" dedi."yañına bir iki adamlar da var",dedi."on-na ğahvada özleri olturalar",dedi."aha da çantası",dedi."çantasınnı al!" dedi,"aş hâzir êtiçeKsen",nedi."yau!" dedim,"bizim gışı" dedim,"hâli geldi ğahvadan"
- 180 nedim."niye aytmadı mağa ğonaklar bar.aş etiiz ,dep niye aytmadılar?" dedim."o gêtî" dedi,"hâman" nedi,

- mādenliler gelip tüşdüler", dedi. "bir kaç kişi de bar", dedi. "salih geldi", dedi. "yâ!" dedim; "üsdünü alıp ağılğa gëtti ya!" dedim, "niye aytmay gëtti?"
- 185 dedim. "o gëtgenluk geldiler", dedi... onnan neysa ahşam üsdü siyirlaribiz sayulaçaq.olar da gëtTiler ağılğa.siyirlarnı saydum.neysa,üyde ne bar bısa hazırladım,aşlanı etdim hephäzır.sōna sobalanı yakdım, sufranı hazırladım,bekléymen.bir de garadım ki 'ge-
- 190 leler:tayhan,rasıklanı memmeti,haçı apTullā,sıhıyā, bizim dursun,şu şöför dursun.onnan sōra 'geleler.hāli birleri alda gele,birleri arTda gele,tek tek geleler.goya bizge geleyenin bildirmeyen,kúyde geleler bular.geldi batğıslaa urdu gine tayhan.gine
- 195 çıKdım,"ğayda gonaqlar,niye geç galdılar?" dedim. "vullā" dedi,"hāli biz geldik de",dedi,"olar da artıbizdan gelecekler",dedi."biz geldik alda",dedi. "geliiz,buyuruuz,örge çığıız!" dedim.neysa olturdular,geldiler. "ya ğayda gonaqlar?" dedim. "hāli biz
- 200 aşay turayık da",dedi,"olar da gelirler",dedi. "gonağ gelince aş aşı'la mı?" dedim. "aytğan gonaqların gelsin,olay aşğıız",dedim. "yok!" dedi, "hayriya", dedi, "biz aşap gëteyik,olar da 'gelirler.ağıldan gelsin dep bekley olar",dedi. "vallayı Tayhan!" ne-
- 205 dim,"sizin bi bit oyununuz bar",dedim. "gine meni aldatdınız,bi'le misiz?" dedim. "meni aldatıp ahşam üsdü maş aş ettirip aşadığıız,tüğül mü?" dedim. "yok hēri!" dedi,"olar da gelecekler gahvadan",nedi. "vallayı gel-
- 210 mecékler",dedim.bular ciyılıp gelip,ărúv aşap içip getTiler.

S Ö Z L Ü K

A

- abay (4-73) : 1) Düğünde gelinin yanında gelen kadın akrabası, yenge.
- açay (1-3), ajay (6-80): Büyükanne, nine.
- adağa gıdır- (8-44): Etrafı şöylece bir dolaşmak.
- adat (20-45) : Âdet.
- ağil (5-39) : Akıl
- ağna- (5-231) : Anlamak.
- alaşarak (16-75) : Kısa boylu.
- alaşğa (16-9) : Kısa boylu.
- alay (16-31) : İyi.
- alda ((8-47) : Önce.
- aldı (6-19) : Ön.
- aldın (20-109) : Önceden, eskiden.
- aldıyelli (17-110) : Önceden, eskiden.
- alma terek (15-109) : Elma ağacı.
- altın çalu (16-40) : Altın renkli.
- ānān < anlağan (1-73): Anlayış.
- arbahgūn (15-319) : Çarşamba.
- arıt- (16-127) : Atı çatlatırcasına yormak.
- art su (19-29) : 1) Arka su. 2) Yer adı.
- as bala (6-52) : As, kakım, kakum yavrusu.

asta (19-16)	: Âheste.
aş (3-90)	: Yemek.
aşa- (1-25)	: Yemek yemek.
aş_üy (3-437)	: Misafir olmadığında oturulan; yemek yapılan, yenen oda.
'aşıya (8-21)	: Eşya.
at (6-75)	: Ad, isim.
ata (6-9)	: Baba.
atala- (3-29)	: Karıştırmak, yoğurmak.
avana (15-238)	: Dağıstan'da bir yer adı.
avnağan (6-87), avnain (6-89)	: Yuvarlanılan yer.
avri- (7-32)	: Ağrımak, hastalanmak.
avruv (3-17), 'avru (14-5)	: Hastalık.
aylan- (5-209)	: Dönmek.
ayt- (1-1)	: Söylemek.
azbar (3-142)	: Kapı önü, bahçe.

B.

badam (6-22)	: Bâdem.
bağıp (3-92), bağıp (6-72), baıp (17- 87)	: 1) Karşı. 2) Doğru.
bağır (1-55)	: Küçük leğen.
bajar- (20-54)	: Başarmak.
bala (3-73)	: Yavru.
balak (6-57)	: Paça bağı.
bâlşeyüglüg (8-19)	: Bolşeviklik.

- bar (8-17) : Var.
- bar- (1-37) : Varmak, gitmek.
- barı (6-73), ḃari
(20-90), beri (20-
68) : Hep, bütün.
- barmakça (11-38) : Bir çeşit hamur yemeği.
- başış (3-393), baş-
gış (4-28) : Bahşış.
- başlap (16-71) : İlk önce, baştan.
- batgıç (5-23), batgıç
(21-29), batgıç (5-
24) : Merdiven.
- batır gazak (6-50) : Şahıs adı.
- baṽ (1-22) : Üzüm bağı.
- baṽ (6-57) : İp, ip bağı.
- bay (1-58) : Zengin.
- bayla- (20-115) : Bağlamak.
- baylan- (15-81) : Zenginleşmek.
- bayrak (5-143) : Güvey tarafının gelin alayını tem-
sil etmek üzere çeşitli yemişlerle
süsleyerek hazırladığı bayrak.
- bedev (6-46) : Bedeni görünüş.
- bejen (5-260) : Un anbarı.
- bek (21-98), beg (1-
13) : Pek, çok.
- bekev (6-85) : Şahıs adı.
- ber- (19-17), ber- :
(1-38) : Vermek.

- b^ı (1-53) : Bir.
 b^ın (1-28) : Bin.
 b^ında (4-75) : Burada
 b^ızav (15-71) : Buzağı.
 bir^ıçe (15-126) : Bitişik, birbirine yapışık.
 bir^ıv (8-176), bi-
 r^ıv (3-430), bi-
 r^ıv (15-113) : Birisi.
 birgine (21-91) : Bir tanecik, biricik.
 biy- (4-74), biy- :
 (7-41) : Dans etmek, oynamak.
 b^ıyık (17-47) : Büyük.
 bol- (3-309) : Olmak.
 borap borap (16-
 45) : Lâpa lâpa.
 boş gap (15-15) : Tabak.
 boyunca (10-16) : Kağrı boyunduruğu.
 b^ırge (16-56) : Takke, terlik.
 b^ırü (9-6) : Kurt.
 buday (3-274), bi-
 day (3-489) : Buğday.
 bula- (3-482) : Karmak, karıştırmak.
 bulamug (3-482) : Lohusa kadına götürülen bir çeşit
 hamur tatlısı.
 bulay (3-254) : Böyle.
 bulğa- (3-415) : Karmak, karıştırmak.
 buluntu (17-117) : Sıkıntı, karışıklık.

bunda (4-89), bunna

(15-121) : Burada.

burav' gala (16-69) : Dağıstan'da bir yer adı.

burul- (12-7) : Dönmek.

but (5-206) : Vücudun diz ile ayak arasında kalan kısmı.

butak (6-42) : Ağaç dalı.

buñ (3-320) : Bugün.

buza- (15-139) : Yıkmak.

buzul- (16-20) : Yıkılmak.

G

cahil zaman (16-80) : Gençlik çağı.

cins (3-13) : Cins.

ciy- (1-46), ciy- :

(3-165), ciy- (3-221) : Toplamak.

ciyüvlu (1-57) : Kalabalık, şâşaâlı.

cicüv (20-66) : Şahıs adı.

ciyıl- (3-280), ci- :

yıl- (3-278) : Toplanmak.

ciya derek (15-110) : Vişne ağacı.

comba (10-15) : Camız.

culug (3-44), culuk

(5-7) : Hindi.

cuv- (3-273) : Yıkamak.

Ç

- çaç (17-31) : Saç.
 çaç- (12-23) : (Tahıl) ekmek.
 çağarlı_ulan (16-113): Yiğit oğlan, delikanlı.
 çaKır- (8-188), çağır:
 - (3-412) : Çağırmaq.
 çaluv' (16-40) : Renkler için benzerlik ifade eden kelime.
 çardağı (6-60) : Yiğit.
 çeten (3-387), çeten
 (3-386), çetel (3-452) : Sepet.
 'çiçgak (3-84) : Dışkı.
 çi (12-11), ç1 (6-13), çú (6-33), çü (16-105) : Ki.
 çiçgan (20-89), çiç-
 gan (20-92) : Fare.
 çiçuv' (20-54) : Şahıs adı.
 çimendēfer Şimendi-
 fer (8-151) : Demiryolu katarı.
 çiyav' derek (15-118): Vişne ağacı.
 çoğu- (3-42) : Oymak, deşmek.
 çola (6-69) : Fırsat.
 çorak (15-39) : Evlerin damının yapımında kullanılan tuzlu toprak.
 çul (3-417) : Kilim.

- çumunduruk (3-429) : Yeni gelen gelinin arkasında ayakta
durduğu bir köşeye gerilmiş çarşaf.
çunñur (17-80) : Çukur, kuytu.
çut (9-7), çút (10-
17) : 1) Çift. 2) Karasaban.
çutğu (16-39) : Yazmanın üzerine bağlanan kumaş
tülbent.

D

- dā (3-238) : Daha.
daçı (6-43) : Dahi.
dañ (16-82) : Ses.
dáp < dep (3-19) : Diye, diyerek.
daray (3-495) : İpek.
darman (7-14) : Derman.
deçiy (20-53) : Şahıs adı.
derek (15-110), de-
rey (5-222) : Ağaç.
dereyurt (15-69) : Bir köy adı.
devir (6-19) : Zabıta kuvvetleri.
dırıh (1-13) : Çarık.
dimorta (17-15) : Bir köy adı.
dó (21-10) : Da, dahi.
dolak (1-13) : Diz kapağına kadar çekilen bir tür
çorap,
döññere- (3-498) : Yuvarlanmak , düşmek.
döññerek (16-93) : Yuvarlak.
dörtöü (3-269) : Dördü.

- döverek (16-75) : Yuvarlak.
 dujurlu (16-94) :?
 düynÇu (21-23) : Düğün sahibi.
 düşün- dartın- (3-
 356) : Düşünmek taşınmak.
 düñl (3-125) : Değil.
 düvü (11-40) : İnce dövülmüş bulgur.

E

- ebidat (20-83) : Şahıs adı.
 ebiy (16-102) : Ağabey.
 ediref (5-20) : Etraf.
 eğ- (10-21) : Tahıl, ekmek.
 ekêf (6-89) : İkisi.
 elçi (4-23) : Gelin alayının, gelin alınacak köye girmeden önce, köyde ceneze gibi şenlik yapmaya mani bir durum olup olmadığını öğrenmesi için tayin ettiği kişi.
 elham (3-58) : Yüz görümlüğü, başlık parası.
 elt- (5-85) : Götürmek.
 emçek (1-72) : Meme.
 endirey (6-100) : Dağıstan'da bir yer adı.
 enni (21-154) : Şimdi.
 erşi (3-113) : Çirkin.
 erten (5-73), erten
 (3-368) : Sabah.
 erúv (1-31) : İyi, güzel.

- eryak (15-241) : Dağıstan'da bir yer adı.
 es (5-214) : Hafıza, akıl.
 es- (16-126) : Bırakmak.
 ese gel- (5-214) : Hatırlamak.
 esse < etse (20-124): Yapsa.
 eşit - (10-49) : İşitmek.

F

- faraşdere (15-70) : Bir köy adı.
 fâtil < fetir (17-47): Bir çeşit ekmek.

G

- ğabalay (16-56) : Çevresine lastik geçirilmiş yukarlık
 ve uzun tüylü kalpak.
 ğabur (15-45) : Kabir.
 ğaçğa (3-2), ğaşğa
 (16-10) : Alnında beyaz olan, çakır.
 ğak- < kāk- (6-58) : Çakmak.
 ğak- < kalk- (10-19),
 ğah- (3-169) : Kalkmak.
 ğala (16-117) : Kale.
 ğalkı (20-,21) : 1)Tavan, 2) Toprak dam.
 ğältir- (3-451) : Getirmek.
 ğamış (10-17) : Camız.
 ğaptal (15-177),
 ğaptan (19-33) : Diz boyu, siyah renkli, göğüs kısmında
 fişeklikler ve sırmalı süslemeler
 bulunan kalın pardesü tipinde giysi.

gara- (4-127), gara -

(16-37) : Bakmak.

gara hum (6-89) : Kara kum.

garaññı (17-122) : Karanlık.

garğa- (3-40) : Beddua etmek.

garKara (16-112) : Gövde.

gart (3-76) : Yaşlı, ihtiyar.

gaşennik (19-73) : Kız-erkek arkadaşlığı.

gat- (3-24) : Ağrımak, acımak.

gatmer (3-25) : Bir çeşit börek.

gattıgün (15-322) : Pazar.

gayda (3-254), gayde

(2-16) : Oyun havası.

gaygır- (3-93) : Bağırmak.

gayıl (20-47) : Kayın (birader).

gaysi (15-1) : Hançî.

gayt- (1-14) : Dönmek.

gaytar- (8-99) : Dönmek.

gazanış (15-304) : Dağıstan'da bir yer adı.

gaz bala (3-73) : Kaz yavrusu.

geçe (1-44), geçe

(8-191) : Gece.

geçe (5-48) : Taraf.

geçeğ (8-65) : Geçim.

geltir- (3-516) : Getirmek.

gertme derek (15-

109) : Ahlat, yaban armudu ağacı.

giçir- (17-34) : Bağırmak.

- gıcırıklar (16-117): Bağıırıp çağırınlar, haydutlar,
eşkiya.
- gıcirtgan (16-118) : Isırgan otu.
- gıdır- (2-6) : Dolaşmak, gezmek.
- gılvalı tastar (16-
44) : ..!?
- gıññır gıysık (15-
50) : Eğri büğrü.
- gır (15-226), gır
(17-20) : Dıgarı.
- gırıy (2-9) : Kenar.
- gıS (1-63) : Kız.
- gıssa (1-1) : Kısa.
- gıyım (1-27) : Zor.
- gıysık (15-50) : Eğri.
- gız ardaş (3-277) : Kız kardeş.
- gızbay (6-86) : 1) Kadın kılıkli kimse, 2) Fakir,
kimsesiz.
- gız yaş (1-7) : Kız çocuğu.
- gi (8-162) : Ki.
- giççi (17-4) : Küçük.
- giççinekov (13-11) : Küçücük.
- gimik (1-33) : Gibi,
- giyev (3-418) : Güvey.
- giyir- (3-56) : Sokmak.
- giyiv(1- 12) : Giyim.
- goç (16-92) : Çardak, gerlik.
- gol (3-293) : El.

gon- (6-41)	: Konaklamak.
gonağ'uyü (17-28)	: Misafir odası.
gonak (1-12)	: Misafir.
götüyêrli (1-14),	
götüyelli (9-7)	: Geri.
goy- (1-65)	: Bırakmak, koymak.
goyan (16-32)	: Tavşan.
göze (3-297)	: Kaynak.
gözer (10-25)	: İri gözenekli elek.
gozgâgan (6-60)	: ...?
gujurlu (16-96)	: ...?
gülleğe (15-322)	: Günlere.
gül terek (20-143)	: Gül ağacı.
gumgan (3-406)	: İbrik.
gun (3-32)	: Gün, güneş.
günelki (20-95)	: Gölge (?)
gürcü biy (6-84)	: Şahıs adı.
gursak (17-49)	: Karın.
gûs (6-46)	: Güz.
gutuk (19-9)	: Kutu.
guur- (3-122)	: Ürpermek.
guy- (3-32)	: Yanmak.
guymîr (19-31)	: Hamarat, iyi yetişmiş.

H

hâbicey (15-12),	
habîjey (1-22)	: Mısır.
halbur (3-489)	: Kalbur.

- halelik (2-10) : Şimdilik.
- hali (4-71), hâli
(3-300), heli(15-
78) : Şimdi.
- halîi (9-8), haliyi
(3-111), haliîsi
(1-47) : Şimdiki.
- halnân_ét- (3-236) : Hâlini anlatmak.
- 'hamat (1-3) : Şahıs adı.
- hamav' (15-271) : Şahıs adı.
- hamisgûn (15-320) : Perşembe.
- hammar_üy (15-27) : Anbar odası.
- 'hanlı toy (1-56) : Bir hafta süren büyük düğün.
- harañña (9-2) : Güçlülle.
- hars (21-84) : Alkış.
- hars vur- (5-79) : Alkışlamak.
- hars_ét- (4-136) : Alkışlamak.
- 'harvê (17-33),
herive (15-26) : Söfa
- hat (16-139) : Yazı.
- haydat- (6-78) : Sürdürmek.
- hekel mekel (16-98) : İncik boncuk.
- hınca1 (15-140) : Büyük kama.
- hıylı (6-77) : Çok, hayli.
- hinkal (11-24) : Bir yemek adı.
- homuz (4-61) : Akordeon.
- hordak (3-80) : ...?
- hum (6-89) : Kum.

huylu bol- (15-221): Kûsmek.

I

ırla- (21-110), ırla.

(21-108) : Çalmak.

ısın- (21-146) : Isınmak.

İ

iç (5-87) : Hiç.

içdan (3-410), içdan

(3-407), işdan

(5-261) : 1) Ağ kısmı genişce, paçaları dar, ütüsüz
bir tür pantolon. 2) Bon, külot.

il- (20-114) : Asmak.

ilin- (16-104) : Asılmak.

ilisdır (3-489) : Süngeçli kap.

ilkindi (8-133) : İkinci.

inçe (6-56) : İnce.

iniv (16-106) : Küçük kardeş.

ışkarla kabu (16-

74) : Gümüş işlemeli kabza.

ışkefe (3-161) : Yağsız pişirilen bir gözleme.

işle- (15-92) : Çalışmak.

itnigün (15-319) : Pazartesi.

iyel- (6-38) : Eğilmek.

iyile- (3-498) : Yoğurmak.

izle- (1-44) : Aramak.

K

kağız (16-129)	: Kağıt.
Kart (4-184)	: Yaşlı, ihtiyar.
Katın (3-235)	: Kadın.
kecin (16-122)	: Toprak iprik, testi.
Keltir-(19-5)	: Getirmek.
kır (15-82)	: Dışarı.
kıynal- (16-131)	: Zahmet, zorluk çekmek.
Ki (3-370), ki (5-70), kú (21-25)	: Ki.
Kimik (12-16)	: Gibi.
kirit (20-102)	: Kilit.
kóbel- (1-25)	: Çoğalmak.
kók (3-99)	: Gökyüzü.
Kokan Terek (15-116):	Erik ağacı.
kókreğ (3-17)	: Yürek.
Konak (4-107)	: Misafir.
kóp (3-131), kóp (1-27), kóp (1- 27)	: Çok.
kórük (3-408)	: Fırın.
kósev (12-10)	: Yarı yanmış odun.
kóten (3-88)	: Topuğu basık bir tür ayakkabı.
kúlçe (5-4)	: Düğünlerde yapılan büyükçe ekmek.
kurze (11-12)	: Manti yemeği.
kúr (16-78)	: Gümrah, gür, "gençlik".
kutur (5-5)	: Çap,

- kút- (9-4) : Gütme.
 kuy (21-183) : Şekil.

L

- lağır (1-73), laķır :
 (15-97) : Söz, lâf, lâkırtı.
 laķır, et (15-97) : Konuşmak.
 lenger (3-482) : Küçük tepsi.
 lepeke (13-10) : Saç, kâkül.

M

- maçiy (3-65), maçiğ
 (3-69), meciy (16-
 52) : Mest.
 madine (5-214) : Şahıs adı.
 mahmar (16-36) : Paçaya dikilen bir çeşit süs.
 mamay (3-91) : Meme.
 manat (3-95) : Para.
 maşin (8-151) : Tren.
 may (11-220) : Yağ.
 mayar (6-1) : Genç.
 mesâ (18-12) : Meselâ
 meylık (16-94) : ...?
 mırza (6-60) : Yaşlı adam.
 mızıha (2-15), mızıka
 (19-81) : Akordeon.
 min (15-224) : Bin.
 min- (3-77) : Binmek.

mīnav (3-503)	: Ontası delik bir tür ekmek.
minen (9-17)	: İle.
mise (3-509), mīse (5-156)	: İse.
muçığışlar (16-53)	: Kabile adı.
munda (1-31), munna (8-42)	: Burada.
munda (3-352)	: Buraya.

N

na (8-24)	: Da, dahi.
nā (17-10)	: Daha.
nā' (4-126)	: Ne.
ne (3-182)	: De, dahi.
neçè (15-2)	: Kaç, nekadar.
neççik (21-58), neççik (21-76), neçik (21- 95), neşik (2-3)	: Nasıl.
nep (8-153)	: Deyip.
nè yēr (8-127), ni yer (4-65)	: Neresi.
no (13-16)	: Ne.

O

oğala- (3-100)	: Ovalamak.
ohla-(4-95)	: Uyumak.
ohşat- (15-12)	: Benzetmek.
oklav (1-32)	: Oklava.

olay (1-38)	: Öyle.
onda (1-8, onna (3-382)	: Orada.
ondan (1-4), onnan (3-223)	: Oradan.
onna (3-469)	: Oraya.
ön~aylı (15-54)	: İyi.
oprak (3-299)	: Çamaşır.
oral<olar (4-83)	: Onlar.
oram (15-50)	: Yol.
oraza (3-234)	: Oruç.
ornal-(8-35)	: Yetiştirmek, bitmek.
orun (3-123)	: Yatak.
ot baş (12-9)	: Evlerde ateş yakılan yer, ocak.
övüz (9-20), oğüz (16-10), ovüz (10-23), óğüz (1-26)	: Öküz.
oylaş - (16-120)	: Düşünmek
oz- (6-24)	: Bir koşuda geçmek.

ö

ö (5-267)	: O.
ögüz (16-85)	: Öküz.
öpke (16-34)	: Öd.
ör (1-4)	: Yukarı.
öt- (1-6)	: Geçmek
öür (3-279)	: Öbür.

ö yer (3-230)	: Orası.
ös- (1-72)	: Büyümek.
öz (3-142)	: Dönüşlülük zamiri.
özden (6-92)	: Şahsiyet sahibi kişi.
özen (15-100)	: Beri, bu yana.

P

paltul (15-183)	: Palto.
parahat (16-131)	: Rahat.
peşgir (3-334)	: Havlu.
petiş (16-39)	: Patiska .
pırha (15-57), purha (15-41)	: Balkon
polşa (21-119)	: Uzun kadın elbisesi ,entari.

S

Sabit (3-177)	: Zâbit, zabıta.
sağın- (16-100)	: Özlemek.
saktiyan (16-52)	: Kaliteli deri.
sal- (3-38)	: Koymak.
saldır- (6-31)	: Koydurmak.
sâma (6-41)	: Gurup.
san (16-112)	: Parça.
sana- (6-67)	: Saymak.
sanav (7-8)	: Sayı(?)
sancal (5-181)	: Sandalye.
sarın (5-180)	: Mâni.
sarı saz (6-87)	: Kuru kemiş.

sat (3-381)	: Sey
sav- (21-186)	: Sağmak.
savbol (3-445)	: Düşünden sonra güveyin büyüklerin yanına çıkabilme müzadesinin verilmesi merasimi.
savlay (16-108)	: Sağ iken.
savut (15-18)	: 1) Tabanca, 2) Küp.
semir- (6-54)	: Besili, yağlı bir duruma gelmek.
seniye (21-131)	: Sâniye.
sep- (3-122)	: Serpmek.
seri (16-19)	: Sarı.
sılapçı (1-55)	: Leğen.
sın- (6-38)	: Kırılmak.
sına- (21-142)	: Sinmek.
sındır- (4-138)	: Kırmak.
sıraç (17-53)	: Alevi.
sırgala- (13-6)	: Sıyrılmak, kaymak.
sıyr (7-13)	: Sığır.
siyla- (20-23)	: Hürmet göstermek, misafir perver davranmak.
siylı (16-105)	: Hürmetli.
sonnugün (15-321)	: Cumartesi.
sora- (3-430)	: Sormak.
sov- (3-438)	: (Müzik aleti) çalmak.
soy- (1-24)	: Kasaplık hayvanı kesmek.
soz- (6-58)	: Uzatmak.
sukara (3-101)	: Kap, tas .
su'v (3-137)	: Su .

suvar- (15-52)	: Sulamak.
süteyen (16-29)	: Zehirli bir ot.
süy- (15-56)	: Sevmek.
süydüm (5-189)	: Düğün merasiminin bir bölümü.
süyek (6-5)	: Kemik.
Sü'yel- (3-444)	: Ayakta dikilmek.
süyre- (20-9)	: Sürüklemek.

Ş

'şáhar (8-48)	: Şehir.
şardan (17-40)	: Sahur.
şere (12-97)	: Evin tabanına dökülen, sıvanan toprak, bunun çamurdan yapılmış hali.
şolay (1-60), şolay (8-77), şulay (3- 68)	: Şöyle.
şunna (8-17), şunna (8-105)	: Şurada.
şunnan (20-73)	: Şuradan.

T

tā (15-14)	: Daha.
tabak (8-128)	: 1) Doğru , 2) Taraf anlamında yön bildiren son çekim edatı.
tal (3-109)	: 1) Dal, ağaç dalı 2) Söğüt ağacı.
tala- (16-54)	: Dalaş, bulaş.
talak (16-34)	: Dalak.
talat'gün (15-319)	: Salı.

tamata (4-18)	: Gelin alayının idarecisi.
tamur (6-40)	: Damar.
taññala (21-27)	: Sabaha, sabahleyin.
tap- (1-11)	: Bulmak.
tapanna- (17-78)	: Keseklerin ufalanıf tarlanın düzlenmesi.
tara- (6-40)	: Sarmak, taramak.
tarik (20-13)	: Gerekli.
tarlav (8-55)	: Tarla.
tart- (3-327)	: Çekmek.
tas_ét- (9-4)	: Kaybetmek.
tata'vul (7-19)	: Su yolu, ark, küçük dere.
tav (6-40)	: Dağ.
tavar (17-92)	: Koyun sürüsü.
tavatır (4-19)	: İyi, iyice, çok iyi.
tavlu hinkal (11-24)	: Bir çeşit hamur yemeği.
tavuş (16-82)	: Ses.
tavuş_ét- (5-67)	: Ses çıkarmak, gürültü yapmak.
tay- (3-71)	: Kaçmak, gitmek.
tayak (6-93)	: Değnek, çubuk.
taydır- (20-93)	: Göndermek, yollamak.
taz'za (15-49)	: Temiz.
teben (1-27)	: Aşağı.
teber- (3-97)	: İtmek, itelemek.
tengli (16-116)	: Gibi.
terek (1-31)	: Ağaç.
tereze (3-59)	: Pencere.

- teri (16-52) : Deri.
- teyli (16-105) : İyice.
- tiğ^âet- (10-25) : Dövendenden geçirilen buğdayı öbek hâlinde yığmak.
- tirgöç (19-54) : Güzel, erişkin.
- tirmel (8-18) : Değirmen,
- tokdat- (8-156),
- tohd^âat- (4-33) : Durdurmak.
- tokta- (3-281), toh-
- da- (5-147) : Durmak.
- to^âkl^âu (4-150), tohlu
- (4-100) : Bir yaşında koyun yavrusu.
- tokula- (17-86) : Dövmek.
- ton (6-8) : 1) Elbise. 2) Gocuk.
- torla- (6-57) : Derlemek, toplamak.
- töv^â- (4-167) : Dökmek.
- toy (1-56) : Düğün.
- toy- (6-21) : Doymak.
- töbe (15-62), töb^âe
- (21-70), tebe (3-
- 27) : 1) tavan. 2) Tepe. 3) Sap yığını.
- töğ^âul- (21-91) : Dökülmek.
- töre ber- (4-157) : Nisan veya düğünde takı takmak, hediye vermek.
- tüken (16-120), tü-
- ken (16-133) : Dükkân.
- tüññülük (20-96) : Baca.
- tur- (4-128), Tur-

- (3-356) : Durmak.
- tur- (5-182) : Ayağa kalkmak.
- turğuz- (4-95) : Kaldırmak.
- tutyak kisse (3-334): El bezi.
- tu'v- (6-35) : Doğmak,
- tu'var (6-78) : Hayvan sürüsü, sığır.
- tü'vül (3-62), tü'vül
(1-33), tüğ'ül (15-
168), 'Tu'ül (15-
51) : Değil.
- tu'v'ra (15-122) : Doğru.
- tüb (8-132), tib (3-
231), tüp (8-173): 1) Dip, alt. 2) Divan altı.
- tülkü (6-1) : Tilki.
- tüllü (16-48) : Türlü.
- tüş-(3-128), tüş-
(8-158) : 1) İnmek. 2) Düşmek.
- tüş namazı (8-130) : Öğle namazı.
- tüvle- (3-379) : Dügümllemek.
- tüy- (11-15) : Dövmek.

Ü

- üç'evü (16-121), üç'övü
(16-122), üç'övü
(8-52) : Üçü.
- ül'gü (6-59) : Hisse, pay.
- üs yak (15-27) : Üst taraf.
- üy (8-20), úy (17-28): Ev.

üylen- (1-33) : Evlenmek.

V

víya sal- (20-90) : Çılgılık atmak, bağırmak.

vollā (3-511), vul-

lā (21-174) : Vallâhî.

Y

yabıl- (7-28) : Kapanmak, kilitlenmek.

yağın- (16-97) : Yakınmak.

yağa (6-31) : Yaka.

yahşı (8-174), yahşî

(16-67) : Güzel, iyi.

yak (1-47) : Taraf.

yaklı (16-95) : Güzel.

yakşı (16-22) : Güzel, iyi.

yal (16-22) : At yelesi.

yalañuz (8-16) : Yalnız.

yalçı (6-28) : 1) Yal, yem veren kişi. 2) Azap veren kişi.

yalğan (3-183) : Yalan.

yalıñat (3-90) : ...?

yamak (5-132) : Yardımcı.

yamañ (5-257) : Yama.

yamuçi (6-16) : Siyah renkil, kolsuz, diz boyunda, yünden yapılmış süvari giysisi.

yaññı (2-9) : Yeni.

yaññıyurt (6-82) : Dağıstan'da bir yer adı.

yaññız (3-39)	: Yalnız.
yaññur (16-1)	: Yağmur.
yar ulan (6-28)	: Fakir oğlan.
yarı yamaǵ (6-31)	: Bölük pörçük yamalıklı.
yarlılıǵ (6-29)	: Fakirlik.
yartı (5-107)	: Yarı, yarım.
yaruk (6-27)	: 1) Işık. 2) Parlak.
yaş (3-184)	: Çocuk, genç.
yaşı ğuşu (3-311)	: Çoluǵu çocuǵu.
yaşın- (3-452)	: Gizlenmek.
yaşırt- (6-64)	: Gizlenmek.
yaǵ- (3-234)	: Yağmak.
yaǵluǵ (3-57), yaǵ-	
'luk (3-57)	: Mendil.
yayak (7-32)	: Ayak.
yayaǵlukǵa tarıt-	
(16-128)	: Yayan yürümek zorunda kalmak.
yazı (17-72)	: Ova, düzlük.
yazık (16-119)	: Mektup (?).
yel-(20-18)	: Gelmek.
yerek (16-62)	: Gerek.
yes (5-2)	: Sahip.
yıbaǵ (7-4)	: ...?
yıla- (1-69)	: Ağlamak
yılal (19-42)	: Yılan.
yılat- (21-103)	: Ağlatmak.
yılaǵ (7-6)	: Ağıt, yas, ağlama.
yılıǵ (6-99)	: Bir yıllık rızık.

- yır (1-68) : Destanî şiir.
- yiber - (3-252) : Göndermek.
- yimik (3-80) : Gibi.
- yirme (20-33),
yirma (15-304) : Yirmi.
- yiğ- (17-37) : Giymek.
- yolğun- (10-22) : Yolunmak.
- yol kesti (si)
(17-62) : Yol ayrımı, kavşak.
- yolluk (14-20) : Başlık parası.
- yumuşak (11-6) : Bir yemek adı.
- yuğur- (11-43) : Yoğurtmak.
- yuğuk (1-16),
yuğuk (1-47),
yuğuk (15-33) : Yakın, hısım, akraba.
- yuğurğan (8-71) : Yorgan.
- yuğurt (3-29) : Yoğurt.

T. C.
Z. Yükseköğretim Kurulu
Dokümantasyon Merkezi

zat (5-202), zaT

- (1-5) : 1)Şey, 2)şahıs, adam.
- zerze (20-114) : 1)Bir çeşit zincirli kapı kilidi.
2)Kapıya asma kilit takmak için çakılan ve bir ucu kilidin geçebileceği kadar delik olan demir.
- zurnay (18-20) : Zurna.
- zerli (16-36) : İşlemeli.